

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN
SAMSUN ZİYARETLERİ**

HAZIRLAYAN
Dürdane ŞAHİN

DANIŞMAN
Doç. Dr. Osman KÖSE

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2011

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN
SAMSUN ZİYARETLERİ**

HAZIRLAYAN

Dürdane ŞAHİN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Osman KÖSE

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2011

KABUL VE ONAY

[Dürdane ŞAHİN] tarafından hazırlanan [*Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Ziyaretleri*] başlıklı bu çalışma, [] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__ / __ / __

Prof. Dr. Mahmut AYDIN

Müdür

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans/Doktora tezinde ya da Sanatta Yeterlik çalışmasında, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

__ / __ / __

Öğrencinin Adı-Soyadı imzası

ÖNSÖZ

Tarihe baktığımızda birçok döneme damgasını vuran liderler olmuştur. Bu liderlerden biri de Türk tarihinin kaderini değiştiren, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Atatürk, tarihi olaylara yön veren güçlü ve yılmayan azim ve iradesiyle tarihte büyük rol oynamış fikirleriyle, çalışmalarıyla, askeri ve siyasi kişiliğiyle sadece Türk Milletine değil bütün dünya milletlerine örnek olmuş bir liderdir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman yabancı güçler Anadolu'nun birçok yerini işgal etmişlerdi. Dolayısıyla Türk Milleti bu işgaller karşısında bir umutsuzluğa ve çaresizliğe düşmüştü. 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a gelişi ve burada milli bir şuur oluşturmaları ve milli mücadeleyi başlatması Türk Milleti için bir kurtuluş olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu işgaller karşısında gösterdiği mücadele ve ileri görüşlülüğü, fikirleri aynı zamanda deha kişiliği sayesinde modern Türkiye Cumhuriyeti devletini ortaya çıkarmıştır. Zaferden sonra ise Türkiye Cumhuriyeti Devletini ileri medeniyetler seviyesine çıkarmak için devrim ve inkılâplar yapmıştır. Bu inkılâpları ve devrimleri Türk milletinin görüşleriyle ve Türk milletinin gücüyle ilerletmek için yurt gezilerine çıkmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatında milli mücadelenin başlangıç noktası olan Samsun'un ve milli mücadelenin başlangıç tarihi olan 19 Mayıs 1919 tarihinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihini 19 Mayıs 1919 tarihi olarak kabul etmesi bunun apaçık ifadesidir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk, en zor dönemlerde yanında hissettiği Samsunlulara olan minnettarlığını her defasında göstermiş, bu tarihten sonra da Samsun'u ziyaret etmeyi ihmal etmemiş ve Samsunluları kendisinden mahrum bırakmamıştır.

Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele dönemi ve sonrasında Samsun'a yaptığı ziyaretler, incelemeler, uğradığı yerler ve yaptığı konuşmalar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, büyük oranda basın organlarından olan o dönemlerin gazeteleri ve Samsun'da çıkartılan yerel gazeteler taranmıştır. Aynı

zamanda Nutuk ve Mustafa Kemal Atatürk'ün söylev ve demeçlerinin yer aldığı kitaplar ve Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını konu alan eserler incelenmiştir.

Çalışmamızda, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ilk gelişini diğer ziyaretlerden ayrı tutarak, bu dönemi "Giriş" bölümünde inceledik. Bu dönemi ayrı tutmamızın sebebi, bu ilk ziyaretin "Milli Mücadeleyi" başlatmak üzere gelişi ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra yapılan programlı gezilerden farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan diğer üç geziyi ise üç bölüm halinde ayrı ayrı araştırdık.

Tez çalışmam esnasında maddi ve manevi her türlü desteğini gördüğüm danışman hocam Doç. Dr. Osman KÖSE'ye teşekkür ediyorum. Ayrıca verdikleri fikirlerle desteklerini gördüğüm değerli hocalarım Prof Dr. Dursun Ali AKBULUT'a, Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU'na da teşekkür ediyorum. Yine Milli Kütüphane çalışanlarına, TBMM Arşivinde Mikro Film Bölümü çalışanlarına ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Öğrencinin Adı-Soyadı	Dürdane ŞAHİN
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Danışmanın Adı	Doç. Dr. Osman KÖSE
Tezin Adı	Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Ziyaretleri

ÖZET

[ŞAHİN, Dürdane], [Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Ziyaretleri], [Samsun], [2011].

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin başlangıç noktası olan Samsun'a ilk olarak 19 Mayıs 1919 tarihinde geldi. Milli mücadele hareketini azim ve kararlı iradesiyle başarıyla tamamladı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurdu ve yeni kurulan bu devleti çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak için inkılâplar yaptı. Bu inkılâpları halka tanıtmak ve halka benimsetmek için çeşitli yurt gezilerine çıktı. Bu yurt gezilerinde halkın sorunlarını dinledi, dertlerine çözümler buldu. Çıkmış olduğu bu yurt gezilerinde Milli Mücadele'yi başlattığı Samsun'a da çeşitli zamanlarda gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'u toplam olarak dört defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinde Samsun halkı kendisini büyük bir coşkuyla karşıladı. Samsun'da halkın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına dair önemli açıklamalarda bulundu. Bu çalışma ile dönemin kaynakları kullanılarak bu ziyaretlere dair bilgiler verilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Mustafa Kemal Paşa, Samsun, Yurt Gezileri, İnkılâp

Student's Name and Surname	Dürdane ŞAHİN
Department's Name	Department of History
Name of the Supervisor	Assoc. Prof. Osman KÖSE
Name of the Thesis	Mustafa Kemal Pasha's Visits to Samsun

ABSTARCT

[ŞAHİN, Dürdane], [Mustafa Kemal Pasha's Visits to Samsun], [Samsun], [2011].

Mustafa Kemal Pasha, President of the Republic, came to Samsun, where the Turkish War of Independence began, first on May 19, 1919. He completed the movement of National Struggle with his determined willpower. He founded the Republic of Turkey and made a number of revolutions to raise it to the level of contemporary civilizations. He made nationwide visits to introduce the revolutions and help the people embrace them. During these visits, he was also interested in the problems of the people and provided solutions for these problems. Four of these visits were to Samsun, where he started the war of independence. He was greeted enthusiastically by the people in Samsun in each of these visits. He contributed greatly to the economic, social and cultural lives of the people. In this study, the Samsun visits are examined by using the sources of the period.

KEY WORDS

Mustafa Kemal Pasha, Samsun, Nationwide Visits, Revolution

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTARCT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM	
MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’U İLK ZİYARETLERİ	11
1. 1- Samsun Yolculuğu.....	11
1. 2 Samsun Günleri.....	13
1. 2. 1 İlk Gün	13
1. 2. 2 İkinci Gün	15
1. 2. 3 Üçüncü Gün	16
1. 2. 4 Dördüncü Gün.....	17
1. 2. 5 Beşinci Gün.....	18
1. 2. 6 Altıncı Gün.....	19
1. 3 Havza Günleri	19
2. BÖLÜM	
MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’U İKİNCİ ZİYARETLERİ	24
2. 1 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anadolu’nun Genel Durumu	24
2. 2 Ankara’dan Karadeniz’e	27
2. 3 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Yol Güzergâhı.....	30
2. 3. 1 Mustafa Kemal Paşa Trabzon’da	31
2. 3. 2 Mustafa Kemal Paşa Rize’de	33
2. 3. 3 Mustafa Kemal Paşa Giresun’da.....	35
2. 3. 4 Mustafa Kemal Paşa Ordu’da	36
2. 3. 5 Mustafa Kemal Paşa’nın Hamidiye’de Son Gecesi	37
2. 4 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Gelişi.....	40
2. 4. 1 İlk Gün Ziyaretleri	43
2. 4. 2 İkinci Gün Ziyaretleri.....	51
2. 4. 3 Üçüncü Gün Ziyaretleri	57
2. 4. 4 Dördüncü Gün Ziyaretleri	67

2. 4. 5 Samsun'dan Ayrılışı.....	67
3. BÖLÜM	
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'U ÜÇÜNCÜ ZİYARETLERİ.....	71
3. 1 İstanbul'dan Samsun'a Hareketi	72
3. 1. 1 Mustafa Kemal Paşa Sinop'ta	75
3. 2 Mustafa Kemal Paşa Samsun'a Gelişi	76
3. 2. 1 İlk Gün Ziyaretleri	76
3. 2. 2 İkinci Gün Ziyaretleri.....	78
3. 2. 3 Samsun'dan Ayrılışı.....	80
4. BÖLÜM	
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'U DÖRDÜNCÜ ZİYARETLERİ	83
4. 1 Ankara'dan Uğurlanışı.....	85
4. 2 Ankara'dan Samsun'a Yol Güzergâhı	86
4. 2. 1 Mustafa Kemal Paşa Kayseri'de	86
4. 2. 2 Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta.....	87
4. 2. 3 Mustafa Kemal Paşa Tokat'ta	88
4. 2. 4 Mustafa Kemal Paşa Amasya'da	89
4. 3 Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Gelişi.....	89
4. 3. 1 İlk Gün Ziyaretleri	93
4. 3. 2 İkinci Gün Ziyaretleri.....	94
4. 3. 3 Üçüncü Gün Ziyaretleri	95
SONUÇ.....	99
EKLER.....	101
KAYNAKÇA.....	137

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri'nin yanında girdiği ve yenik olarak çıktığı Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf devletleriyle 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzaladı. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki çatışmaya son verilmiş, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin itilaf devletleri tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamıştı. Bu anlaşma açıkça Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erdiğini gösteriyordu. Çünkü İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini Anadolu'daki Türk milletinin bağımsızlığını ve varlığını tehdit edecek şekilde uygulamaya başlaması ve bu işgaller karşısında İstanbul hükümetinin teslimiyetçi bir politika izlemesi Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve siyasi bir lider olarak ön plana çıkmasına neden oldu.

Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve İstanbul Hükümeti'nin takındığı tavır başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı askeri ve siyasi çevrelerde büyük bir hoşnutsuzluk ve kaygı oluşmasına neden oldu. Bu kaygı ve hoşnutsuzluk sadece askeri ve siyasi çevrelerde değil aynı zamanda varlığı büyük bir tehdit altına giren Türk milletinde de görülmeye başladı. Türk milletindeki bu hoşnutsuzluk işgallere karşı Anadolu'da birbirinden bağımsız milli teşkilatların ve direnişlerin ortaya çıkmasıyla kendini gösterdi ve Türk milletini yeni arayışlar içerisine itti. İstanbul hükümetinin işgallere karşı gösterdiği tavır karşısında umudu kesen Türk milleti vazifenin kendisine düştüğünü anlayarak fiili çalışmalar içerisine girdi ve memleketin düşman işgaline uğradığı bölgelerde harekete geçti. İlk olarak tamamen gönüllülük esasına dayanarak örgütlenen Kuvâ-yi Milliye adında milis örgütleri oluşturdu.¹ Bunun yanında Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti gibi Türklük duygusuyla hareket eden ve bulundukları bölgelerin Türklere ait olduğunu ispatlamak ve bu suretle Türk yurdundan ayrılmamasını sağlamak amacıyla çeşitli cemiyetler kurdu. Görüldüğü gibi Türk milleti kendi kaderine el koymuş ve kendi imkânları doğrultusunda bir takım fiili hareketlere başlamıştı. Fakat bu gayretler ve çabalar yeterli değildi. Çünkü bir koordineyen yoksundu ve birbirinden habersiz kurulmuştu. Ayrıca kendiliğinden çıkmış, sadece

¹ Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 2000, s.141.

bulundukları bölgenin korunmasından sorumlu oldukları için dağınıktı. Dolayısıyla Milli mücadele hareketi topyekûn bir direniş hareketi değildi. İstanbul hükümeti ise Mondros mütarekesinin imzaladığı andan itibaren başlayan işgallere herhangi bir tepki göstermediği gibi Türk milletinin başlattığı bu fiili hareketleri engellemeye dahi çalışmıştı. Türk milletinin kaderine terk edildiği böyle bir karanlık dönemde Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkacak ve Türk milletinin kaderini değiştirecek ve Anadolu'da bağımsızlık ateşini yakacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Günleri

Mondros Mütarekesi imzalandığı günlerde Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına tayin edildi.² Mustafa Kemal Paşa, bütün kötü gidişata rağmen umutsuz değildi. Ona göre, emri altındaki ordular takviye edildiği takdirde bütün felaketlere rağmen Türk'ün sesini duyurması mümkündü. Fakat Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncelerine karşılık 2 Kasım 1918 tarihli tamimi ile ordu kumandanlıklarından mütareke hükümlerine uymasını istedi. Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım 1918 tarihinde karargâhından Ahmet İzzet Paşa'nın gönderdiği tamime cevap olarak gönderdiği yazısında, mütareke gereğince Toros Tünellerinin hangilerinin müttefik ordularınca işgal olunacağını ve mütareke metninde yer alan Kilikya ve Suriye sınırının nerelerden geçeceğini soruyordu. Bu sorular Mustafa Kemal Paşa'nın daha o günlerde İtilaf Devletleri'nin amacının Anadolu'yu işgal etmek olduğunu anladığının göstergesiydi.³ Mütarekeden hemen sonra gelişen bazı olaylar onun haklılığını ortaya koydu. 3 Kasım 1918 tarihinde İskenderun Limanındaki torpillerin temizlenmesi amacıyla limana giriş yapan Fransız gemisi işgalin limanla sınırlı kalmayıp şehri de kapsayacağını sinyallerini veriyordu.⁴ Zira hemen ertesi gün limana gelen diğer İngiliz gemileri sadece limandaki torpilleri toplamakla kalmadılar, Halep'teki kuvvetlerini bahane ederek İskenderun şehrinin işgal edeceğini de bildirdi. Mustafa Kemal Paşa durumu Erkanı-ı Harbiye'ye bildirdiyse de sonuç alamadı. Çünkü hükümet, İngilizlerin herhangi bir şekilde tepkisini çekmek istemiyordu. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, 6 kasımda gönderdiği yazıda İngilizlerin gerçek niyetinin 7. ordunun geri çekilme yolunu kesmek olduğunu ileri sürüyor, Her ne sebeple olursa olsun İngilizlerin

² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 1, İstanbul 1991, s.37.

³ Lord Kinnross, **Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul 2006, s.166-167.

⁴ Mehmet Evsile, **Atatürk, Milli Mücadele, Cumhuriyet Makaleler**, Amasya, 1999, s.36.

İskenderun'a asker çıkarmaları halinde ateşle karşılık verileceğini bildiriyordu.⁵ Ancak hükümet büyük güçlüklerle imzaladığı mütarekenin bozulmasından endişe duyuyordu. Kaygı duyduğu sonucun oluşmasını engellemek adına 7 Kasım 1918 de Yıldırım Orduları Grubu 7. Ordu Karargâhını lağvetti.⁶ Bu durum hükümetin İstanbul'daki politik durumunu değiştirmede. Zira Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 1-2 Kasım 1918 gecesi İttihat ve Terakki Fırkasının liderlerinin önde gelen bazı isimlerinin yurt dışına firarı ile sarsıldı⁷. İstanbul'da bulunan ve tekrar örgütlenmeye çalışan ittihatçılara muhalif olan kişiler bu olayı bahane ederek ittihatçı artığı olarak itham ettikleri hükümetin bir an önce istifasını talep ediyorlardı. Artan baskılar karşısında Ahmet İzzet Paşa 18 Kasım 1918 de istifa etmek zorunda kaldı. Ahmet İzzet Paşa 19 Kasım 1918 de istifa ettiğini ve bir an önce İstanbul'a gelmesinin faydalı olacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'nın lağvedilmesiyle Harbiye Nezareti emrine alınmış olan Mustafa Kemal Paşa, bu çerçevede 11 Kasım akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etti ve 13 Kasım 1918 sabahı Haydar Paşa garına ulaştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geldiği zaman karşılaştığı manzara Osmanlı devletinin ne kadar zor bir ortama girdiğinin işaretiydi. Boğazda demirlemiş İtilaf donanmasını gördüğünde yanında bulunan yaveri Cevat Abbas'a *“geldikleri gibi giderler”* diyerek bu zor şartlarda takınılacak tavır konusunda ilk sinyalleri veriyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelir gelmez yaptığı ilk iş birkaç gün önce istifa etmiş olan ve kendisinden çok şey beklediği Ahmet İzzet Paşa'yı konağında ziyaret etmek olmuştu. Sabık Dâhiliye Nazırlarından Fethi (Okyar) Beyin de hazır bulunduğu görüşmede İngiliz taraftarı görünen Tevfik Paşa Hükümeti'nin Mecliste güvenoyu almaması ve İzzet Paşa'nın yeniden Sadaret Makamına getirilmesi konusu müzakere edildi.⁸ Zira Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulacak bir hükümette Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı olacak böylece orduları yeniden toplayarak işgallerin daha da genişlemesine izin vermeyecekti. Hükümette yer alarak siyaseten çözüm bulma İstanbul'daki faaliyetlerinin ilk aşamasında görülen bir durumdu. Nitekim güçlüklerle de olsa Ahmet İzzet Paşa'yı dahi buna ikna etmeyi başarmıştı. Bu arada 16 Kasım 1918'de

⁵ Yücel Özkaya, “Mondros Mütarekesi”, **Milli Mücadele Tarihi Makaleler**, Ankara 2002, s.30.

⁶ Tansel, **aynı eser**, s.38- 40.

⁷ Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, İstanbul 2006, s.73.

⁸ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İstanbul 1992, s.54-55.

İstanbul basınının önde gelen gazetelerinden Vakit, Zaman ve Minber'in muhabirlerine verdiği siyasi mesajlı demeçle, etkin çevrelerin dikkatini çekmeye çalışıyor, İstanbul siyasetinde kendine iyi bir yer edinme uğraşı veriyordu. Öyle ki asker kimliğine rağmen verdiği mesajlarda manen, ilmen, fennen kuvvetli olmak demek en kuvvetli olmak anlamına geldiğini, iyi politikanın da bu şekilde en kuvvetli olmakla mümkün olabileceğini vurguluyordu.⁹ Hatta dünyanın son zamanlarda geçirmekte olduğu değişimlere de değinerek askeri devletin artık bu günkü asri devletler safında yer alabilmek için tek başına yeterli olamayacağından bahisle, İngiliz dostluğunun kazanımları gibi bazı siyasi açılımların öneminden bahsetmekten kaçınmıyordu. Yerli ve yabancı gazetecilerle muhtelif zamanlarda yaptığı mülakatlarında bu hususları sürekli bir biçimde ön plana çıkartıyordu. Bu faaliyetleri onun başarılı askeri kişiliğinin yanında usta bir siyaset adamı olduğunun da göstergesiydi.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa ile olan görüşmesinde aldığı karar çerçevesinde tüm dikkatlerini 19 Kasım'da yapılacak Tevfik Paşa Hükümetinin güven oylamasına yoğunlaştırdı Meclis-i Mebusan'da etkili olan siyasi fırkaları yakın dostları aracılığıyla etkilemeye çalıştı. Bu oldukça güç bir durumdu. Çünkü Meclis-i Mebusan, savaşın etkisiyle görünürde de olsa farklı bir şekil almıştı. Savaşın son günlerine doğru İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski gücünü yitirmesi, meclisteki dengeleri değiştirmiş ve mebuslar arasında yeni gruplar oluşturma eğilimi belirmişti. İttihat ve Terakki'deki ilk ayrışma da bu çerçevede Mecliste kendini göstermişti. Ali Fethi (Okyar) Beyin başını çektiği grup Osmanlı Hürriyet Perveran Avam Fırkası'nı, geri kalan mebusların büyük bir kısmı da Teceddüt Fırkası'nı kurmuşlardı. Bazı Ermeni ve Rum mebuslar ise küçük gruplar oluşturarak Meclisi daha da parçalı bir hale getirmişlerdi.¹⁰ Böylece savaş yıllarında İttihat ve Terakki güdümündeki tek partili Meclis, bu yapısını büyük ölçüde yitirmişti. Bununla birlikte Meclisteki bütün oluşumlar temelde İttihat ve Terakki listelerinden Meclise girdiklerinden, bu dönüşüm daha çok görünürdeki bir durumdu ve muhalefet bunu İttihat ve Terakki'yi en azından mecliste yaşatmak için bir manevra hareketi olarak görüyor ve Meclisi İttihatçı zihniyetin en etkin kurumu olarak yansıtıyordu.

⁹ Tansel, **aynı eser**, s.76.

¹⁰ Kocaoğlu, **Mütarekede ittihatçılık**, s.87- 88.

Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir yapıdan istediği sonucu elde etmesi oldukça güçlü. Zaten bütün gayret ve temaslarına rağmen istediği sonucu alamadı. Padişahın ve muhalefetin hedefinde olduğunun bilincindeki Melis-i Mebusan üyeleri Tevfik Paşa hükümetine kerhen de olsa güvenoyu vermişti.¹¹ Bu durum Mustafa Kemal Paşa üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yarattı.¹² Mustafa Kemal Paşa bir yandan Tevfik Paşa Hükümeti aleyhindeki faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan da kasım ayı içinde Sultan Vahdettin ile de iki kez görüştü. İlk görüşmede daha çok Padişah'ın, ordunun kendisi hakkındaki kanaatlerini öğrenmeye çalıştığı bilinmektedir. Tevfik Paşa Hükümetinin güvenoyu almasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın, Hükümet aleyhindeki faaliyetleri de son bulmuş değildi. Hükümetin bir vesile ile düşürülmesi ya da Hükümette Harbiye ve Dâhiliye gibi iki önemli Nezaret'in ele geçirilmesi planı hala Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarının zihninde varlığını koruyordu. Hatta bunları gerçekleştirmek mümkün olmayınca, İhtilalci bir komite teşkil ederek Padişah'ı tahtından indirmek ve Hükümete son vererek yeni bir hükümet teşkil etmeyi dahi planlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'de ikamet ettiği apartman dairesi bu planların karargâhını teşkil ediyordu.¹³ Bu arada Mustafa Kemal Paşa, maddi destekte bulunduğu ve 1 Kasım 1918 tarihinde Tanin gazetesinin yerine yayınlanmaya başlayan ve Ali Fethi Bey tarafından çıkarılan Minber gazetesi aracılığıyla da Tevfik Paşa Hükümeti aleyhinde faaliyetlerde bulunuyordu. Söz konusu gazetede yayınlanan başyazılarda, hükümetin, özellikle işgaller karşısında herhangi bir varlık göstermediğine vurgu yapılıyor ve bir an evvel işten el çektilmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu. Bu çerçevede kaleme alınan yazılarda şiddetin dozu iyice artırılmıştı. Basında artan Hükümet aleyhtarlığını Mecliste Ali Fethi Bey'in partisi aracılığıyla yürütüyor, verilen gensorular ile Hükümet düşürülmeye çalışılıyordu. Ancak bu sıralarda gerek bir kısım basının tavrı, gerekse Mecliste giderek artan Hükümet aleyhtarlığı özellikle İngilizler başta olmak üzere İtilaf Devletleri'nin ve içerideki muhaliflerin, Meclisin feshedilmesine dair Padişah üzerindeki baskılarını artırmalarına neden oldu. Nitekim 21 Aralık 1918 de Meclis-i Mebusan, Padişah tarafından feshedildi.¹⁴

¹¹ Tevfik Paşa Hükümeti için bk. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987, s.165.

¹² Kinross, **aynı eser**, s.172.

¹³ Kinross, **aynı eser**, s.183.

¹⁴ Kocaoğlu, **mütarekede ittihatçılık**, s.106-109.

Meclisin feshedilmesi, başını Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği ve Türkiye'nin kurtuluşunu İstanbul'da siyasi yoldan temin etmeye çalışan milliyetçi grubun düşüncelerini değiştirmesi yönünde önemli rol oynadı. Artık bu andan itibaren kurtuluşun İstanbul'da kalarak sağlanamayacağı fikri Mustafa Kemal Paşa ve yakın temasındaki kişilerin zihninde daha etkin olmaya başladı. Zira Meclisin feshedildiği günlerde, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunan bazı ordu komutanları ile Anadolu'nun durumunu konuşuyor ve askeri önlemlerin alınmasını kararlaştırıyordu. Nitekim bu sıralarda hastalık gerekçesiyle İstanbul'da bulunan ve kısa bir süre sonra 20. Kolordu Komutanlığına tayin edilecek olan Ali Fuat Paşa ile Şişli'deki evinde yaptığı toplantıda aldığı kararlar Mustafa Kemal'in gelecekte yapmayı düşündükleri ve planladıklarına dair birtakım ipuçları vermekteydi.¹⁵ Zira alınan kararlar çerçevesinde terhis işlemlerinin derhal durdurulması, cephe ve silahların İtilaf kuvvetlerine teslim edilmemesi, genç ve dinamik komutanların işbaşında tutulması, Milli direnişe destek veren sivil idarecilerin değiştirilmemesi yönünde gayret sarf edilmesi, fırkacılık mücadelelerine engel olarak halkın maneviyatının yüksek tutulması oldukça dikkati çekiyordu. Hatta Ali Fuat Paşa'ya yaptığı "*Kolorduna hakim ol halk ile yakından temas et*" yolundaki tavsiyeleri Anadolu için düşündüklerinin çok kuvvetli göstergesiydi. Bundan başka Kazım Karabekir Paşa da Anadolu'daki birtakım Milli teşkilatlanmalardan bahsederek kendisini Anadolu'ya davet etmişti. Bütün bunlara rağmen, Mustafa Kemal Paşa yapmayı düşündüklerini tam anlamıyla hiç kimseye paylaşmadı. Ancak İstanbul artık onun için çözüm yeri değildi. Anadolu'ya geçerek halkı uyandırmak, onun bundan sonraki faaliyetlerinin temel hareket noktasını oluşturdu. Bu andan itibaren yapacağı faaliyetler netlik kazanmıştı. Bir yolunu bularak Anadolu'ya geçecekti. Mütarekenin puslu havasında bunu gerçekleştirmek çok da kolay bir şey değildi. İstanbul'un yeni siyasi şartlarında milli tavır ve düşünceler derhal muhalifler tarafından ittihatçılık zihniyetinin diriltilmesi olarak itham ediliyordu. Siyasi istikrarsızlık ve Hükümet üzerindeki İngiliz baskısı mütareke ortamında siyaset yapmayı iyiden iyiye zorlaştırmıştı. Bu ortamda atılacak her adım dikkatli olmayı gerektiriyordu. Öyle ki, mütareke ortamındaki uygulamalardan hayli hırpalanmış olan Tevfik Paşa ancak, 3 Mart 1919 tarihine kadar dayanabilmişti. Onun istifasıyla Mustafa Kemal Paşa ve yapmak istedikleri için çok daha zor bir Hükümeti Damat Ferit Paşa 4

¹⁵ Tansel, **aynı eser**, s.78.

Mart 1919 da kurdu. Paris, Berlin, St. Petersburg ve Londra Türk elçilikleri kâtipliklerinde bulunmuş olan ve Sultan Vahdettin'in kız kardeşi Mediha Sultan ile evli bulunan Damat Ferit Paşa, sönük bir politik bir yaşam sürmüştü. Şimdi ise devletin en kritik anında anlaşılmaz bir biçimde Padişah'ın en yakınında yer alarak ülkenin geleceğinde söz sahibi olmuştu. Daha iktidara gelir gelmez yaptığı icraatları özellikle İttihatçı aleyhtarlığının bu dönemde tam anlamıyla resmi bir nefrete dönüştüğünü gösterecekti. Kendisi kurtuluşu İngiliz himayesinde görüyor, bu nedenle onların antipati duyduğu ittihatçılar için sert tedbirler almaktan çekinmiyordu. Damat Ferit Hükümeti, Tevfik Paşa Hükümetinden farklı olarak büyük oranda İttihat ve Terakki muhalifi Hürriyet ve İtilaf Fırkasına dayanan bir parti Hükümeti niteliğindeydi. Bir başka ifadeyle İttihatçı aleyhtarlığı hükümet olmuştu. Böyle bir ortamda İttihatçılarla en küçük bir yakınlık hükümetin hedefi olmak anlamına geliyordu. Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın, Damat Ferit hükümeti ile ilişki kurması ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve onun Hükümetine yakın kişilerin sayesinde olabilirdi. Böyle bir ilişki Ali Fuat Paşa'nın yakını bulunan İsmail Fazıl Bey aracılığıyla kuruldu. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının önde gelen isimlerinden biri olan ve Damat Ferit Paşa Hükümetinde Dâhiliye Nazırlığını üstlenmiş bulunan Mehmet Ali Bey'le sıkı dostluğu bulunan Fazıl Paşa, bir vesile ile Mehmet Ali Beye Mustafa Kemal'den bahsetmiştir. Özellikle onun Enver Paşa ile olan anlaşmazlığına vurgu yaparak ittihatçı olmadığına dair kanaat uyanmasını sağlamaya çalışmıştır. Zira bu çok önemli bir husustu. Çünkü bu ortamda hükümetin güvenini kazanmanın ön koşulu ittihatçılar ile ilişkinin olmadığına dair güven vermektir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın atacağı her adımı iyi hesap etmesi gerekiyordu. Bir yandan Hükümet çevrelerinde itibar kazanmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, diğer yandan da Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip ediyor, özellikle Bekir ağa Bölüğü hapisanesinde mevkuf bulunan başta Ali Fethi Bey olmak üzere, önde gelen siyasi ve askeri simalarla görüşmelerde bulunuyordu¹⁶. Artık kararını vermişti. Uygun ve etkin bir görevle bir an önce Anadolu'ya geçerek, o ana dek Anadolu'nun özellikle işgal bölgelerinde kendini gösteren milli teşkilatları ülkenin tamamını kapsayacak biçimde genişletmek, bu suretle milli mücadeleyi başlatmak onun bundan sonraki faaliyetlerinin hareket noktasını teşkil etti. İstanbul'un bütün olumsuz siyasi koşullarına rağmen bazı gelişmeler Anadolu'ya geçmesinde önemli rol oynayacaktı. Nitekim Mustafa Kemal

¹⁶ Yunus Nadi, **Mustafa Kemal Paşa Samsun'da**, İstanbul 1998, s.5.

Paşa kısa bir süre sonra Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile tanışma imkânı bulmuş, bu tanışmalar esnasında olumlu izlenimler edinen Mehmet Ali Bey, sonraki günlerde Mustafa Kemal Paşa'yı Şişlideki evinde de ziyaret etmiştir. Hatta Bahriye Nazırı Avni Paşa ve Mehmet Ali Beyin de bulundukları Cercled Orient'daki bir öğle yemeğinde Mustafa Kemal Paşa, hükümetin İngilizlerle anlaşma yönünde gösterdiği büyük gayret ve çabaları takdir ve memnuniyetle karşıladığına dair izlenimler vermeye çalışmış, böylece hakkında herhangi bir olumsuz kanaatin uyanmasını engellemeyi başarmıştır. Nitekim bu iyi ilişkiler ve bu sırada Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı asayiş olayları Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıttaatı Müfettişi sıfatıyla Samsun'a çıkmasına zemin hazırlayacaktır.¹⁷

Samsun, mütareke Türkiye'sinde asayişsizliğin en fazla kendini gösterdiği yerlerin başında geliyordu. Bölgenin nüfus yapısı, savaş yıllarında yaşanan çatışmalar, tehcir uygulamaları ve özellikle Pontus'çuluk faaliyetleri huzursuzluğun başlıca kaynaklarını oluşturuyordu. Harp yıllarındaki Pontus'çu çete faaliyetleri Mütareke ile birlikte iyice artmıştı. Büyük çoğunluğunu Pontus'çu Rumların teşkil ettiği çeteler, Samsun ve havalisinde huzur ve asayiş yeniden sarstı. Bölgedeki asayişsizlik kısa sürede İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığının da dikkatinden kaçmadı. Zira Samsun stratejik açıdan da önemli bir yerdi. Karadeniz'den orta Anadolu'ya geçişi sağlayan en önemli kapıydı. Anadolu'ya geçmek isteyenler için bu çok önemliydi. Hatta İngilizler, henüz ne yapacağını kestiremedikleri Enver Paşa'nın bile bir gün Anadolu'ya geçmesi halinde Samsun yolunu seçeceğine dahi ihtimal veriyorlardı. Bu nedenle İngilizler bölgedeki artan asayişsizliği bahane ederek Mart 1919 tarihinde bir askeri birliği Samsun'a çıkardılar bir Müfrezeyi de Merzifon'a gönderdiler. Samsun'a İngiliz askerinin çıkarılması tepkileri de beraberinde getirdi, bölgede konuşlanmış bulunan 15. Fırkaya bağlı makineli tüfek bölüğünden teğmen Hamdi, yanındaki askerleriyle dağa çıkarak İngilizleri protesto etti. Bölgedeki durum ve özellikle Türklerle Pontus'çu Rumlar arasında yaşanmakta olan gerginlik, İngilizler kadar Hükümetinde dikkatini bölgeye çevirmesine neden oldu. İngilizlere göre Türk çeteleri Rum köylerini basarak yakıp yıkıyor, halkı da katlediyorlardı. İngilizler, durumdan bölgedeki Türk halkını sorumlu tutuyorlardı. Zira İngilizler Türk halkının Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkındaki

¹⁷ Bünyamin Kocaoğlu, **Milli Mücadele Yıllarında Samsun, 15. Fırka'nın Samsun'daki Faaliyetleri**, Samsun 2008, s.2.

şikâyetlerini hemen her vesileyle dile getiriyorlardı. Artan İngiliz şikâyetleri ve baskıları karşısında Hükümet, bir çıkış yolu aramaya başlamıştı. Hükümet, çözümü geniş yetkilerle donatılmış muktedir ve güvenilir bir komutanın bir an evvel Samsun'a çıkarılmasında görüyor ve uygun kişiyi arıyordu. Nitekim Samsun olayları, bir süredir Anadolu'ya geçmenin yolunu arayan Mustafa Kemal Paşa için önemli bir fırsat sağladı. Hükümetin, İngiliz şikâyetlerini engellemek ve bölgedeki gerekli tedbirleri alabilmek için ihtiyaç duyduğu muktedir komutanın Mustafa Kemal Paşa'nın olmasının önünde çok büyük bir engel yoktu. Bir defa harp yıllarında özellikle Çanakkale cephesindeki maharetleriyle büyük ün kazanmıştı. Dahası Enver Paşa ve Almanlar ile harp yıllarındaki geçimsizliği de önemli bir avantaj sağlıyordu. Ayrıca İngilizler nezdinde de doğrudan tepki gören biri değildi. Özellikle bunda Mustafa Kemal Paşa'nın temkinli tavır ve tutumları etkili olmuştu. Bu arada hükümetin Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'le kurulan temasta onun gerek sadrazam gerekse Padişah nezdinde güven kazanmasında önemli rol oynamıştı. Nitekim Amiral Calthorpe'un bazı asayişsizlikler hakkındaki şikâyetlerini görüşmek için Damat Ferit Paşa ile bir araya gelen Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, söz konusu şikâyet ve problemlerin çözümü için Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gönderilmesini teklif etti. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa, Cevat Çobanlı Paşa'nın da davetli olduğu bir öğle yemeğinde Mustafa Kemal Paşa ile tanışır,¹⁸ hakkında olumlu kanaatler edinir, hatta memnuniyetini dile getirmekten de kaçınmaz. Bu tanışmadan sonradır ki Damat Ferit Paşa Hükümeti Mustafa Kemal Paşayı 9. Ordu Kıtataı Müfettişliğine tayinine karar verir. Bu çerçevede kısa bir süre içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın tayini işlemleri hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Harbiye Nezareti, 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtataı Müfettişliği'ne tayin olduğunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edilmesini sadarete bildirmiş ve aynı gün irade çıkarılmıştır. 6 Mayıs 1919 da Harbiye Nezareti Meclis-i Vükeleca görüşülüp kabul edilen müfettişlik talimatını Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ etmiş, 7 Mayısta da Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini ve kendisine verilen talimat suretini Kolordulara tebliğ etmiştir. Ayrıca Harbiye Nezareti 8 Mayısta da aynı hususu nezarete bağlı bütün dairelere tamim etmiştir. İşlemler oldukça hızlı bir şekilde tamamlanmıştı. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarına doğrudan emir verebilecek, bu

¹⁸ Kinross, **aynı eser**, s.187.

vilayet ve sancaklara sınırı olan Diyarbakır, Bitlis, Mamuratülaziz, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile Kolordu Kumandanları da onun görev yapması sırasında kimseye danışmadan vaki olacak müracaatlarını dikkate alacaklardı. Sonradan Maraş ve Kayseri'nin de onun emri altında olduğu bildirilmişti. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, oldukça geniş askeri ve mülki yetkilerle Samsun'a gitmek üzere gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 16 Mayıs 1919 da İstanbul'dan Bandırma Vapuru ile hareket etti.¹⁹

¹⁹Kinross, **aynı eser**, s.196.

1.BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’U İLK ZİYARETLERİ

1. 1- Samsun Yolculuğu

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a hareket edeceği sıralarda tutuklanacağına dair bazı söylentiler ortalığa yayılmıştı. Bu söylentilere rağmen, 16 Mayıs’ta yolculuk başlayacaktı. Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs sabahı Şişli’deki evinden Galata Rıhtımı’na kadar hiçbir olağanüstü durumla karşılaşmamış ve bir sandalla açıkta bulunan Bandırma Vapuru’na ulaşmıştı. Bandırma Vapuru, Kızkulesi açıklarında işgal kuvvetlerince durdurulmuşsa da sonra yola devam etmesine izin verilmişti. Böylece Mustafa Kemal Paşa, yanında bulunan 18 subay ile birlikte Samsun yolculuğuna çıktı. 18 subay rütbe sırası ile şunlardır. Kurmay Albay Refet Bey (General Bele) (3.Kor.K.), Kurmay Albay Manastırlı Kazım Bey (General K. Dirik) (Müfettişlik Kur.Bşk.), Dr. Albay İbrahim Tali Bey (Öngören) (Müfettişlik Sağlık Bşk.), Kurmay Yarbay Mehmet Akif Bey (Ayıcı) (Kurmay Bşk. Yardımcısı), Kurmay Bnb. Hüsrev Bey (Gerede) (Karargah Erkan-ı Harbiyesi İstihbarat ve Siyasiyat Şubesi Müdürü), Topçu Bnb. Kemal Bey (Doğan) (Müfettişlik Topçu K.) Dr. Bnb. Refik Bey (Saydam) (Sağlık Başkan Yardımcısı), Yzb. Cevat Abbas (Gürer) (Müfettişlik Başyaveri), Yzb. Mümtaz (Tünay) (Kurmay Mülhakı), Yzb. İsmail Hakkı (Ede) (Kurmay Mülhakı), Yzb. Ali Şevket (Öndersev) (Müfettişlik Emir Subayı), Yzb. Mustafa Vasfi (Süsoy) (Karargah K.), Ütgm Hayati (Kurmaybaşkanı Emir Subayı ve Müfettişlik Kalem Amiri), Ütgm Arif Hikmet (Gerçekçi) (Kurmay Mülhakı sonra 3. Kor. K. Yaveri), Ütgm. Abdullah (İşe Subayı), Tgm. Muzaffer (Kılıç) (müfettişlik ikinci yaveri), birinci sınıf katip Faik (Aybars) (Şifre Katibi), Dördüncü sınıf Katip Memduh (Atasev) (Şifre Katibi Yardımcısı)²⁰ Bununla birlikte üç gün sürecek olan Samsun yolculuğunda bazı sıkıntıların da yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kılıç Ali, hatıralarında Samsun yolculuğu hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine ilk tanışmaları esnasında şunları anlattığını yazmaktadır:²¹

²⁰ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Ankara 1971, s.14-15.

²¹ Kılıç Ali, **Kılıç Ali’nin Anıları**, Sel Yay, İstanbul 1955, s.116.

“...seyr ü sefainin küçük bir vapuruna binerek karargâhımla birlikte alelacele yola çıktım. Bazı dostlarım bana İngilizlerin yolda gemiyi batırması ihtimali olduğunu söyledikleri halde kulak asmadım, kıymet vermedim. Harekâtımız gecesini Karadeniz’de büyük bir fırtına içinde geçirdik. Korkunç bir fırtına vardı. Küçük vapur bazen mukavemetini kaybediyor, sulara dalıp gidecekmiş tesirini veriyordu. Bir aralık kaptan köprüsüne çıktım. Kaptana:

“Nasıl rota takip ediyorsunuz diye sordum”

“Allaha sığındık gidiyoruz” deyince

“Niçin böyle gidiyoruz? Diye sordum” Kaptan:

“Paşam hareket için iki gün evvel emir verdiler, gemiyi gözden geçirdim, birçok noksanları vardı, kalkmam dedim. Fakat kimseye dinletemedim. Pusulası yok. Paraketesi bozuk. Bu vaziyette rota mevzubahis olabilir mi” cevabını verdi. Paşa bunları anlattıktan sonra şunları da ilave etmiştir. “Bizi böyle bir gemi ile yola çıkarmak bir cinayetti ve muhakkak bir ölüme göndermekti. İstanbul’daki temaslarımdan gizli faaliyetlerimden ürken, endişeye düşen Ferit Paşa hiç şüphesiz ki bu cinayeti bilerek irtikab etmiştir.”

Mustafa Kemal Paşa ile Samsun’a çıkanlardan Hüsrev Gerede de hatıralarında, Samsun yolculuğu ile ilgili şu bilgileri vermektedir. “17 Mayıs 1919, hava kötü. Hep yataklardayız. Mitralyöz Arif, Dr. Refik, Topçu Kemal, bir kamaradayız. Kamaramız vahşi hayvan kamarasına benziyor. Ara sıra başımızı kaldırıp birkaç kelime konuşuyoruz. 9.30 sıralarında İnebolu’ya yanaştık. Fakat 17-18 Mayıs gecesini pek fena geçirdik. 18 Mayıs öğleüstü Sinop Limanına girdik. Çok şükür sallantı kesildi. Yataklardan fırladık. Tıraş olduk, yıkandık, güvertede hava aldık, güneşlendik Dr. Refik’in nane suyu aklımızı başımıza getirdi. Saat 3’de vapurda bizimle gelip karaya çıkan liva mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey, Sinop’tan bize İzmir’in işgali ile ilgili yazılı bilgi getirdi. 13 Mayıstan beri İzmir’in işgal olunacağına dair belirtiler görülmeye başlamış, Redd-i İlhak girişimi canlanmış, 15 Mayıs’ta işgal başlamış. İzmir’deki çatışmadan sonra yunan birlikleri şehri terk etmek zorunda kalmışlar.”²²

²² Hüsrev Gerede’nin Anıları (Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler), Haz. Sami Önal, İstanbul 2002, s.25- 26.

1. 2 Samsun Günleri

1. 2. 1 İlk Gün

Üç gün süren zorlu bir yolculuktan sonra Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a varabildi²³. Sabahleyin kurmay bin başı Mahmut Ekrem Bey, sandalla gemiye yanaştı Ekrem, güvertede bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderek askerce bir selam verdi ve: "*hoş geldiniz paşam*" dedi. Böylece Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'da ilk karşılayan Mahmut Ekrem Bey olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi, İsmail Hakkı Bey'e teşekkür ettikten sonra Âşık Rıza Kaptan sandalına binerek kıyıya çıktı.²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelişini Ruhi Karakaş babası Mustafa Karakaş'ın ağzından şöyle anlatıyor:

"19 Mayıs sabahı, sabah ezanı okunmuş. İstanbul'dan vapur geliyormuş. Ortalıkta bir Paşa'nın geleceği haberi dolaşıyordu. Vapuru İngiliz torpidoları da takip ediyormuş, batıracaklarmış batıramamışlar, Bandırma Vapuru gelmiş, o zaman Samsun'da rıhtım yok, açıkta demirlemiş. Yanaşamıyor kıyıya, yoksa kuma oturur. Kimse karşılamaya gitmemiş. Erkândan, idarî, askerî, erkândan kimse yok. Kıyıda babam, birkaç kişi daha var. Babam, "kayığım la gideyim bari....." demiş. Kayığına binmiş, vapura yanaşmış. Geminin süvarisi yukarıdan babama bakıyor. Babam kendisini tanıtmış. "Sizleri kıyıya çıkarayım diye geldim." demiş. Vapurdan iskeleyi indiriyorlar, kayığa Mustafa Kemal Paşa ile iki subay daha biniyorlar. Arkadan iki üç filika daha indiriliyor gemiden. Başkaları da onlara biniyorlar.

Babam kürek çekerken, Mustafa Kemal Paşa, "Kimsin sen?" diye sormuş. Babam kendisini tanıtmış. "Ne iş yaparsın?" diye sormuş. Babam da anlatmış kayıkçıyım, gemiler gelir, tütün fındık taşırız; yolcu gelir, gider, onları taşırız, diye... "çatışma oluyor mu burada?" diye sormuş Paşa. Rumlarla, Ermenilerle çatışma oluyor mu?

²³ Nutuk söylev 1919-1920, C.1, Ankara 1989, s.3.

²⁴ Samsun ve İlkadım, Samsun 1981, s.19.

Babam da Kuvay-i Millîyeci, “arada sırada yine çatışıyoruz.” Demiş Paşa, “inşallah yakında düzelecek.” Diye konuşmuş babama. Bu arada İngiliz gemileri de görünmüşler. Ama onlar asker çıkarmamışlar. Sonradan dönüp gitmişler.

Sahile vardıklarında, babam Atatürk’e, “sahildeki gençler size yol gösterirler.” diyor. Paşa yanındakilerle küçük bir otele gidiyor”²⁵

Sabahın erken saatlerinde Samsun iskelesinin açıklarına demirleyen Bandırma Vapuru, bu uzun ve sıkıntılı yolculuğun sonunda milli mücadelenin liderini güvenli bir biçimde Samsun’a ulaştırmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve karargahı, Samsun iskelesine altı Karadeniz çocuğunun kürek çektiği üç çifte kayık ile sabahleyin saat 7-8 gibi çıkmıştı.²⁶ Kendileri iskelenin her iki tarafına sıralanmış halk ve işgal kuvvetlerince silahlarına el konmuş bir müfreze tarafından karşılanmışlardı. Belediye meclisi azalarından Hacı Molla şehir adına hoş geldiniz demiştir. Karşılama merasiminde mutasarrıf ve belediye reisi hazır bulunmamışlardı. Mustafa Kemal Paşa askeri ve halkı selamladıktan sonra yaya olarak ikametleri için hazırlanmış olan ve o sıralarda metruk bir halde bulunan (Mecidiye caddesindeki) otele (Mıntıkâ Palas) yerleştiler ve otelin balkonuna 9. Ordu Müfettişliğinin bayrağı asıldı.²⁷ Burada bir müddet istirahat ettikten sonra, belediye binasına geçerek belediye meclisi üyeleri ile memleketin asayîşi ve müdafaasına dair konuları görüştü.

Mustafa Kemal Paşa, vardığı 19 Mayıs günü ilk iş olarak gelişini ilgili makamlara bildirmek olmuştu. Bu çerçevede 19 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret Makamına Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine çektiği şifre telgrafta, *“bu gün öğleden evvel saat sekizde Samsun’a varıldığını ve verilen vazîfeye başlandığını arz ederim”* diyordu. Benzer içerikli başka bir telgraf metni de görev ve yetkisi dahilindeki Mülki ve Askeri makamlara çekilmişti. Ayrıca aynı gün Sivas, Van, Erzurum Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamuretülaziz, Diyarbakır Valilikleri, Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı, Erzurum’daki 15. Kolordu ve Ankara’daki 20. Kolordu Kumandanlıklarından sorumlulukları dahilindeki bölgenin asayîşi ile ilgili hazırlanacak raporun en kısa zamanda göndermelerini tel emriyle istedi. Telgraftan da anlaşılacağı

²⁵ Mekteplilerin İdman Bayramı ve Samsun Posta Tarihi, Türkiye Barolar Birliği, s.99- 100.

²⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Ankara 1993, s.255.

²⁷ **Samsun Gazetesi**, 19 Mayıs 1938, no:745.

üzere Mustafa Kemal Paşa'nın ilk faaliyetleri Samsun ve çevresindeki asayiş problemleri ile ilgili önlemler almak oldu. Bu çerçevede önce Samsun ve çevresindeki Rum çetelerinin Müslüman halka yönelik tecavüzlerine karşı mutasarrıfın gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle daha önceden Dâhiliye Müsteşarlığı görevinde bulunmuş olan Hamid Beyin Samsun Mutasarrıflığı görevine getirilmesini Hükümete teklif etmiştir. Atama işlemlerinin tamamlanmasına kadar da geçici kaydıyla 3. Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) Beyi vekilliğine atamıştır.

1. 2. 2 İkinci Gün

20 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret Makamına gönderdiği yazıda²⁸ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin millet ve orduyu derinden üzdüğünü ordunun ve milletin bu haksız tecavüzü hiçbir biçimde sindiremeyeceğini, Padişah ve Hükümetin kesin teşebbüs ve icraatlarıyla milletin hukukunu koruyacağına olan güvenden dolayı sukûnetin korunabildiğini bildiriyordu. Bundan başka aynı gün Sadaret Makamına gönderdiği bir diğer telgrafta da İngilizlerin mütareke hükümlerine aykırı tutumlarda bulunduğunu yazıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafta belirttiği gibi İngilizler mütareke hükümlerine aykırı olarak, 9 Mart 1919 da Samsun'a 200 asker çıkarmışlardı. 17 Mayıs 1919'da ise 100 kişi daha çıkarılmıştı. Bunların aralarında ellerindeki kartvizitlerden anlaşıldığı kadarıyla, Sivas denetleme subayı unvanlı iki subay da vardı. Bunlar Yüzbaşı Richard ve Yüzbaşı Miles'ti. İngiliz siyasi temsilcisinin söylediğine göre bunların bir kısmı Sivas'a gönderilecekti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İngilizlerin mütareke hükümlerine aykırı olarak istedikleri yerlere asker çıkarıp müfrezelerini Anadolu içlerine göndermeleri halinde, Osmanlı Hükümeti'nin etkinliği ve varlığı sorgulanacaktı. Bu gelişmelerden şüphesiz halk etkilenecekti. Böyle bir ortamla karşı karşıya kalınmaması için Hükümetin mütareke hükümlerine aykırı tutum ve davranışların önüne geçmesi ve bu türden siyasi gelişmelerden haberdar edilmesini istiyordu. Bu telgraftan da anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa, özellikle İngilizlerin mütareke hükümlerine aykırı olarak giriştikleri faaliyetlerden oldukça rahatsızdı ve bütün gelişmeleri yakından takip ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da Samsun'da bulunduğu günlerde bölgedeki asayişsizliğin nedenini de araştırmış, hatta

²⁸ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara 1995 s.36- 37; Zeki Sarıhan, *aynı eser*, s.261.

bunu uzun bir rapor halinde 21 Mayıs 1919 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirmiş, ayrıca söz konusu asayişsizliğin önüne geçebilmek için alınması lüzumlu tedbirlerden de bahsetmiştir.

1. 2. 3 Üçüncü Gün

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs tarihli 1919 tarihli raporunda özetle şu hususları dile getiriyordu.²⁹ Seferberliğin başlangıcında sancak içinde özellikle asker kaçaklarından Müslim, Rum ve Ermeni unsurlarından ayrı ayrı kurulmuş birtakım çeteler bölgede hırsızlık ve bazen de adam öldürme türünden eylemler gerçekleştirmiştir. Başta siyasi amaç taşımayan bu eylemler, Rum ve Ermenilerin başka bölgelere göç ettirilmeleri esnasında özellikle Rum ve Ermeni çetelerinin siyasi bir amaca yöneldikleri görülmüştür. Rus işgali başlayınca Ruslardan da destek gören bu siyasi amaçlı ayrılıkçı çete faaliyetleri yurt için daha tehlikeli bir hal almışsa da, alınan tedbirlerle amacına ulaşamamıştı. Bölgede faaliyet gösteren İslam çetelerinin kuruluşunda ise hiçbir siyasi amaç tespit edilememiştir. Bununla birlikte mütarekeden sonra Rum çeteleri Pontus'çuluk istekleri ile her tarafta taşkınlıklarını arttırmıştır. Pontus'çuluk iddiasındaki Rumların çeteleriyle birlikte Samsun'daki Rum komitası ve özellikle Rum Metropolit Yermanosça idare edildiği kesindir. Bu husus Samsun'daki Fransız Jandarma subayı Favra tarafından da doğrulanmıştı. Favra, metropolit tarafından İstanbul'da Fransız temsilcilerine gönderilen ve Müslümanların Hristiyan halka saldırılarını anlatan yüze yakın abartılmış olayı sayan bir raporu, gizlice Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Son zamanlarda Samsun ve çevresinde Rum nüfusunu çoğaltmak için Rusya'daki Rumların da bölgeye göçe zorlandıkları hatta bazı çetelerin denizden gizli biçimde Samsun ve havalisi sahillerine çıktığı yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır. Bu arada iç güvenlik için gerekli askerin miktarı bilinmeden askerin terhis edilmiş olması ve buna dayalı olarak jandarma kuvvetinin yetersizliği Rum eşkiyasının güçlenmesinde etkili olmuştur. O gün itibarıyla Samsun ve çevresinde 40'a yakın Rum çetesi faaliyet göstermektedir. Rum çetesinin saldırılarına maruz kalmış olan Müslümanlar ise, yerel Hükümet tarafından korunamadığından çareyi bölgedeki İslam çetelerine sığınmakta görmüştür. Sonuçta bugünkü hal ortaya çıkmıştır. Yani Rum çeteleri Müslüman ahaliyi tehdit ve tepelemeye girişmiş, buna karşılık Müslümanların

²⁹ Onar, **aynı eser**, s.38.

kurduğu çeteler, Müslümanların ikamet ettiği bazı yerleşmelerde savunma tedbirleri almıştı. Raporda yer alan bu bilgilere göre Mustafa Kemal Paşa oldukça kısa bir sürede olayı geniş çevrede araştırabilmiş, bölgedeki asayişsizliğin nedenlerini açık bir şekilde ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Paşa, aynı raporunda, özellikle Müslüman ahaliyi Rum tecavüzlerinden korumak için aldığı bazı tedbir ve sonuçlarını kısa süre içinde ilgili makamların bilgilerine sunacağını da bildiriyordu.

1. 2. 4 Dördüncü Gün

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs 1919 günü de kurmay heyetinden birkaç kişiyi Samsun İngiliz Siyasi Temsilcisi Yzb. Horst, Askeri Denetim Memuru Yzb.Zolther ve Siyasi Denetim Memuru Yzb. Mill ile görüşmüş ve bu görüşmelerde edindiği kanaat ve bilgileri aynı gün başka bir rapor ile Sadaret Makamına iletmıştır³⁰. Söz konusu raporunda Mustafa Kemal paşa 21 Mayıs 1919 tarihli yazısında bahsettiği Samsun'daki eşkiyalığın nedenleri ile ilgili hususların İngiliz temsilciler tarafından da doğrulandığını ifade etmiştir. İzmir'in işgaliyle ortaya çıkan durum ile ilgili olarak İngiliz subaylarının ortaya koyduğu Osmanlı Devletinin tek başına Türkiye'yi artık yönetemeyeceği ve yabancı devletlerin müzaheretine ihtiyaç duyacağına dair kanaatlerinin karşısında kendilerine cevap olarak Samsun'daki asayişsizliğin harp yıllarında Rumlar tarafından başlatıldığını söylemiştir. Rusların buna destek olduklarını ve bunun üzerine bazı Rumların bölgeden göç ettirmek mecburiyetinde kaldığını belirtmiştir. Bununla birlikte Rumlar siyasi emellerinden vazgeçerlerse, bölgedeki asayişsizliğin ortadan kalkacağını ve Türk milletinin yabancı yönetime katlanamayacağı hususlarını bildirmiştir.³¹ Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu sırada, bir yandan görevi ile ilgili faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan da ülkenin içinde bulunduğu durum ile ilgili olarak bazı yakın komutan arkadaşlarıyla da yazışmıştır. Nitekim 21 Mayıs 1919 tarihinde³² 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya kişiye özel şifre telgraf göndermiştir. Telgrafta ülkenin almakta olduğu vaziyetin kendisinde büyük üzüntü ve kaygı uyandırdığını, millet ve memlekete borçlu olduğu bu son vicdani vazifeyi birlikte çalışarak yapmanın mümkün olacağına inandığını söylemektedir. Bu sebeple bir an

³⁰ Onar, **aynı eser**, s.40- 41.

³¹Onar, **aynı eser**, s.8.

³²Onar, **aynı eser**, s.37- 38.

önce kendisine mülaki olacağını, ancak Samsun ve havalisinin vaziyetinin asayişsizlik yüzünden kötüye gittiğini, bu nedenle burada birkaç gün daha kalacağını bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa Samsun'da bulunduğu günlerde ayrıca daha önce bölgedeki bazı Rumlar tarafından Dâhiliye ve Harbiye nezaretine gönderilen ve Müslüman ahalinin asayişsizlik yarattığına dair olan şikâyetleri de bizzat araştırmış ve bunların asılsız olduğuna dair rapor hazırlayarak sadaret makamına göndermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bölgedeki İngiliz faaliyetlerini de yakından takip ederek Sadarete ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine telgrafla bildirmiştir.

1. 2. 5 Beşinci Gün

Mustafa Kemal Paşa 23 Mayıs 1919 tarihinde Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekerek Samsun'a gelişini haber verdi. Kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini bildirdi. Tarih kitaplarında genel olarak bu bilgi yer almaktadır. Çekilen telgrafın aslı aşağıdadır:

Şifre

23. 5.35

Ankara'dan Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine
Samsun'a geleli beş gün oluyor. Zat-ı Âlinizle sıkı temasta bulunmak ve ahval ile sıhhat ve afiyetinizden ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceğimiz malûmattan civar kolordumuzun aksamı kâmilan Ankara'ya gelmeğe muvaffak olabilecek midir?

Canik Livası'nın asayışı yolunda değildir. Üçüncü kolordu kumandanlığına beraberimizde gelen miralay Refet Bey Canik Müstakil Mutasarrıflığına vekaleten deruhte eylemiştir. Bir iki güne kadar samsun'dan karargâhımla beraber muvakkat işim için Havza'ya gideceğim. Her halde Samsun'dan hareketimden evvel beni tenvir edecek bir telgraf namenize intizârın gözlerinizden öperim.

(Paşa)

(imza)

M. (Mustafa) K. (Kemal)

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya da bir telgraf çekti. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında Kazım

Karabekir Paşa'dan mitingler yapılarak İzmir'in işgalinin protesto edilmesini ve bu faaliyetlerde ordunun destek vermesi ve milletin yanında olmasının gerekleri üzerinde durdu.³³

1. 2. 6 Altıncı Gün

Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs 1919 tarihinde Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği başka telgrafta da devletin iç asayişini sağlamada yetersiz kalmasının nedeni olarak jandarma kuvvetinin İtilaf devletleri tarafından oldukça kısıtlanmış olmasını ileri sürmüştür. Ve asayişin sağlanması için jandarma kuvvetlerinin en az yetmiş bin seviyesine çıkartılması ve bu hususta İtilaf Devletleri temsilcilerinin dikkatlerinin çekilmesini talep etmiştir.³⁴

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kaldığı zaman zarfında başta görevi gereği bölgedeki asayişsizliğin nedenlerini araştırmış ve alınacak tedbirleri rapor halinde sadaret makamına bildirmişti. Bölgedeki İngiliz siyasi ve askeri temsilcilerinin faaliyetlerini de yakından takip etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'da iken yapmayı tasarladıklarını hayata geçirmek amacıyla 25 Mayıs 1919 sabahı Havza'ya hareket etti³⁵. Bir gün önce Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta Havza'ya gitme nedenini Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Ladik, Havza gibi bazı bölgelerden gelen asayişsizlikle ilgili şikayetleri bizzat yerinde incelemek olarak açıklıyordu. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun günleri de son bulmuş oluyor, Samsun bu tarihi ve önemli yolculukta onu Anadolu'ya taşıyan bir şehir olarak tarihe geçiyordu.

1. 3 Havza Günleri

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs 1919 tarihinde maiyetinde bulunan 3 Albay, 1 Yarbay, 3 Binbaşı, 5 Yüzbaşı, 3 Üsteğmen, 1 Teğmen ve 2 Katipten oluşan 18 kişiyle beraber Havza'ya geldi ve Mesudiye oteline yerleşti. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa Havza'yı

³³ Saruhan, **aynı eser**, s.270.

³⁴ Onar, **aynı eser**, s.42- 43.

³⁵ Onar, **aynı eser**, s.44.

temsil eden 7 kişilik bir heyeti ikametgâhında kabul etti. Burada heyet ile görüşmelerde bulunarak Havza'nın içinde bulunduğu zor ve acıklı durumu anlatarak hiçbir zaman umutsuzluğa düşülmemesi gerektiğini ve vatanın savunulması için derhal bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmaları gerektiğini ve bunun bütün çevre illere duyurulması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Havzalılar, kaymakam Fahri Bey ve belediye başkanı İbrahim Bey önderliğinde 28 Mayıs 1919 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdular. Ardından Havzalılar, milli mücadelenin ilk mitingi olarak kabul edilen 30 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle ve onun önderliğinde Cuma günü Yörgüç Paşaoğlu Mustafa Bey Camii'nde namazdan sonra okunan mevlidin ardından belediye binası önünde bir miting düzenlediler. Bu miting'de eşraftan Fuad Bey bir konuşma yaptı. Fuad Bey, İzmir'i işgal eden düşmanın Samsun ve Havza'yı da işgal edebileceğini, bunu engellemek ve İzmir'i kurtarmak için silahlanmanın gerekliliğini söyledi. 30 Mayıs 1919 tarihinde yapılan bu ilk mitingin ardından, ikinci bir miting düzenlendi. Bu miting de, ilk mitingde olduğu gibi büyük bir coşkuyla geçti. Bu mitingde Havza halkının yakından tanıdığı ve saygı duyduğu Sıtkı Hoca bir konuşma yaptı. Hoca mitingde şunları söyledi.

*“Yangın saçaklığı sardı. Yanıyoruz! Tek çaremiz, silaha sarılmaktır. Derhal silahlarınızı temizleyiniz! Silahı olmayan baltasını, baltası olmayan sağlam bir odunu eline alsın, derhal saldıracağız! Önce içimizdeki ekmek bilmez hainleri, sonrada yurdumuzu işgal eden düşmanları temizleyeceğiz!....”*³⁶

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da ve Havza'da bulunduğu günlerde gerek İstanbul'a yönelik, gerekse Anadolu'nun diğer vilayetlerinde olan çalışmalarını telgraflar vasıtasıyla gerçekleştirdi. Bu telgraflar askeri ve mülki müfettiş olarak yetki sahasına giren Van'dan Kastamonu'ya, Trabzon'dan Diyarbakır'a uzanan geniş bir sahayı kapsıyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, İstanbul hükümetine de telgraflar çekti. Bu telgraflar genellikle padişahı teskin etmek ve oyalamak gayesi taşıyordu. Ayrıca İstanbul hükümetine çektiği telgraflarda hiçbir yerde gayr-ı Müslimlere zarar verilmediğini, ancak Türk milletinin istikbalinin ve varlığının tehdit edildiği bir ortamda meydana gelen olayların meşru olduğunu vurgulamıştır.

³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, (1881-1919)**, C.1 İstanbul 1999, s.29-30.

Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Mayıs 1919 tarihinden itibaren mahalli halkı hem bölgedeki Rum çetelerine karşı hem de memleketin tamamının kurtarılması için gerekli olacak teşkilatlanmaya sevk etmesi, İngilizlerin dikkatini çekti. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Havza'daki faaliyetleri hakkında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine Samsun'dan bilgi veren Yüzbaşı Hurst, durumu İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Calthrope ve Dışişleri bakanı Lord Curzon'a bildirdi. Ayrıca Hurst raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra bazı subayların sessizce İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiklerini bildirdi. Bunun üzerine İngiliz diplomatlar Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki çalışmalarına son verdirmek ve etkisiz hale getirmek için Bab-ı Ali'ye baskı yaparak geri çağırılmasını sağladılar. Ayrıca İstanbul'daki İngiliz Ateşesi, Hurst'a Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarının takip edilmesi talimatı verdi. Bunun üzerine Hurst, Havza'ya gelerek ilçeyi teftiş etti. Burada önce Rumlarla ardından Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulundu. Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmede Hurst'a Havza'daki kaplıcaların vücuduna iyi geldiğini ve biraz daha Havza'da kalacağını ve sonrasında Amasya'ya ve daha güneye gideceğini söyledi.

Hurst Havza'daki durumu telgraflarla İngiliz diplomatlara raporlar halinde bildirdi.³⁷ Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya gelerek burada halkı milli mücadeleye çağırması ve Türk milletinde milli bir şuur oluşturmaya, işgallere karşı halka mitingler tertip ettirmesi, İngilizlerin dikkatinden kaçmamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın tekrar İstanbul'a dönmesi için İstanbul Hükümet'i'ne baskı yapmışlar. Fakat Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'ne verdiği cevapta sonuna kadar milli mücadeleyi destekleyeceğini, gerekirse görevinden istifa ederek halkın arasına katılarak milli mücadeleyi yürüteceğini bildirdi. Havza'dan Amasya'ya geçti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, milli mücadele dönemini başarıyla tamamladıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurdu. Yeni kurulan bu devletin önünde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak aşması gereken daha bir çok sorunlar vardı. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa'ya göre, bu sorunları aşmak ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devletini medeniyetler seviyesine yükseltmek için siyasi, sosyal,

³⁷ Kaya Tuncer Çağlayan, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri", **19 Mayıs ve Milli mücadelede Samsun Sempozyumu**, Samsun 2000, s.42- 50.

kültürel ve daha bir çok alanda inkılaplar yapılması gerekiyordu. Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla beraber içeride ve dışarıda tam olarak bağımsızlığına kavuşan Türkiye Cumhuriyeti için bundan sonraki süreç, inkılaplar yapmak ve halkın refah seviyesini yükseltmekti. Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan, ta ki ölümüne kadar hayatının her döneminde Anadolu'nun pek çok şehirlerinde geziler düzenlemiş ve ziyaretlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu geziler zorunlu ve de gerekli idi. Çünkü uzun zaman düşman işgali altında kalmış ve kendi bağımsızlığını kazanmak için mücadele eden Türk milletinin ve memleketin çok önemli ve hayati nitelikte olan bir yığın sorunları vardı. Bu sorunların çözüme kavuşması, yeni kurulan Türk devletinin dünya kamuoyunda söz sahibi olabilmesi gerekiyordu. Bunun için de önemli adımlar atmak ve yerinde kararlar vermek gerekiyordu. Bunu gerçekleştirmek için ise güvencesi ve tek dayanağı olan Türk halkından ayrı değil, sorunları halkla konuşarak, tartışarak ve birlikte çözümler üreterek halletmek en doğru adımdı.³⁸ Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı gezilerin ve ziyaretlerin amacı her defasında farklılık göstermiştir. Çoğunlukla devrimlerin doğrudan halka anlatılarak başlatılması ya da sonuç ve etkilerinin gözlemlenmesi için olmuştur. Gezilerin düzenlenmesinde ve amacının belirlenmesinde geziler kadar gezinin yapıldığı dönemdeki olaylarda etkili olmuştur.³⁹ Örneğin 1924 yılındaki seyahatlerinin amacı başkomutanlık meydan muharebesinin ikinci yıl dönümünü kutlamak, aynı zamanda bu fırsattan yararlanarak Türk halkı ile yakından temas etmek, bazı girişimlerde bulunmak için onların fikirlerini almak olmuştur. 1928 yılında gerçekleştirilen gezinin amacı, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Harf İnkılabının kabul edilmesiyle Arap Alfabesinin yerini Latin alfabesi almıştır. Dolayısıyla reis-i cumhur Mustafa Kemal Paşa, bu tarihte düzenlediği gezilere bir Başöğretmen sıfatıyla çıkarak, ziyaret ettiği her yerde halka yeni harfleri öğretmiş ve tanıtmıştır. Gittiği her yerde halkı sınava tabi tutmuştur. Bunun yanında siyasi amaçlı geziler de düzenlemiştir. 1930 yılında düzenlediği gezinin amacı ise Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kapanmasından sonra, durumun olumsuz etkilerini halkın üzerinden kaldırmaya yönelik olmuştur.

³⁸ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996, s.4.

³⁹ **Atatürk Seyahat Notları (1930- 1931)**, Yay. Haz. Gürbüz Tüfekçi, Ankara 1998, s.11.

Reis-i Cümhur Mustafa Kemal Paşa, vatanını doğudan batıya kuzeyden güneye adım adım gezen, tanıyan ve bilen bir lider olmuştur. Gezileri esnasında sadece vilayet merkezlerine değil, ilçelere ve kasabalara da uğramıştır. Halkın içine girerek onlarla konuşmuş, dertlerini, sıkıntılarını ve isteklerini bizzat dinleyerek halkın memnuniyetini kazanmıştır. Gittiği her yerde halk, Mustafa Kemal Paşa'yı büyük bir şenlik ve coşku içerisinde karşılamıştır. Her fırsatta kendilerini ziyaret etmesinden duydukları memnuniyetlerini ve kendisine olan minnettarlıklarını dile getirmişlerdir.

2. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’U İKİNCİ ZİYARETLERİ

2. 1 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anadolu’nun Genel Durumu

1924 yılına gelinceye kadar Türkiye’nin kaderinde çok şeyler değişmişti. Milli Mücadele dönemi başarıyla sonuçlanmış, karanlık, hüznün, yokluk ve savaş dönemi 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması’yla tarihe karışmıştı. Bu antlaşmayla Milli sınırlar büyük ölçüde çizilmiş, dış dünyayla ilgili olan sorunlar hemen hemen hal yoluna koyulmuştu. Lozan barışının imzalanması⁴⁰ aynı zamanda Türkiye’nin kendi iç politikasına yönelmesini sağlamış; siyasi, sosyal ve ekonomik her alanda Türk Milleti’nin geleceğine yön veren inkılâpların yapılmasına zemin hazırlamıştı.

Bu inkılâpların başında Saltanatın kaldırılması ve modern dünyanın benimsediği aynı zamanda Türk Milletinin tabiat ve adetlerine en uygun idare şekli olan bunun yanında Mustafa Kemal Atatürk’ün barışçı, insancıl, nitelikleri ile insan kişiliğine değer veren yönü ile geleceğin örnek siyasi rejimi olan Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi çok önemli bir adımdır.⁴¹ Ayrıca Siyasi alanda yapılan diğer inkılâp hareketi ise halifeliğin kaldırılmasıdır. Osmanlı padişahlarından olan Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı ele geçirmesiyle İslam Alemi’nin dini önderi olan Halifelik kurumu Osmanlı Devletine geçmişti.⁴² 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti resmen sona ermişti. Fakat Osmanlıdan miras kalan topraklar üzerinde yeşeren yeni, modern ve çağdaş bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştu. Bu yeni devletin benimsediği Cumhuriyet rejimiyle Halifelik kurumu bağdaşmıyordu. Halife, aynı zamanda dini liderlik vasfını koruyamamış ve adeta bir kukla konumunda kalmıştı. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir kanunla Osmanlı ailesinin kadın erkek bütün üyelerinin bir daha geri dönmek üzere sınır dışına çıkarılmasıyla tamamen tarihe gömülmüştü. 3 Mart

⁴⁰ Lozan Barış Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. **Rıza Nur’un Lozan Hatıraları**, İstanbul 1991.

⁴¹ Hamza Eroğlu, “Atatürk ve Cumhuriyet”, **Atatürk’çü Düşünce El Kitabı**, Ankara 2004, s.42- 43.

⁴² Dursun Ali Akbulut, **Saltanattan Ulusal Egemenliğe Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, İstanbul 2006, s.31.

1924 tarihinde çıkarılan bir diğer gelişme ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesiydi. Çıkarılan bu kanunla beraber eğitim ve öğretim birleştirildi. Böylece yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Laiklik anlamında önemli bir mesafe kaydetmiş oldu. Bundan sonra her alanda gerçekleştirilecek olan inkılâp hareketlerinin de önü açılmış oldu. Siyasi alanda bunlar olurken, ülkenin içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildi. Türk milleti öz yurdunu ve istikbalini kurtarmak için Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde giriştiği ölüm kalım savaşında, birçok gencini ve insanını toprağa vermişti. Yunan ordusu perişan bir halde Anadolu topraklarını terk ederken başta İzmir olmak üzere memleketin birçok köy ve kasabalarını ateşe vermiş, her yeri yakıp yıkmış, taş taş üstünde bırakmamıştı. Memleketi adeta harabeye çevirmişti. Ambarlarda ve tarlalardaki mahsulleri de ateşe vererek imha etmişti. Kaçarken bütün köprüleri, kara ve demir yollarını tahrip etmişti. Zaten cumhuriyet döneminin başlarında karayolları ulaşımı çok kötü durumdaydı. Pek çok yerde şose yollar sık sık bozuluyor, zaman zaman çamur, bataklık, çakıl ve kum yığını altında kalıyordu. Küçük yerleşim merkezlerine ise ancak patika yollardan ulaşılabilirdi.

Halk büyük bir perişanlık içindeydi. Açtı ve açtıydı. Memleketin diğer düşman istilasına uğramamış bölgeleri de yıllarca süren ihmal yüzünden aşağı yukarı aynı durumdaydı. Bunların yanında halkın umumi gıda ve sağlık durumu çok kötü bir haldeydi. Sıtma, verem ve bazı kesimlerde frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele ediliyordu. Tıbbi malzemeler yetersiz durumdaydı. Her bölgeye ulaşabilecek yetişmiş eleman sayısı çok azdı. Çocuk ölümleri ise her geçen gün artıyordu. Tarım sahasında hızla bir gerileme vardı. Nüfusun çoğunluğu cephelerde kullanıldığı için, insan gücü azalmıştı dolayısıyla buğday üretimi memleketi doyuracak miktarda değildi. Ayrıca Yunanistan ile yapılan antlaşma gereğince, mübadele suretiyle memlekette giden vatandaşların tarla, bağ ve bahçeleri yine aynı suretle anavatana gelen vatandaşlara dağıtılınca kadar boş ve bakımsız kalmıştı. Ziraatta kullanılan tarım aletleri yetersizdi. Mevcut olanlar ise ilkel idi. Savaşlar esnasında birçok hayvan telef olmuştu. Dolayısıyla ulaşım ve tarımda kullanılacak hayvanlar da iyice yıpranmıştı. Üretim yapabilmek için ihtiyaç duyulan sanayi ise yok denecek bir durumda idi.

Zanaat sahipleri ihtiyacı karşılayacak halde ve sayıda değildi. Zanaat sahiplerinin birçoğu mübadil olarak yurttan ayrılmışlardı. Daha yüksek seviyedeki ihtisas adamlarıyla teknik elemanlar ise, parmakla gösterilecek kadar azdı.

Maliyenin, Milli Mücadele döneminde bütün imkân ve kaynakları zorlayarak elde ettiği gelirden artırabildiği paraları orduyu yeniden kurup taarruza hazırlamak üzere harcanmıştı. Dolayısıyla, hazine bomboştu. Halkın kültür seviyesine gelince yüzde doksanına yakın büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Her yerde geri kafalı insanlar ve halkın inançlarını sömüren batıl inanışların zebunu bulunuyordu. Yeni açılan mektepler yanında akla değil nakle itibar etmeyi telkin ederek zihin ve vicdanları baskı altında tutmaya çalışan ve ortaçağ ananelerine bağlı kalmakta ısrar eden serbest düşünceye, müspet ilimlere ve bütün yeniliklere hasım medreseler mevcuttu. Yeni kurulan nizami mahkemeler karşısında her türlü hileyi de şer'i hile adı altında ve şahsi menfaatler mukabilinde muteber kabul etmeye alışmış yargıçlar ve mahkemeler hüküm sürüyordu ve bütün bu müesseseler hemen hemen sosyal ve kültürel hayata hâkim durumda idiler. Kadınlar ise bütün haklarından mahrum bir halde, erkeklerin baskısı altında bulunuyorlardı.⁴³ İşte bu şartlar altında Ulu Önder Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Anadolu'nun birçok bölgesine geziler düzenlemiştir. Bu gezilerden biri de 1924 yılında İç Anadolu'dan başlayarak Karadeniz Bölgesinde yaptığı ve hayatı boyunca yaptığı geziler içinde en uzun sürenidir.

1924 senesinin sonbahar aylarında gerçekleştirilen bu seyahatin amacı, hem yapılan İnkılâpları halka tanıtmak, öğretmektir hem de memleketin içinde bulunduğu durumu yakından görmek ve incelemelerde bulunmak idi. Ayrıca Paşa'nın amacı, halkın dertlerini sıkıntılarını onları dinleyerek paylaşmak, onlarla yakın temaslarda bulunmak, ülkenin içinde bulunduğu durumu yerinde görerek ve herkesin fikrini alarak değerlendirmek ve çözüm yolu üretmektir. Gazi'nin bu seyahati düzenlemesindeki diğer bir amaç ise Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden⁴⁴ sonra askerin durumunu yerinde görmek ve incelemelerde bulunmaktır. Bu savaşın üzerinden iki yıl geçmişti.

⁴³ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 2005, s.243- 245.

⁴⁴ Başkomutanlık Meydan Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi**, İstanbul 1970.

1924 senesi Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin ikinci yıl dönümüydü ve savaşın yapıldığı Kütahya'da bir tören yapılacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, bu törene katılmak üzere 1924 yılının sonbahar aylarında yurt içinde eşi Refika-i Muhteremeleri Latife Hanımefendi ile birlikte seyahate çıkmaya karar verdi. Bu seyahatte Mustafa Kemal Paşa yalnız değildi. Onunla beraber yolculuk edecekler arasında Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü), Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp), Milli Eğitim Bakanı Vasıf (Çınar), Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı, ayrıca milletvekilleriyle beraber Cumhurbaşkanlığında görevli diğer memurlar da Dumlupınar'da yapılacak törene katılmak üzere Mustafa Kemal Paşa'ya eşlik ediyorlardı. Anadolu Ajansı ve basın temsilcileri de trende hazır bulunmaktaydı. 29 Ağustos 1924 günü Ankara istasyonunda Mustafa Kemal Paşa ve eşi ile beraber yolculuk edeceği tren hazırlandı.⁴⁵ İstasyon çok kalabalıktı. Paşa'nın seyahate çıkacağını haber alan halk Paşa'yı yolcu etmek için Ankara istasyonuna koşmuştu. Çoluk çocuk, genç yaşlı, kadın erkek herkes büyük bir sevinç içinde idi. İstasyon sanki bir bayram yerini andırıyordu. Paşa'ya olan minnettarlıklarını hayranlıklarını ve ona duydukları sevgi ve saygılarını coşku seli içinde gösteriyorlardı. Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa da onların bu gösterdikleri sevgi saygı gösterilerine kayıtsız kalmıyor, onlara vagonun penceresinden el sallayarak karşılık veriyor ve bu şekilde onları selamlıyordu. Paşa'yı yolcu etmeye gelenler arasında birde basın mensupları vardı. Paşa'nın sürekli fotoğrafını çekiyorlar ve ertesi gün gazetelerinde ve radyolarda Paşa'nın seyahate çıkacağını bütün yurda haber vermek ve seyahatin amacı hakkında halkı bilinçlendirmek üzere hazırlanıyorlardı. İstasyonda ayrıca bakanlar, memurlar, elçiler, askerler ve polis memurları da Paşa'yı uğurlamaya gelenler arasında idi. Nihayet tren saat birde, Ankara istasyonundan hareket etti ve Afyon Kütahya istikametine doğru yol aldı.

2. 2 Ankara'dan Karadeniz'e

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Meydan Muharebesinin ikinci yıl dönümünü kutlamak için yapılan törene katılmak üzere Ankara'dan hareket

⁴⁵ Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Ziyaretleri, 1341, s.13.

etti.⁴⁶ Tren, Dumlupınar güzergahı istikametinde uzanan yol boyunca hemen hemen her istasyonda durdu. İstasyonlarda halkın sevinç gösterileriyle karşılaştı. Malıköy ve Polatlı istasyonlarından sonra saat bir buçukta Eskişehir'e vardı. Eskişehir istasyonun'da Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal ile yolculuğa çıkanlar arasına Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa da katıldı. Burada da halk Paşa'yı yalnız bırakmamış, büyük bir kalabalık neşeyle Ulu Önderi karşılamaya gelmişti. Tren, Eskişehir'den sonra Afyon'a hareket etti. Nihayet öğleden sonra Silgisaray'a vardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Refikalarını getiren tren bu istasyonda durdu. Kütahya milletvekilleri, belediye üyeleri ve birçok ileri gelenler istasyonda Paşa'yı karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa, burada da yine halkın yoğun sevinç gösterileriyle karşılaştı. Trenden inen Paşa'ya ve eşi Latife Hanımefendi'ye hediyeler takdim ettiler. Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılamaya gelenlerin elini sıkarak onları selamladı ve tören yerine gitmek üzere otomobillerine bindiler. Fethi Bey (Okyar), birçok milletvekili ve heyetlerle birlikte İstanbul basını da başka bir trenle törene katılmak üzere İstanbul'dan gelmişlerdi. Büyük zaferin ikinci yıl dönümü Dumlupınar'ın Çal Tepesi'nde yapılacaktı. Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa tören yerine geldikten sonra Başkomutanlık Meydan Savaşında şehit düşen askerlerin mezarlarını ziyaret etti. Burada "Meçhul Asker" Anıtı'nın temelini eşiyle beraber attı. Daha sonra, şehit askerlerin ruhunu okşayıcı sözler söyledi. Arkasından askerlerin mezarlarının üstlerine çiçekler koydu. Bu merasimden sonra tören başladı. Tören Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Beyin söyleviyle başladı. Genelkurmay başkanı konuşmasında başkomutanlık meydan savaşının nasıl yapıldığından, düşmanın bu savaşta nasıl yenilgi aldığından ve bu savaşın kazanılmasının nedenin Türk askerinin manevi gücü, vatan sevgisi ve azmi sayesinde başarıldığından bahsetti. Genelkurmayın konuşmasından sonra Darülfünun adına Darülfünun Rektörü İsmail Hakkı Bey söz aldı. İsmail Hakkı Bey konuşmasında milli bilincin her ulusta olması gerektiğinden bahsederek, bir millet için bağımsızlığın, özgürlüğün, çok önemli değerler olduğunu ifade etti. Türk milletinin bağımsızlığını ve egemenliğini elde etmesinde en büyük görevin Türk askerine düştüğünü ve onun da görevini cesareti, azmi ve vatan aşkı sayesinde başarıyla yerine getirdiğini söyledi. İsmail hakkı Bey, Mustafa Kemal Paşa ve de Türk askerlerine şükranlarını sunarak konuşmasını bitirdi. Törende Türk basını adına Kars milletvekili

⁴⁶ **Sonbahar Ziyaretleri**, s.13- 14.

Ağaoğlu Ahmet Bey anlamlı bir konuşma yaptı. Ardından Hamdullah Suphi Bey kürsüye çıkarak söz aldı. Hamdullah Suphi Bey konuşmasında Başkomutanlık Meydan Muharebesinin Türk milleti için öneminden bahsederek, sözü öğretmenler birliği adına konuşacak olan Nüzhet Haşim'e bıraktı. Nüzhet Haşim, Türk milleti için eğitimin öneminden bahsederek, Türkiye Cumhuriyet'inin refah seviyesinin yükselmesi için öğretmenlere büyük görevler düştüğünü vurgulayarak sözlerini bitirdi. Törende ayrıca barolar adına Muhittin Paha Bey(Pars), Türkiye İdman Dernekleri Birliği adına Ali Sami Bey, Kızılay adına konuşan Akil Muhtar (Özden) Bey bu savaşın öneminden bahsederek duygularını dile getirdiler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Fethi Okyar söz aldı. Fethi Okyar konuşmasında ilk olarak, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin Türk milletinin tarihindeki öneminden bahsetti. Türk insanının bağımsızlığını dışarıdaki düşmanlarına karşı verdiği övgüye değer mücadele sonucunda kazandığını, kendi egemenliğini ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Ankara'da açarak elde ettiğini vurguladı. Fethi Okyar ayrıca Cumhuriyet yönetiminden bahsederek Cumhuriyet yönetiminin ilk temellerini savaş meydanlarında başarı göstererek atan Türk askerine olan minnet ve şükranlarını ifade ederek bitirdi.

Kürsüye son olarak Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa çıktı. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin öneminden bahsederek, gerek yurdumuz, gerekse bütün dünyada doğuracağı yankı ve sonuçlarını anlattı. Bu zaferin Türk milleti için bir dönüm noktası olduğunu ve bağımsızlığının kazanılmasında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etti. Savaşın kazanılmasında büyük fedakarlık örneği gösteren Türk askerinden büyük bir övgüyle bahsetti. Bundan sonra Türkiye'nin hedefinin bütün dünyada sulh içinde uygar bir toplum olarak ilerlemek olacağını, siyasal, ekonomik, ve kültürel her türlü alanda yapılan yeniliklere açık olduğunu ve bunun bir ülkenin ilerlemesi için şart olduğunu dile getirdi. Mustafa Kemal Paşa, Türk milletine olan güvenini ve minnetini ifade ettikten sonra gençlere de seslendi. Konuşmasını gençlere hitaben:

“gençler, cesaretimizi takviye ve idame ettirecek sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile insanlık meziyetinin vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli

*timsali olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz tesis ettik, onu ila ve idame edecek sizsiniz.” sözleriyle bitirdi.*⁴⁷

Tören, askerin geçit resmi ile sona erdi. Törenin ardından Mustafa Kemal Paşa Afyon’dan tekrar trenle Eskişehir’e geldi. Mustafa Kemal Paşa ile beraber gelen Başbakan İsmet (İnönü) ve Genelkurmay başkanı Fevzi (Çakmak) buradan ayrıldılar. Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi (Okyar) ve Kolordu Komutanlarından Ali Hikmet Paşa ile beraber Karaköy’e hareket ettiler. Mustafa Kemal Paşa, Latife hanımefendi ve Bozok milletvekili Salih Bozok ile beraber 31 Ağustos 1924 tarihinde sabah saatlerinde Karaköy’e geldiler. Burada biraz dinlendikten sonra otomobillerine binerek Bursa’ya hareket ettiler. Halk her yerde olduğu gibi burada da Paşayı karşılamaya gelmişti. Herkes bir sevinç içerisinde onu büyük bir coşkuyla alkışlıyor, ona olan sevgilerini hayranlıklarını bu şekilde ifade ediyorlardı. Her taraftan “yaşa” sesleri yükseliyordu. Her yer bayraklarla süslenmişti. Bursa sokakları adeta bayram yerini andırıyordu. 11 Eylül 1924 tarihi Bursa’nın Yunan işgalinden kurtuluşunun ikinci yıl dönümüyüdü. Gazi Mustafa Kemal Paşa eşi Latife Hanım ile beraber belediyeyi ziyaret etti. Gazi, burada Bursa milletvekillerini, komutanları, din adamlarını, memurları ve esnaf dernekleri delegelerini kabul etti. Belediye bahçesinin önünde Bursa’nın düşman işgalinden kurtuluşuyla ilgili bir nutuk irad etti.⁴⁸ Tören bittikten sonra, akşamüzeri Bursa’dan ayrıldı ve Mudanya’ya hareket etti.

2. 3 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Yol Güzergâhı

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanımefendi olmak üzere bu gezide kendilerine refekat edecek olan Bozok Mebusu Salih Bozok, İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Gaziantep Mebusu Ali Kılıç, Rize Mebusu Rauf (Benli) Mudanya’dan Hamidiye zırhlı kruvazörüne bindiler. Hamidiye, Mustafa Kemal Paşa ve maiyetini yirmi bir pare top atarak selamladı. Hamidiye kruvazöründe bulunan asker ve zabitanı da hazır bulunuyordu. En küçük neferden süvariye kadar herkes Mustafa

⁴⁷ Konuşmanın tamamı için bk. **Atatürk’ün Söylev Demeçleri**, s.179-188.

⁴⁸ Konuşmanın tamamı için bk. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, s.189-193.

Kemal Paşa'nın bu seyahate Hamidiye Kruvazörü ile çıkmasından büyük memnunluk duyuyor ve burada Gazi'yi misafir etmekten büyük haz alıyorlardı.

12 Eylül 1924 günü sabah saat altı sıralarında Hamidiye Kruvazörü İstanbul kıyılarına doğru yol aldı. o gün deniz sanki Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğini önceden haber almış gibi son derece sakin ve durgundu. Hava güneşli ve çok güzel idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Boğaz'dan kaç sularında geçeceği belli olmamasına rağmen, halk kıyılarda toplanmış, onu büyük bir coşku ve sevinç içerisinde gösterilerle karşılayarak sonsuz bağlılıklarını belirtmişler, saatlerce sevinç nidaları ve sürekli alkışlarla boğazı inletmişlerdi. Paşa Hazretleri'ni Üsküdar, Beşiktaş ve Salıpazarı'ndan atılan top atışlarıyla selamlıyorlardı. Peyk-i Şevket Torpidosu, Boğaz'dan başlayarak Hamidiye'ye eşlik etti. Hamidiye ise halkın bu anlamlı karşılamasına inip çıkan bayrağıyla selam vermekteydi.

2. 3. 1 Mustafa Kemal Paşa Trabzon'da

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa 15 Eylül 1924'te sabah saat 11 de Karadeniz sahilinde ilk durak yeri olan Trabzon'a geldi. Gazi'nin Hamidiye'den çıkışı görülür görülmez şehirden toplar atıldı. Trabzon Valisi Sait (Kıymaz) Bey başkanlığında bir karşılama töreni yapıldı.⁴⁹ Gazi Paşa, kendisini karşılamaya gelen belediye, muhtelif cemiyetler, meclisler, müesseseler, ecnebi konsolosluklarının, matbuat mümessillerinin ve kazalardan gelen heyetlerin ellerini sıkarak onları selamladı. Ayrıca mektepli yetim kız çocuklarına, izcilere ve askerlere selam vererek onlara iltifatta bulundu. Her yerde olduğu gibi, Gazi Hazretleri'ni karşılamaya gelenler arasında halk da vardı. Gazi'nin Trabzon'a geleceğini haber alan halk, sevinç ve coşku içerisinde hemen sahile koştu. Çoluk çocuk, kadın erkek herkes bir ağızdan *“büyük kurtarıcı çok yaşa”* diye etrafı inletiyorlardı. Gazi Paşa Hazretleri karşılama töreninden sonra yaya olarak halkın yoğun ilgisi arasında belediye dairesine gelerek belediyeyi onurlandırdı. Burada bazı incelemelerde bulunduktan sonra otomobiline binerek Halk Fırkası merkezini ziyaret etti. Burada yirmi dakika kalarak bilgi aldı ve biraz istirahat ettikten sonra hükümet dairesini teşrif etti ve daireleri gezdi ayrıca burada da bazı incelemelerde bulundu.

⁴⁹ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1998, s.446.

Hemen arkasından Hükümet binasının avlusuna çıktı ve kendisini selamlayarak geçen Kıttaatı Askeriye'yi selamladı. Reis-i Cumhur Hazretleri, Trabzon'a geldiği ilk günün sonunda ikametlerine tahsis edilen binaya eşi Latife Hanımefendi ile beraber gitti. Mustafa Kemal Paşa burada biraz dinlendikten sonra, otomobil ile Soğuksu yazlığına kadar şehirde bir gezinti yaptı. Akşam ise Trabzon Belediye Başkanı Hüseyin Kazazoğlu, Gazi Paşa'nın onuruna bir yemek verdi.⁵⁰ Otuz kişilik bu yemekte Trabzon eşrafı, mülkiye ve askeriye de hazır bulundu. Belediye başkanı yemekte Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'u ziyaret etmesinden kendilerinin ve de halkın büyük sevinç ve memnurluk duyduğunu dile getiren bir konuşma yaptı. Arkasından Gazi Hazretleri de belediye başkanının konuşmasına cevaben bir Nutuk irad etti.⁵¹ Gazi bu söylevinde Trabzonluların kendisine göstermiş olduğu samimi ilgi ve alakadan dolayı çok memnun olduğunu söyleyerek sözlerini beş sene evvel Samsun'a ilk ayak bastığı zaman bana kalp kuvveti veren vatandaşlarımın ilk safında kahraman Trabzonluların bulunduğunu asla unutmayacağım sözleriyle bitirdi.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Trabzon'da bulunduğu ikinci günü, şehirde muhtelif yerleri ziyaret ederek incelemelerde bulunarak geçirdi. İlk olarak hükümet dairesine geldi. Burada daire başkanları ve memurlarla ayrı ayrı görüşmelerde bulunarak şehir hakkında bilgi aldı. Arkasından Tarım, Evkaf, Milli Eğitim, Nüfus Müdürleri, Defterdar ve Başmühendis ile ayrı ayrı görüşmelerde bulundu. Adliye'de ağır ceza başkanı ve savcıdan, ilin adli durumu hakkında bilgi aldı. Adliyeden sonra Trabzon valisi Sait (Kıymaz)Bey ile beraber okulları ziyaret etti. İlk olarak Trabzon lisesini onurlandırdı. Burada liseyi gezerek muallimlerle ayrı ayrı görüştü ve onlarla beraber çay içerek sohbetlerde bulundu. Daha sonra ipek mensucat fabrikasına giderek incelemelerde bulundu. Gazi Mustafa Kemal Paşa hastaları da unutmadı. Trabzon hastanelerini ziyaret etti ve her koğuşı gezerek hastalarla ayrı ayrı ilgilendi. Ticaret okulunu ve arkasından erkek öğretmen okulunu ziyaret ettikten sonra öğretmen okulunun kültür müzesiyle yakından ilgilendi ve çoğu eserleri inceleyerek okulun defterine “*Yeni nesil en büyük cumhuriyetçilik dersini bu günkü öğretmenlerden alacaktır.*” sözünü yazdı. Öğretmen okulundan sonra kültür meydanından kıyıya dik olarak açılacak yirmi beş metre genişliğindeki caddenin temelini ve burada caddeye

⁵⁰ Önder, **aynı eser**, s.446.

⁵¹ Konuşmanın tamamı için bk. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.193- 194.

kendi adının verilmesi isteğini kabul etti. Gazi Paşa Hazretleri askeri komutanlığı ziyaret ederek ikametlerine tahsil edilen binaya gitti. Akşam, Gazi Hazretleri'nin onuruna Cumhuriyet Halk Partisi'nde bir yemek verildi. Ziyafette parti adına bir söylev verildi.⁵² Mustafa Kemal Paşa da bu söyleve karşılık konuşma yaptı. Gazi bu konuşmasında Trabzon'u ve de Trabzonluları ziyaret etmekten büyük onur duyduğunu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülküsünün Cumhuriyet taraftarlığı ve İnkılap taraftarlığı olduğunu dile getirmiştir.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Trabzon'da bulunduğu günlerde bir acı haber aldı. Erzurum ve çevresinde büyük bir deprem olmuştu. Deprem ile ilgili ayrıntılı rapor, Erzurum valisi Zühdü Bey tarafından telgrafla Gazi'ye iletildi.⁵³ Deprem haberi Gazi Paşa'ya ulaştığı zaman, çok büyük bir üzüntü duydu. Erzurum, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında çok önemli bir şehirdi; çünkü milli mücadele döneminde askerlik mesleğinden istifa ettiği zaman Erzurum'da bulunuyordu. Erzurumlular Mustafa Kemal Paşa'nın bu zor günlerinde onu yalnız bırakmayıp bağlarına basmışlardı. Bu yüzden Gazi Mustafa Kemal de Erzurumluların bu zor günlerinde yanlarında olacak ve vefa borcunu ödeyecekti. Reis-i Cumhur Hazretleri Erzurum'a gitmek üzere 17 Eylül 1924 tarihinde sabah saatlerinde Trabzon'dan ayrılarak Hamidiye Kruvazörü ile Rize'ye hareket etti.

2. 3. 2 Mustafa Kemal Paşa Rize'de

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve eşi 17 Eylül 1924 tarihinde Hamidiye Kruvazörü ile Rize'ye teşrif etmek üzere hareket ettiler. Rizeliler, Gazi'nin geleceğini bir hafta öncesinden haber almışlardı, Bu yüzden büyük bir sabırsızlık içinde onun gelmesini bekliyorlardı. Gazi'nin geleceği gün deniz çok dalgalıydı. Denizin dalgalı olmasına rağmen uzak mesafelerden, çevre illerden, kasaba ve köylerden kayıklarla Gazi Paşa'yı karşılamaya gelenler olmuştu. Rize'de pek parlak bir karşılama merasimi hazırlandı. Caddeler, sokaklar ve her taraf bayraklarla donatılıp, iskeleye çiçeklerle süslenmiş taklar kuruldu. O gün Rize sanki bayram günü havası yaşıyordu. Nihayet Hamidiye Kruvazörü saat beş sıralarında Rize'ye yaklaştı. Rize halkı, Reis-i

⁵² Konuşmanın tamamı için bk. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerine**, s.193.

⁵³ İbrahim Ethem Atnur, **Reis-i Cumhur'un Doğu İncelemeleri** (1924 Erzurum Depremi), Ankara 2006, s.38- 40.

Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı büyük bir coşku ve tezahüratlarla karşıladı. Savaş gemilerinden toplar atıldı. Gazi Paşa Hazretleri'nin gezeceği bütün yollara halılar serildi ve her tarafta kurbanlar kesildi. Hamidiye Kruvazörü iskeleye yaklaştığı zaman halkın heyecanı daha da arttı. Kıyıda silah sesleri ve sonsuz alkışlarla gaziye selamladılar. Gaziye karşılamaya gelen Ordu valisi, belediye başkanı ve askeri birlik komutanının bulunduğu motor güçlükle Hamidiye'ye yaklaştı. Motora ilk önce Mustafa Kemal Paşa, sonra eşi Latife Hanımefendi bindi. İkinci bir motor da Mustafa Kemal Paşa'nın yanına refakat edenleri iskeleye taşıdı. Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım, Rize'ye geldikleri günün akşamı ikametlerine tahsis edilen Mataracı Mehmet beyin evine geldiler. Akşam büyük bir fener alayı ve şenlikler yapıldı. Ertesi gün 18 Eylül 1924 sabahı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri şehri gezdi ve bazı yerleri ziyaret ederek şehrin sorunları hakkında bilgi aldı. İlk olarak Rize Belediyesini ziyaret etti ve burada incelemelerde bulundu. Belediyeden sonra hükümet binasına geçti. Hükümet binasında çeşitli heyetleri kabul etti. Bu heyetlerin arasında Erzurum'dan gelen bir heyet de vardı. Mustafa Kemal Paşa bu heyetle de görüştü ve Erzurum depremi ile ilgili bilgi aldı. Müteakiben Halk Fırkasını ve askeri komutanlığı ziyaret etti. Reis-i Cumhuriyet Mustafa Kemal Hazretleri ve Latife Hanımefendi de Rizeli kadınlarla temaslarda bulundu ve onlarla uzun uzun sohbet ederek istekleri ve sorunları hakkında bilgi aldı. Rizeli kadınlar da Latife Hanımefendi'yi çok sevdiler. Samimiyetinden dolayı büyük bir ilgi ve alaka göstererek yanından hiç ayrılmadılar.

Mustafa Kemal Paşa, o gün yeni yaptırılan iki çeşmenin açılışına katıldı. Çeşmelerden birinin adına Gazi Çeşmesi, ikincisinin adına ise “*Cumhuriyet Çeşmesi*” adı verildi. O gün Gazi, bir de yeni caddenin açılışına katıldı. Bu caddenin adına da “*Cumhuriyet Caddesi*” adı verildi. Mustafa Kemal Paşa Rize'de iken Görele, Bayburt, Narman, Sinop, Yusufeli, Tortum ve Çanakkale'den teşekkür telgrafları aldı ve bunlara ayrı ayrı teşekkürlerini bildirerek Erzurum'a gideceklerinden dolayı avdetlerine icabet mümkün olmayacağını bildirdi. Saat dörtte Rize'den ayrılmak üzere iskeleye geldi. Bu sırada kalabalığın arasından başı sarıklı iki hoca sıyrılarak Mustafa Kemal Paşa'ya yaklaştı. Elllerinde bir dilekçe tutuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, isteklerinin ne olduğunu sordu: “*kapatılan medreselerin yeniden açılmasını istiyoruz*” dediler. Bu söz üzerine Paşa'nın canı sıkıldı, kaşları çatıldı, öfkelenildi ve yüksek sesle konuştu. “*Demek okul*

istemiyorsunuz da medrese istiyorsunuz. Oysaki bu millet okul istiyor. Şu zavallı milletin yakasını artık bırakın da vatan evladı yetişsin yükselsin. Medreseler asla açılmayacaktır hocam, millete okul lazım bunu böyle bilirsiniz” diyerek düşüncesini dile getirdi. Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözleri halk ve kendisini uğurlamaya gelen okul öğrencileri tarafından “*bravo*” sedaları ve heyecanlı alkışlarla karşılandı.⁵⁴ Bu konuşmadan sonra Paşa, dört buçuk ta halkın parlak tezahürat ve gösterileri arasında Giresun’a gitmek üzere Rize’den ayrıldı.⁵⁵

2. 3. 3 Mustafa Kemal Paşa Giresun’da

Giresunlular, Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Giresun’a geleceğini önceden haber almışlardı. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa’yı en iyi şekilde karşılayabilmek için hazırlıklara günler öncesinden başladılar. İlk olarak bir karşılama töreni hazırlandı. Törene katılacak askeri birlikler, okullar, gençlik, esnaf birlikleri ve halk tören yerinde yerlerini aldı. Her yer çiçeklerle ve bayraklarla süslendi. İskeleye çiçeklerle süslenmiş taklar yerleştirildi. Mustafa Kemal Paşa’nın istirahati için hazırlanan Mithat Paşa oteline kadar yollara halılar serildi. Saat 9.30 sıralarında Mustafa Kemal Paşa ve maiyetini taşıyan Hamidiye Kruvazörü gözükmür gözükmeyen çiçeklerle ve bayraklarla süslü kayıklar, hemen Hamidiye’nin etrafını sardılar. Nihayet saat 10’da, önce Mustafa Kemal Paşa ve ardından Latife Hanımefendi Hamidiye Kruvazöründen ayrılarak top atışları arasında iskeleye çıktılar. Herkes büyük bir sevinç ve coşku içerisindeydi. Giresun Valisi Rıfat Bey, Belediye Başkanı Hasan Vehbi Bey Mustafa Kemal Paşa’yı karşıladılar.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa da kendisini karşılamaya gelen askeri birliği ve öğrencileri selamladı. Gazi büyük bir karşılama töreninin ardından halkın yoğun ilgisi ve coşkun alkışları arasında önce belediye dairesini ziyaret etti. Burada incelemeler ve tetkiklerde bulunduktan sonra, Hükümet binasına gitmek üzere iken yol üzerinde bulunan Bilgi Binası’nın önünde gençlerin yoğun ilgisi ve coşkun gösterisiyle karşılaştı. Gençlerin kendisine göstermiş olduğu yoğun ilgiden çok büyük memnuniyet duyan Paşa, durmak zorunda kaldı ve burada gençler adına Dr. Necdet Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın Giresun’u ziyaret etmelerinden duydukları memnuniyeti dile getirerek Türk gençliğinin daima Mustafa Kemal’in izinden gideceğini bildiren bir konuşma

⁵⁴ Önder, **aynı eser**, s.395- 396.

⁵⁵ Önder, **aynı eser**, s.394-396.

⁵⁶ Önder, **aynı eser** s.219.

yaptı. Mustafa Kemal Paşa da gençlerin kendisine göstermiş olduğu ilgiye teşekkür ederek karşılık verdi. Daha sonra gençlerin daveti üzerine Bilgi Yurdu gençlik kuruluşunu ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa, saat 12'ye doğru jandarma okulunu ve ardından askerlik şubesini ziyaret etti. Müteakiben Mithat Paşa otelinde öğle yemeği yedi. Öğle yemeğinden sonra halkın büyük bir sevinç ve coşkun ilgisi arasında iskeleye kadar yaya olarak yürüdü. İskeleden tekrar Hamidiye Kruvazörüyle saat 13.40 ta Ordu'ya gitmek üzere ayrıldı.

2. 3. 4 Mustafa Kemal Paşa Ordu'da

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül 1924 tarihinde Giresun'dan ayrıldıktan sonra birkaç saatliğine Ordu'ya uğrayacaktı. Ordulular Mustafa Kemal Paşa'nın Giresun'dan sonra Ordu'ya uğrayacağını haber alır almaz hemen hazırlıklara başladılar. Halka, Gazi'nin öğleden sonra orduya uğrayacağı bildirilmesine rağmen, kadın erkek çoluk çocuk herkes büyük bir sevinç içerisinde sabahın erken saatlerinde sahili doldurdular. Şehir baştanbaşa bayraklarla ve çiçeklerle süslendi ve sahile taklar yerleştirildi. Saat üç sıralarında Hamidiye Kruvazörü sahile doğru yaklaştığı zaman sayısız, kayık ve motorlarla karşılandı. Motorların birinde bulunan Ordu Valisi Rıfat (Van) Bey, Ordu milletvekili Faik Bey ve Belediye başkanı Yusuf Beylerden oluşan bir heyet vapura çıkarak halkın kendilerine duydukları ve Ordu'ya uğradıkları için büyük bir sevinç içerisinde olduklarını Mustafa Kemal Paşa'ya iletiler. Öteki motorlardan birinde ise Halk Partisi, Belediye, Kızılay, Ticaret Odası, Öğretmenler Birliği, İdman Yurdu, Yedek subaylar, Manifaturacılar ve Esnaf Dernekleri bulunuyordu. Terziler ve Kunduracılar da onları izliyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanımefendi yanındakilerle birlikte motorbota binerek iskeleye geldiler. Mustafa Kemal Paşa, iskeleye iner inmez hemen kurbanlar kesildi. Toplar atıldı. Tüfekler patladı ve polis ve jandarma müfrezelerince karşılama töreni yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, kendisine saygı gösterisinde bulunan Polis ve jandarma birliklerini denetledi. Ardından öğrencileri denetledi. Öğrencilerden iki kız öğrenci Latife Hanıma bir buket çiçek takdim etti. Bir öğrenci de Mustafa Kemal Paşa'ya “*hoş geldin*” şiirini okudu Mustafa Kemal Paşa'da öğrencilere teşekkür ederek gönüllerini aldı. Halk büyük bir sevinç ve coşku gösterileriyle Mustafa Kemal Paşa'yı selamlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, halkın kendisine göstermiş olduğu yoğun ilgi ve alakadan dolayı onlara teşekkür ederek

selamladı. Yoğun bir karşılama töreninden sonra Mustafa Kemal Paşa, Belediye’de ve Halk Partisi’nde halk temsilcilerini ayrı ayrı kabul etti ve onların istekleri ve sorunları hakkında bilgi aldı. Mustafa Kemal çeşitli heyetlerle görüşmeler yaparken Latife Hanım da başka bir odada Ordu’lu kadınlarla sohbet ediyor onların sıkıntıları ve istekleri hakkında bilgi alıyordu. Daha sonra Hükümet konağına teşrif buyurdu. Hükümet konağında incelemelerde bulundu ve memurlardan şubeleriyle ilgili bilgiler aldı. Halkın sürekli alkışları arasında hükümet konağından ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa, belediyeyi ve hükümet konağını ziyaret ettikten sonra Ordu İdman Yurdu ile Gençlik Yükselme Birliği’ni ziyaret etti. Burada gençlerle uzun uzun görüşmeler yaparak, onların derinlerini dinledi ve onlarla birlikte fikir alış verişinde bulunarak sorunlarını tartıştı. Onlara ayrı ayrı olarak değil tek bir kuruluş olarak Türk Ocağı çatısı altında birleşmelerini tavsiye etti. Mustafa Kemal Paşa, akşamüzeri Ordu’dan ayrılmak üzere iskeleye hareket etti. Burada Orduluların kendilerine göstermiş olduğu samimi ve içten ilgileri için teşekkür ederek Orduluları öven bir konuşma yaptı. Halkın alkışları arasında Hamidiye Kruvazörü’ne binerek Erzurum’a gitmek üzere Samsun’a doğru hareket etti.

2. 3. 5 Mustafa Kemal Paşa’nın Hamidiye’de Son Gecesi

Reis- Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, 20 Eylül sabahı Samsun’u ziyaret edecek ve buradan Erzurum’a hareket edeceklerdi. Samsun’a kadarki olan yol güzergahı boyunca Hamidiye Kruvazörü ile yolculuk etmişti. Samsun’dan sonra ise otomobillerle yola devam edecekti. 19-20 Eylül akşamı Hamidiye Kruvazörü’nde geçireceği son gece münasebetiyle Peyk-i Şevket Süvarileri, Hamidiye Kruvazörü’nün Kumanda ve Zabitan Heyetleri ile birlikte gayet samimi bir ortam içerisinde Hamidiye Kruvazörü’nde bir ziyafet verdiler ve bu yemek esnasında samimiyeti ile kıymetli dakikalar geçirdiler.⁵⁷ Hamidiye Kruvazöründe bulunan genç zabitler bir haftadır kendileriyle seyahat etmekte oldukları Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nden ayrılacakları için müteessir olmakla birlikte, onunla beraber bir hafta boyunca şerefli bir yolculuk yaptıklarından dolayı da iftihar ediyorlardı.⁵⁸ Hamidiye Süvarisi Binbaşı Hüsameddin Bey, yemek esnasında bir konuşma yaptı. Konuşmasında şunları söyledi:

⁵⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Eylül 1924, no:1228.

⁵⁸ **Sonbahar ziyaretleri**, s.86.

“Muhterem Reis-i Cumhur Hazretleri:

Genç Türkiye’nin rehakâr ve azimperver-i natemenni Bahriye namına ilk defa selamlık şerefini taşıyan ve bununla müfthahir olan Hamidiye zabitanı ibzalkâr iltifatlara arz-ı şükran etmeyi bir vazife telakki eder. Geçen sene cumhuriyetin ilk seyyar teknesi olarak Akdeniz’e çıkan Hamidiye’nin zabitanı iştihak ve tehassürler ile dolu olan duygularını İzmir’de ikpay-ı riyasetpenahilerine takdim etmeye müftekir iken ahval ve hadisat ilcâatıyla buna nail olamamaktan mütevellid ve ye’is ve elemelerini pek yakın zamanda zat-ı devletlerinin gemimizde selamlamak fırsatını bahş buyuracaklarını düşünerek ta’dil-i teessür eylemekte idi. Fertlerin en derin teessürlerini en yakından tetkik ve teşfiye etmek haslet’i mümtezesiyle vayedar olan zat-i ali-i riyasetpenahileri diriğ buyurmayarak bilhassa Hamidiye ile seyahati tercih buyurdunuz. Bu seyahatin bizde hasıl ettiği intiba’ ve hissiyat, şeref, tedkik meslek ibzal-i teveccüh ile ifade edilebilir.

Paşa hazretleri.

Biz bu şeref bahş iltifatın minnettariyız tedkik-i meslek fırsatını lütuf buyurduğunuzdan dolayı müteşekkirimiz. En nihayet hatıramızda la-yem ut izler bırakan bu teveccühlerin cidden mahcubuyuz. Paşa hazretleri.

Muhit-i bahriyede hür mütefekkir nazım ve mübeşşiri olduğumuz mefkure ve gayenin hararetili mu’kibi bir zümre vardır. Kalbi la-yezal bir aşk-ı mesleği ile dolu olan bu gençlik Yalnız endişe-i vatan endişe-i cumhuriyet ile alakadar ve yalnız evet yalnız o cumhuriyetin bani-i muazzamının emri iradesine münkad ve mutidir. Vatani bir mefkurenin peşinden koşan bu gençlik müftekir-i müzaherettir. Saf bir iman pak bir azim-i bülend ile çalışacağına itilay-ı vatani için her dakika amade bulunacağına huzuru devletinizde ulviyetle eğilerek ahd-ü peyman ediyor. Paşa hazretleri

Güvertesinde bulunduğumuz genç Cumhuriyet’in şu faal gemisinde zat-ı devletlerini selamlamak suretiyle izhar hissiyat eyleyen bu kütle-i müteferrika inşallah yarın muavenet kerimâneleri ile yaratılacak ve yükselecek muhteşem bir donanmanın güvertesinde heyecan-ı zaferle çarpan kalplerinden koşup gelen bir nişane-i bahtıyarı göstereceklerdir. Paşa hazretleri.

Yarının genç güzide asr-ı bahriyesi namına bir defa daha bütün samimiyet-i ruhumuzla arz-ı şükran etmeyi muazzez bir vazife ad' eyleriz.”⁵⁹

Hamidiye Süvarisi Binbaşı Hüsametdin Bey'in bu anlamlı konuşmasına karşılık Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa da cevaben şu konuşmayı yaptı:

“Bir haftadır Hamidiye ile seyahatimde memleketimizin güzel şehirlerini gördüm. Bundan daha mühim olmak üzere donanmamızın zabıtlarını tanıdım. Bu seyahatimde sevk ve idarenizdeki gemide gördüğüm inzibat ve intizamdan ve yüksek nezaketten pek memnunum.

Tarihte büyük bahri kumandanlarımız vardır. Fakat modern donanma teşekkülüne teşebbüs edikten sonra bu gibi kahramanlıklara, parlak harekete pek tesadüf olunamaz. Benim için gemiden ziyade zabıtlarını tanımak mühimdir. Mücadele-i milliye esnasında donanmamızın toplu olarak istihdamına imkan yoktu. Bununla beraber müteferrik ve vatan perverâne hizmetler pek çoktur.

Seyahatim boyunca gördüğüm intizam, inzibat ve terbiye bana müstakbel cumhuriyet donanması namına pek kuvvetli ümitler vermiştir. Bu hususta pek müsait intibalara ve emniyet-i kalple ayrılıyordum. Ben daha yakından alakadar olarak bu donanmanın teşekkülüne yardım edeceğim. Bu seyahatim bana güzel Karadeniz şehirlerini ve bahriyemizi tanıttı. Bunu temin eden Hamidiye'nin süvarisine, zabıtlarına ve bütün mürettebatına samimi teşekkürlerimi takdim ederim.”⁶⁰

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Binbaşı Hüsametdin Bey'in konuşmasına karşılık olarak verdiği bu anlamlı cevabında Türk Bahriyesini ve Hamidiye'de bulunan genç zabıtları takdir etmesi, Hamidiye mürettebatı için bir ilham ve övünç kaynağı olmuş, ayrıca mesleklerine azimle ve büyük bir aşkla sarılmalarına vesile olmuştur. Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa o akşam Hamidiye'nin hatıra defterine şu cümleleri yazmıştır.

⁵⁹ Sonbahar ziyaretleri, s.87- 88.

⁶⁰ Sonbahar ziyaretleri, s.88.

“Hamidiye kruvazörü maziden yadigar kalan donanma aksamı içinde Türk Cumhuriyet’inin denizlerde faaliyete geçen ilk gemisi oldu. Beş seneden beri mütehhesiri olduğu deniz hayatını bana yaşatan bu sefine oldu. Türk donanması kumanda ve zabitan heyetini bu gemide ve bana refakat eden Peyk-i Şevket kruvazöründe tanıdım. Temas ettiğim ruhu genç. bu istikbal kumanda ve zabitleri bende kuvvetli ümitler hasıl etti.

Hudutlarının mühim ve büyük aksamı deniz olan Türk devletinin donanması da mühim ve büyük olmak gerektir. Mükemmel vakadır. Bir Türk donanmasına malik olmak gayedir. Bunun ilk azimet noktası efain-i harbiye tedarikinden evvel onları müvaffakiyetle sevk ve idareye muktedir kumandanlara zabitlere malikiyettir. Hamidiye ve Peyk-i Şevket’te tanıdığım arkadaşlar gayeye yürüyebileceğimizin canlı ve kuvvetli delilleridir. Faal ve nafiğ asırlardan mütevazî’ bir cer-i cezve-i nam vücuda getirmek imkanına kanığ oldum.

Esaslı ve kıymetli bir nokta-i azimet bulduktan sonra onun muazim gayeye yürümek ve ona ve vasil olmak elbette müessir olacaktır.”⁶¹

Latife Hanımefendi de o akşam Hamidiye hatıra defterine şu cümleleri yazdı:

“Hamidiye’nin güzide genç ruhlu kumandan ve zabıtlarının sevk ve idaresinde yaptığımız deniz seyahatinin kıymetli hatırasını unutmayacağım. Bu heyetin Türk Cumhuriyet’inin müstakbel donanmasında muvafakat-ı kumandanlar olmasını temenni ederim.”⁶²

2. 4 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Gelişi

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa’nın Karadeniz seyahatleri güzergahında Samsun şehri de bulunmakta idi. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a ilk olarak Milli Mücadele tarihinin başlangıç tarihi olan 19 Mayıs 1919 tarihinde gelmişti. Bu tarihin üzerinden

⁶¹ Sonbahar Ziyaretleri, s.88- 89.

⁶² Sonbahar Ziyaretleri, s.89.

tam beş sene geçmiş, dolayısıyla Samsunluların ona olan özlemleri ve hasretleri de o kadar büyümüştü. Reis-i Cumhur Hazretleri'nin beş sene aradan sonra Samsun'u ziyaret edeceği haberleri bütün Samsun halkı tarafından duyulmuş ve halkın heyecanı doruk noktasına ulaşmıştı. Derhal Mustafa Kemal Paşa Hazretleri şerefine bir karşılama merasimi ve Paşa Hazretleri'nin Samsun şehrinde ziyaret edeceği yerler ile ilgili detaylı bir program hazırlandı ve hazırlanan bu program Belediye dairesine Hükümet konağına ve halkın görebileceği yerlere asılarak halk konuda bilgilendirildi. Ayrıca basın organları da bu konuda geniş haberlere yer vermiştir. Samsun'da yerel ve haftalık olarak yayınlanan Haber gazetesi Gazi Paşa Hazretleri'ni en mükemmel bir şekilde karşılamak için hazırlanan bu programı o günkü çıkan sayılarında yayınlamıştır:⁶³

Büyük Halaskarımız Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Samsun'a teşrifleri münasebetiyle tatbik olunacak merasim programıdır.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini ve Refika-i Muhteremleri Latife Mustafa Kemal Hanımefendi Hazretleri'ni memleket mebusları, vali, fırka kumandanı, belediye reisi beylerle Samsun hanımları nâmına bir grup, Hamidiye Kruvazörüne azimetle memleket nâmına istikbal edeceklerdir.

Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri Tophane İskeleyi'ne çıkacaklardır. Vülât, mutasarrıfın ve meb'ûsin-i sabıka ve mütekaiddin-i erkân-ı mülkiye ve askeriye, memurin-i hükümet erkân, ümera, zâbitan ve kıtaat-ı askeriye, mecalis, mütehayyizân ve tüccarân, ulemâ ve meşayih, kazalar murahhasları, cem'i yât, klüpler, müessesat, aklâm, mahallât, hey'et-i ihtiyariyeleri, ecanib ve ahali ve esnafât merbût krokide ta'yin ve irae edilen mahallerde ahz-ı mevki' ve istikbal edeceklerdir. (Krokide tayin edilen mahaller krokideki tertip sırasıyla Serkomiser Hulusi Efendi tarafından irae edilecektir.) Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine Ticaret Odası'ndan müntahab iki zat beyler tarafından iskelede tak-ı zafer önünde kısa bir nutku müteakip memleketin servet-i mahalliyesini teşkil eden tütünden mamul iki buket takdim edilecektir.

⁶³ Dursun Ali Akbulut, "Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Samsun'u İkinci Kez Ziyaretleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 12/1, Samsun 1999, s.10-12.

Kıtaat-ı askeriye'nin teftişini müteakib Paşa Hazretleri ve maiyeti ihzar olunan arabalarla belediye dairesine teşrif buyuracaklardır. Müstakbelîn arabaları yek-diğerini takiben hareket edeceklerdir. Arabaların hareketini müteakip heyet-i zâbitan ve melfuf krokide bir ilâ on üç numuru ile işaret edilen heyeât ve cemiyât Serkomiser Hami Bey delâletiyle ve tertip sırasıyla yaya olarak belediyeye hareket edeceklerdir.

Belediye dairesi önünde merbut krokide irae edildiği üzere ahz ve mevki etmiş olan maarif müdirân-ı heyeât-ı talimiye, kız ve erkek mektepleri ve talebeleriyle Darüleytâm müdür ve muallimleri ve talebeleri ve belediye meclisi azası tarafından Paşa Hazretleri istikbal olunacak ve iki küçük hanım tarafından kısa bir nutku müteakib iki buket takdim edilecektir.

Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri bir müddet istirahat buyurduktan sonra ber-vech-i zîr tertip sırasıyla yek-diğerini takiben grup grup vali bey tarafından resm-i takdim ifa edilecektir.

Birinci grup: Vülât, mutasarrifin ve mebûsin-i sabıka ve mütekaidin-i erkân-ı mülkiye ve askeriye.

İkinci grup: Ümerâ ve Zâbitan-ı askeriye.

Üçüncü grup: Bilumûm rüesa-yı memûrin-i hükümet.

Dördüncü grup: Meclis-i Umûmi, meclis-i idare ve meclis-i beledi ve encümen-i daimi-i vilâyet azalarıyla mütehayyizan ve tüccârân-ı memleket.

Beşinci grup: Müftü, ulema, ve meşayih-i belde.

Altıncı grup: Kazalar murahhaslar.

Yedinci grup: İhtiyat zabitan cemiyeti ile mütekaidin-i mülkiye ve askeriye ve Türk Ocağı ve İdman Mıntıka Hey'eti ve klüpleri ve Muallimin Derneği nâmlarına müntehap ikişer aza.

Sekizinci grup: Erkân-ı matbuat, baro, Hilal-i Ahmer hey'etleriyle ve etibba-yı mülkiye ve Eczacılar Cemiyeti nâmlarına müntehap ikişer aza.

Dokuzuncu grup: Mahallât heyeât-ı ihtiyariyesinden müntehap ikişer aza.

Onuncu grup: Her esnaf cemiyetinden müntehap ikişer aza.

Onbirinci grup: Mübadele ve muhtelit komisyonu heyeti ile müessesat-ı maliye müdür ve direktörleri ve müteberân-ı ecnebiye.

Daire-i hükümete fırka ve kıtaat-ı askeriyyenin teftişine ve beldemiz müessesatından Darüleytam'a ve İstiklal Ticaret Mektebi'ne mülki ve askeri hastanelerine ve milli idman klüplerine ve gece Samsun gençleri tarafından temsil edilecek piyesin temâşâsına ve Samsun- Sivas hattına ve milli sermaye ile inşa edilecek olan Samsun- Çarşamba hattı vaz'-ı esâsına teşrifleri tasvib-i riyâsetpenâhilerine arz olunacaktır.

Şehir nâmına daire-i belediyede ziyafet verilecek ve belediye azasından Edhem Veysi Bey tarafından Samsun halkının minnet ve şükranları arz ve iblâğ edilecektir. Gece memleket nâmına Şahinzâde Remzi Bey'in hanesinde misafir edilecektir.

Daire-i belediyede merasim-i kabuliyyenin icrası sırasında grupların intizar salonlarına alınmalarına ve intizara meydan bırakmaksızın grupların yek-diğerini takiben salona i'zamlarına ve bu husustaki teşrifata meclis-i beledi azasından Avni ve Muhasebe-i Vilâyet Başkâtibi Cemal Beyler memurdurlar.

Gazi Paşa Hazretleri geceyi Samsun'da geçireceğine nazaran kıtaat-ı askeriyyenin iştirakiyle idman klüpleri, Darüleytam ve mekâtib-i sâire talebesi tarafından fener alayı tertib ve icrâ edilecektir.

Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri'nin Samsun'dan müfarakatleri teşyi' merasimi de ikinci maddede mezkûr kroki tertibi vechile ifa kılınacaktır.⁶⁴

2. 4. 1 İlk Gün Ziyaretleri

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve eşi Latife Hanımefendi 19 Eylül gecesi Ordu ile Samsun güzergâhında Karadeniz'in engin sularında yol alan Hamidiye Kruvazöründe geçirdiler. 20 Eylül 1924 tarihinde sabahın erken saatlerinde Hamidiye Kruvazörü, kendisini takip eden Peyk-i Şevket Torpidosu ile beraber yavaş yavaş, Milli Mücadele tarihinin başlangıç noktası olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında çok önemli bir yere sahip olan Samsun şehrine doğru yol aldı.⁶⁵ Samsunlular Mustafa Kemal Paşa'nın önceden geleceğini haber almışlardı. Beş senedir hasretini çektikleri Paşa Hazretleri'ni biran önce görmek ve beş yılın hasretini dindirmek için sabırsızlanıyordu. Çoluk çocuk genç yaşlı kadın erkek herkes büyük bir coşku ve

⁶⁴ Akbulut, *ikinci kez ziyareti*, s.10- 12.

⁶⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1983, s.419.

heyecan içerisinde sahile koştular. Halk sabırsızlıkla ve meraklı gözlerle ufka doğru bakarken Hamidiye'nin göklere yükselen dumanı gözüktü. O anda halkın heyecanı, sevinci ve coşkusu zirveye ulaştı. O gün Samsun tarihi bir gün daha yaşıyordu. Nihayet Hamidiye Kruvazörü Peyk-i Şevket Torpidosu ile birlikte Samsun limanı önlerine doğru yaklaştı. Halk, Reis-i Cumhur Hazretleri'ni uzun uzun ve büyük bir coşkuyla ve heyecanla alkışladı ve her yerden “*hoş geldin Gazi Paşa*” nidaları yükseldi. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, büyük hasara sebep olan ve halen devam etmekte olan Erzurum depreminden Trabzon'da bulunduğu sırada haberdar olmuş, dolayısıyla fevkalade müteessir olmuş ve derhal felaket içinde bulunan vatandaşlarının yanına gitmeye karar vermişti. Seyahat istikametlerini tebdil ederek Samsun'dan kara yoluyla Erzurum'a gideceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da iki gün kalacaklardı. Fakat Erzurum depreminden dolayı müteessir olmasına rağmen Samsun'da beş gün kalarak Samsun'a verdiği değeri ortaya koymuştur. Samsunlular Reis-i Cumhur Hazretleri'nin şehirlerinde az kalacağına müteessir olmakla beraber Paşa'nın felaketzedelere gösterdikleri hassasiyetten dolayı da büyük bir memnurluk duyuyorlardı. Paşa Hazretleri'nin Samsun'a geldiği gün Samsun görülmemiş bir şenlik içerisinde idi.⁶⁶

Bütün cadde ve sokaklar bayraklarla ve yeşil dallarla süslenmişti. Gazi Paşa Hazretleri'nin beş yıl evvel emeller ve ümitler getirdiği bu diyarın ilk eşiği olan tophane iskelesinde hazırlanmış müzeyyen tankın üzerinde meşe, defne yapraklarıyla çerçevelenen levhada:

“Samsunlular, kurtuluş yolunda parlayan

Deha yıldızı minnet ve şükran çelenkleriyle haleler”

ibaresi bütün memleket halkının kalbini ayrı ayrı temsil eder gibi titriyordu.⁶⁷

Gazi Paşa Hazretleri ile eşinin bindiği Hamidiye Kruvazörü'nün Samsun Limanına saat bir buçukta geldiği görülür görülmez Reis-i Cumhur Hazretleri'yle Latife Hanımefendi'ye arz-ı ta'zimat etmek üzere Fırka Kumandanı ile Halk Fırkası belediye heyetleri ve hanımlardan oluşan diğer bir heyet Hamidiye'ye kadar gittiler.⁶⁸ Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yanında eşi Latife Hanımefendi'nin de

⁶⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Eylül 1924, no:1226.

⁶⁷ Akbulut, **ikinci kez ziyareti**, s.18.

⁶⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1924, no:1227.

bulunması sebebiyle, kadın karşılayıcı olarak Pakize Hanım ve arkadaşı Kansızade Osman Bey'in eşi Muzaffer Hanım motorlu bir kayıkla Hamidiye'ye gittiler. Aynı kayıkla Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler kıyıya çıkarılmak istendiyse de Mustafa Kemal Paşa, Hamidiye'nin kayığına bindi. Diğer misafirler de kıyıdan karşılamaya gelen motorlu kayıklara bindiler. Kayık kıyıya yaklaştığında Mustafa Kemal Paşa'nın bindiği kayığın pervanesi kıyı sığ olduğundan kuma gömüldü. Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler, karşılayıcı kayıklardan İsmail Yurtsever'in kayığına aktarma oldular. Reis-i Cumhur Hazretleri ve maiyeti Park İskelesi'nden karaya ayak bastılar. Mustafa Kemal Paşa karaya çıkarken gemilerden ve karadan toplar atıldı. Paşa'yı ve yanındakileri ellerinden tutarak motordan karaya çıkaran iskele kahyası Karakaş Mustafa Kaptan idi.⁶⁹

Erkan-ı mebusin ve Metekaidin-i askeriye ve Mülkiye grupları fen ve ilim heyetleri, Tüccaran, Eşraf-ı belde, Erkan-ı matbuat, baro hey'eti, İdman Ocakları azaları iskele takından itibaren muntazam birer sınıf teşkil etmişlerdi.⁷⁰ Paşa Hazretleri karaya çıkar çıkmaz halkın çok hararetle devam eden tezahüratları ile karşılandılar. Bütün halk Park İskelesini ve çevresini doldurmuşlardı. Gazi Paşa'nın, 5 sene evvel yani 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ilk ayak bastığı noktada Tophane İskelesinde kurbanlar kesildi. Sokaklara ve caddelere sığmayan halk, damlara çıkmışlar bir kısmı da evlerinin pencerelerinden Gazi Paşa Hazretleri'ni selamlıyorlardı. Herkes bir şevk ve heyecan içerisinde Gazi Paşa'yı sürekli alkışlıyor ve Paşa'ya olan sevgilerini bu şekilde gösteriyorlar ve onu sonsuz bir hürmetle selamlıyorlardı.⁷¹

Hanımlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya ve Latife Hanımefendiye gösterilen heyecan, ilgi ve alaka ayrıca zikre şayan bir derecede idi. Sokaklara ve yollara sığmayan halk öyle ki belediyenin yaptığı programda belirlenen sınırları dahi aşmışlardı. Paşa'yı görebilmek için evlerinin pencerelerinden bakanlar ise, hem Mustafa Kemal Paşa'yı selamlıyorlar, hem de Pencereden konfetiler atıyorlar ve bütün ağızlarından “*Bin yaşa Gazi Paşamız*” sedaları yükseliyordu. Gazi Paşa Hazretleri ile Latife Hanımefendi iskeleden halkı selamlayarak yürüdüler ve askerlerin yanına yaklaştılar. Paşa her askerin

⁶⁹ Samsun İl Yıllığı, 1973, Ankara 1974, s.18.

⁷⁰ Akbulut, ikinci kez ziyareti, 18.

⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Eylül 1924, no:1227.

çehresini tetkik ederken hissettiği ilhamı gözlerinde yaşatıyordu. Mustafa Kemal ve Latife Hanımefendi askeri selamladıktan sonra, İstiklal Ticaret Mektebinin önünden geçtiler ve halkın izdihamına sebep vermemek için mecburen arabalarına binerek belediye dairesine geldiler. Fakat bütün halk, Gazi'nin ağır ağır yürüyen arabasının etrafını kaplayarak Gazi'yi bir dakika fazla görebilmek için ve arabanın tekerleklerini öpmek suretiyle adeta birbirleriyle yarışıyorlar ve müsabaka ediyorlardı. Saathane meydanından aheste meşy ile geçtiler. Küçük sokaktan sonra beliren belediye meydanı, mektepleri, yetimler ve askerlerle daha başka bir manzara görünüyordu. Büyük bir takın üzerinde şu cümleler yazıyordu:

*“Ey zafer nuru büyük Gazi bu gün bastığın her yer
Beş yıl evvel bize bahş ettiğin ilham ile titrer.”*

Mustafa Kemal Paşa belediye dairesinin önüne geldiği zaman, Paşa'yı burada belediye heyeti ve muallimin heyeti selamlayarak karşıladı. İnas mektebinden iki hanım Mustafa Kemal Paşa'ya heyecan içeren bir hitabe sunduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Refika-i Muhteremeleri Latife Hanımefendiye birer buket takdim ettiler. Gazi Paşa hanımların hitabelerini dinlerken derin bir his duydu ve onlara önemli iltifatlarla bulundu⁷².

Belediye binasının önünde, Halkın coşkun ve pek samimi tezahüratı devam ediyordu. Gazi Paşa Hazretleri, halkın kendisine göstermiş olduğu bu coşkun ve pek samimi tezahürattan pek mütehasıs oldular.⁷³ Belediye dairesinde iki dakika istirahat ettikten sonra bir resm-i kabul yapıldı.⁷⁴ Vali Fahri Bey tarafından kendilerine takdim edilen grupları birer birer karşıladılar. Binlerce halkın tezahüratı karşısında Gazi Hazretleri defalarca balkona çıkarak teşekkürde bulundu. Belediyeden sonra ikametlerine hususi ve muhteşem bir surette tahsis olunan Şahinzadeler hanesine geçti. Akşam ise, Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin şereflerine bütün şehir baştanbaşa elektrik lambalarıyla ve fenerlerle ışıklandırıldı ve her taraf aydınlatıldı. Bütün cadde ve sokaklar al bayraklarla donatıldı. Her yer bir şenlik içerisinde. Sanki o gün Samsun'da

⁷²Akbulut, **ikinci Kez ziyareti**, s.19.

⁷³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1924, no:1227.

⁷⁴ **Hâkimiyet-i milliye**, 22 Eylül 1924, no:1227.

bayram günü yaşıanıyordu. Akşam ise Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin şerefine daire-i belediyede altmış kişilik bir yemek ziyafeti tertip olundu⁷⁵.

Paşa Hazretleri'nin bu ziyafete geleceğini duyan binlerce halk, hemen sokaklara dökülmüşlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği bütün yollara toplanmışlar Gazi Paşa'yı görebilmek ve onu selamlayabilmek için adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Gazi Paşa ve eşi Latife Hanımefendi ile heyetleri, Samsun valisi Fahri Beyefendi ikametleri için tertip olunan Şahinzade Remzi Bey'in konağından otomobili ile saat dokuzda hareket ettiler. Paşa'yı yollarda karşılayan halkın pek samimi ve uzun süren alkışları arasında daire-i belediyeye geçti. Paşa Hazretleri, Daire-i belediye binasının kapısının önünde belediye heyetler ve müdaveteyn tarafından karşılandı. Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri ve eşi Latife Hanımefendi pek zarif bir şekilde hazırlanmış ve baştanbaşa elektrikli lambalarla aydınlatılmış ve çok hoş bir şekilde ışıklandırılmış olan yemek salonuna davet edildiler. Paşa, yemek salonuna girdikten sonra Samsun halkının kendilerine göstermiş olduğu bu samimi muhabbetten ve hürmetten pek memnun kalmıştı. Bunu her fırsatta dile getirerek herkese ayrı ayrı teşekkür etti. Paşa'nın Samsunlular hakkında göstermiş olduğu bu teveccüh ve samimiyet karşısında müdaveteyn tarafından Samsunlular adına, Paşa'ya teşekkür edildi. Daire-i belediyede tertip olunan yemek pek samimi ve sıcak bir ortam içerisinde karşılıklı samimi ve sıcak iltifatlarla bulunarak devam etti. Ziyafetin sonlarına doğru belediye azasından İbrahim Veysi Bey şehir adına şu konuşmayı yaptı:

“Büyük halaskarımız beş sene evvel Samsun iskelesine çıktığınız zaman, aziz vatanımızın her tarafını siyah ve korkunç bulutlar istila etmiş bulunuyordu. Türk vatani için tehlike-i inkısam muhakkaktı. Bir hareketinizle asırların sahaif-i tarihiyesinde misli okunmayan hareket-i dahiyanenizle vatani bu inkısam-ı muvaffaktan kurtardınız ve bize yeni bir devir açtınız. Memleketin saadetini tekfil eden düsturlarınızın tahkiki için her türlü fedakarlığa hazırız. Bu husustaki ahd u peymanımızı samsun halkı namına arz ederken büyük münadimizi aramızda görmekle hissettiğimiz derin surur-ı iftihar ide

⁷⁵ **Vatan Gazetesi**, 23 Eylül 1924, no:34

ilave etmekliğimize müsaade buyurmasını istiham ederim. Yaşasın Cumhuriyet, yaşasın Reis Cumhuruımız.”⁷⁶

Reis-i Cumhur Hazretleri de buna her cümlesi davetliler tarafından heyecanla alkışlanan şu nutukla mukabele etti:

“Efendiler,

Muhterem Samsun ahalisinin hakkımda gösterdikleri hâr ve samimi hissiyat ve muhabbetten dolayı fevkalâde mütehassısım; çok memnun ve müteşekkirim. Bu gün gördüğüm tezahürat-ı muhterem halk şefkat, muhabbet ve hissiyatının tecellisi olduğu kadar yüksek bir istidad-ı medeninin parlak inkişafına da kıymetli delil teşkil etmektedir. Milletin, yapılan mücahedat ve inkılâbatın mahiyet ve kıymetini bu kadar hassasiyetle, bu derece şuurla idrak ve taktir etmekte bulunması cidden iftihar ve itminana sezadır. Bu, cümlemiz için büyük bahtiyarlıktır. Şahsıma dair izhar olunan teveccüh ve itimada gelince buna mukabil ne suretle hissiyatımı ifade edebileceğimde mütehayyirim. Yalnız şu kadar arzedeyim ki gördüklerim ve duyduklarım bir insan kalbini durduracak kadar rikkat ve heyecan bahşetmektedir. Muhterem halka bütün kalbimle teşekkürlerimi ve muhabbetlerimi takdim ederken, onların selamet ve saadeti yolunda bu güne kadar olduğu gibi, bundan sonra da daima mevcudiyetimi ortaya koymakla en büyük saadeti duyacağımı arzeylerim.

Efendiler, Bu kıymetli içtimadan istifade ederek malumunuz olan bazı noktalar üzerinde kısa bir mütalaada bulunmağa müsaadenizi rica edeceğim.

Arkadaşlar,

Bu gün idare-i memleket müsuliyetini taşıyan hey’et, bence mefkûre ve maksat itibariyle, bütün millete şamil ve unvanı halk fırkası olan Cumhuriyet Fırkası’dır. Bu fırkanın esas umdesi, memleket ve milletin hakiki selamet ve saadetini temine çalışmaktır. Ve maksada i’sal eden yol bence budur ve muayyendir. O da cumhuriyeti takviye ve tarsin ile beraber fikrî ve içtimai inkılâpta ve medeniyet ve teceddüüt yolunda milletin azimkârane ve muvaffakiyetle yürümesini temine delalettir. Bu muayyen olan ve

⁷⁶ Sonbahar Ziyaretleri, s.87.

fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları mebdeden müntehaya kadar bir hızda ve aynı zamanda aynı yorgunluk derecesiyle yürüyemeyebilir ve bu takdirde mülahaza ve tedbirleri arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları, umumi hedeften nazarlarını ayırmamaları, esas maksadı ihlal etmemeleri lazım gelir. Bugün muayyen yolun mebdeinde bulunuyoruz. Henüz mülahazalara tesir icra edecek kadar mesafe kat' olunmuş değildir. Nokta-i nazarlar, lüzumu derecede vuzuh ve isabet kesbetmelidir. Ondan evvel tefrika fikri alelade fırkacılıktır ki memleket ve milletin huzur ve emniyeti şeraiti henüz böyle bir tefrikaya yol açmaya müsait değildir.

Efendiler,

Böyle bir zamanda tabii olarak hululünde, alınabilecek vaziyetleri bugünden ifade etmek nazariyat-ı hatırı için vahdeti memleketi ihlalden başka bir netice vermez. Bütün gezdiğim ve gördüğüm yerlerde bu hakikatin tamamıyla anlaşılmış olduğuna kanaat getirdim. Efendiler, halkımız yüksek şuurludur, her türlü terakkiye müsteit ve müstahaktır. Fedakardır, Şayanı hürmettir. Böyle bir halkın samimi ağusunda olanların mümessilleriyle bir arada bulunmaktan hissettiğim saadet büyüktür. Size ve muhterem Samsun halkına samimi teşekkürlerimi ve muhabbetlerimi tekrar etmekle zevk-ı yabım.”⁷⁷

Reis-i Cumhur Hazretleri'nin nutku cevabından biraz sonra belediye reisi ayağa kalkarak yemek salonunda Reis-i Cumhur Hazretleri'nin sofrada oturduğu sandalyenin arkasında özel olarak konulmuş bir koltuğu göstererek:

“Huzur-i kiram, bu koltuk Reis-i Cumhur Hazretleri'nin Samsun'a ilk geldikleri zaman, belediye dairesinde oturdukları koltuktur. Teberruken buraya getirilmiştir. Arz ederim.”⁷⁸

Bunun üzerine Reis-i Cumhur Hazretleri şu nutku irad buyurdular:

“Arkadaşlar,

Memleket namına irad-ı nutuk eden muhterem arkadaşımız ve şimdi belediye reisi beyefendi beş sene evvel Samsun'a ayak bastığım günlere aid hatıra temas ettiler. Filhakika düşmanların İzmir'e çıktıkları ve bütün vatani parçalamaya karar verdikleri

⁷⁷ **Sonbahar Ziyaretleri**, s.90- 93.

⁷⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Eylül 1924, no:1228.

günlerde idi ki İstanbul'dan çıkarak Samsun'a gelmiştim. Bu güzel ve kıymetli şehirde yabancı askerler ve zabıtlar dolaşıyordu. Bu güzel şehir ahalisinin dâhil ile irtibatı Merzifon'da bulunan yabancı askerlerle kat' olunmuştu. Karadeniz'e açık olan bu şehir ve onun vatanperver halkı hasmı donanmanın toplarıyla tehdit altında bulunuyordu. Fakat bütün bunlara rağmen, Samsun'u ve Samsun halkını gördüğüm zaman memleket ve millete ait bütün tasavvurlarımın, kararlarımın her halde kabil-i isti'mal olduğuna bir defa daha kuvvetle kani' oldum. Samsunluların hal ve vaziyetlerinde gördüğüm, gözlerinde okuduğum vatanperverlik, fedakârlık, ümit ve tasavvurlarımı müspet kanaate i'sale kâfi gelmişti. Bu kanaatimi o zamanın İstanbul ricalinin en büyüklerine ıblâğ etmekte tehhür etmedim. Fakat onlar memlekete ve millete atf-ı kıymet etmekte çoktan düşmanların dununda kalmışlardı.

Muhterem Samsunlular hakkında ilk müşahedemin ve verdiği fikir ve kanaatimdeki isabetimi beş seneyi mütecaviz bir devrin bütün hadiseleri ve neticeleri bariz bir surette ispat etmiştir.

Bu kıymetli memleket ve bu temiz şuurlu, fedakâr halk, zaman zaman ve layık olduğu derecede temsil edilememiş bulunmakla beraber Samsun'u ve Samsunluları daima ilk gün gördüğüm gibi ve bugün tekrar gördüğüm gibi tasavvur etmekte asla tereddüt etmedim.”⁷⁹

Belediye'de Gazi Paşa şerefine verilen ziyafete halk da iştirak etti ve o gece sanki şehir büyük bir coşku ve sevinç seli içerisinde adeta çınladı. Paşa Hazretleri ve Latife Hanım, saat 12'de yine Vali beyin otomobili ile ve halkın uzun süren alkışları ve “yaşasın Reis Hazretlerimiz payidar olsun Cumhuriyetimiz” nidaları arasında ikametgâhlarına gittiler.⁸⁰

⁷⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 23 Eylül 1924, no:1228.

⁸⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 23 Eylül 1924, no:1228.

2. 4. 2 İkinci Gün Ziyaretleri

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu ikinci gününde Türkiye'nin ilk kez yerli sermaye ile inşa ettiği Samsun- Çarşamba- Bafra demiryolu inşaatının temel atma törenine katıldı.⁸¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Samsun'un çevresi ile olan karayolu bağlantısı son derece sınırlı ve perişan idi. Samsun'u Doğu Karadeniz'e bağlayacak yollar şoseler vardı. ama pek çok yerde bu şose yollar sık sık bozuluyor zaman zaman çamur batağı ve çakıl yığını altında kalıyordu. Küçük yerleşim merkezlerine ise, ancak patika yollardan ulaşılabilirdi.⁸² Mevcut karayolları kar, su ve çamurdan geçilmez bir durumda olduğundan Samsun halkı gerek ürün nakliyatında, gerek insan nakliyatında büyük sıkıntı çekmekte idi. Eşek ve katırlarla gerçekleştirilmeye çalışılan nakliyat işi, insanlara pahalıya mal oluyordu. Cumhuriyet döneminde demiryolu yatırımları planlanırken büyük projeler devlet tarafından üstlenilmiş, kısa mesafeli demiryolu projelerinin inşaatı yerli veya yabancı şirketlere verilmiştir. Samsun – Çarşamba hattının imtiyazı Türklerin oluşturduğu bir şirkete verildi. Böylece ilk defa bir Türk sermayedar demiryolu inşasına teşebbüs ediyordu. 6 Aralık 1923 tarihinde Türk tütün piyasasının büyük ihracat firması sahiplerinden Nemlizedeler ile Nafia Vekâleti arasında Çarşamba ve Bafra ovalarını Samsun Limanına bağlayacak olan yaklaşık 150 km uzunluğunda ve 75 cm genişliğinde dar bir demiryolu hattı döşenmesi hususunda 37 maddelik bir sözleşme imzalandı. Söz konusu şahıslar sözleşme ile elde ettikleri hakları 10 ay içerisinde kurulacak olan bir anonim şirkete devredeceklerdi. Şirket 3 yıl içerisinde inşaatla başlamakla yükümlü idi. İlgili şirket, isterse ve imkânları el verirse söz konusu hattı Terme, Bafra ve Alaçam'a kadar uzatabilecekti. Şirket, Terme ve Alaçam hatlarını inşa edip etmeyeceğini 3 yıl içinde bildirmek ve projelerinin kabulünden itibaren 2 yıl içerisinde de inşaatı tamamlamakla yükümlü olacaktı. Aksi takdirde bu kısımlara ait imtiyaz hakkı düşecekti. Sözleşmeyle şirkete ithal edilecek olan inşaat malzemesi ile lokomotif ve yolcu vagonları gibi araç gerecin gümrük vergisinden muaf tutulması ve kamuya ait miri ormanlardan kereste temini gibi bazı kolaylıkların da sağlanması hükme bağlanmıştı. Sözleşmenin imzalanmasından 25 yıl sonra hükümet imtiyaz hakkını

⁸¹ Necati Çankaya, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, s.196.

⁸² Kemal Arı, "Samsun Demiryolunun Temel Atma Töreni ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi", *A.A.M.D.*, sayı 21, Temmuz 1991, s.613.

devralma yetkisine sahipti. İnşaat ve işletme döneminde istihdam edilecek memur ve ameleler Türk vatandaşı olacaktı. Bununla birlikte Türk vatandaşlarınca doldurulamayan uzmanlık kadrolarında, Nafia vekâletinin onayı ile yabancılar istihdam edilebilecekti. İmtiyaz hakkı 75 yıl olarak belirlenmişti. Bu sürenin bitiminde demiryolunu işletme hakkı devlete devredilecekti. Öte yandan harp halinde hükümet demiryoluna el koyabilecekti. Samsun- Çarşamba hattını sözleşmeye uygun olarak inşa edip işletmek üzere Nemlizade mahdumları ve diğer hisse sahipleri tarafından merkezi İstanbul olmak üzere “*Samsun sahil demiryolları Türk anonim şirketi*” ismiyle bir şirket kuruldu. Şirketin kurucuları ve hissedarları arasında ecnebi yoktu. Şirket idaresi 21 Eylül 1924 tarihli toplantısında bir nizamname hazırladı. Buna göre şirketin sermayesi serbest piyasadan toplanacak olan beheri 010 lira kıymetindeki 100 bin hissenin karşılığı olan 1.000.000 liradır. Gerekğinde şirketin sermayesi iki katına kadar çıkarılabilecekti. Keşif mühendisleri sözleşmenin imzalanmasından dört ay sonra, Mart 1924’te Samsun’a geldiler. Mühendislerin kısa sürede tespit ettikleri güzergâh ve hazırladıkları haritalar Nafia Vekâleti tarafından tasdik olunmuş, sıra inşaatı başlatmaya gelmişti.⁸³ Nemlizade Galip Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın 16 Eylül 1924 tarihinde Trabzon’da bulunduğunu ve Samsun’a teşrif edeceklerini öğrenmişti. Bunun üzerine Paşa’yı temel atma törenine davet ederek şu telgrafı çekti:

“Trabzon’da Hamidiye Kruvazöründe Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine, İlk eser-i celil-i devletleri olarak imtiyazı tasdik ve şirketimize tefviz buyurulan Samsun- Çarşamba-Bafra temdid-i şimendifer hattının güzergâh ta’yini ve haritalarının tanzimi gibi muamelat-ı evvelîye hitam bularak, evrak-ı fenniye Nafia vekalet-i celilesi’nce tasdik edilmiştir. Bu hafta içinde ameliyata başlanması tekarrür ettiği bir sırada zat-ı sami-i fehimanelerinin Karadeniz sahiline şerefbahş-i seyahat olmalarını maalmesar istihbar ettiğimizden müessisleri, hey’et-i fenniyesi Türk olan şirketimizin şimdiye kadar harita üzerinde meydana getirdiği eserin bundan böyle toprak üzerinde başlayacak ilk ameliyatının zat-ı sami-i devletleri tarafından lütfen ifa buyurulması istirhamını arza müsaade-i celilerini rica eyleriz. Re’yigan buyurulacağından kat’iyyen emin olduğumuz lütf-i celil-i devletleri tarih-i cumhuriyetimizin sahife-i iktisadiyatında ilk def’a imza buyurduğunuz imtiyaz

⁸³ Nedim İpek “Samsun Sahil Demiryolu”, **Geçmişten Geleceğe Samsun**, Editör: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s.335- 339.

müsaadesinin taraf-ı devletlerinden fi'len başlanmış bir eserini yazdırıp Türk milletinin de hatıra-ı şükranına hakkeyleyecek ve Türk sermayedarına da tazeyane-i şevk ve gayret olacaktır. Samimiyet-i rühumuzdan doğan istirhamatımızı lutfen kabul ile Samsun halkını tesrir ve istihzarat-ı lâzıme için teşrif-i devletlerinin zamanını emr buyurmanızı ihtiramat-ı mahsusamıza terdiften rica ve arz eyleriz. Paşa Hazretleri.

Nemlizade Mahdumları Galip

Fi 16 Eylül 1340”

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa da Nemlizade Galip Bey’e Trabzon’dan cevaben şu telgrafı çekmiştir:

“Samsun’da Nemlizade Mahdumları Galip Bey’e

Samsun-Çarşamba-Bafra temdidi şimendifer hattının toprak üzerinde başlayacak olan ilk ameliyatında bulunmak benim için fevkalade mucib-i meserrettir. Ancak Samsun’a yevm-i muvasalatımızı henüz tespit mümkün olamadığından inşaatın bu yüzden te’hir edilmesini de rica ederim.⁸⁴

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal Paşa, Nemlizade Galip Bey’e çektiği bu telgrafta Trabzon’da henüz seyahatini tamamlayamamış olması sebebiyle temel atma törenin tarihinin ertelenmesini istemektedir. Onun bu arzusu yerine getirilerek, inşaatın temel atma töreni ertelendi. Fakat çalışmalar hızlı bir şekilde devam etti. Paşa, devlet erkanıyla birlikte 21 Eylül’de öğleden sonra saat 3’te Samsun-Çarşamba-Bafra temdid-i şimendifer hattının inşaatına başlama merasimine katılmak üzere tören yerine geldi. Bir gün öncesinden merasim mahallinde hazırlıklar yapıldı. Tören alanı temizlendikten sonra her yer defne yapraklarıyla ve bayraklarla donatıldı. Ayrıca tören alanına bir de zarif bir tak hazırlandı. o gün hava çok sıcak olduğu için yeşil dallarla örtülü, aralıklı gölgelikler yapıldı.⁸⁵ Tören Reis-i Cumhur Hazretleri ve devlet erkanının yerlerini almasıyla başladı. İlk olarak Samsun-Çarşamba-Bafra şimendifer hattının imtiyaz sahibi Nemlizade Galip Bey kürsüye gelerek şu konuşmayı yaptı:

⁸⁴Akbulut, **İkinci Kez Ziyareti**, s.5-16.; Arı, **aynı eser**, s.615- 616.

⁸⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Eylül 1924, no:1228.

“Reis-i Cumhur Hazretleri,

Tarihimizde yeni bir devir açan büyük Gazi'mizin şimdi yeni bir semeresini görmekle mübehai bulunuyoruz. Dehanızla bekası temin edilen vatanımızın bir cüzünde milli bir teşebbüsün vaz'ı esasına muvaffakiyetle başlamakla bahtiyarlığımıza kani' oluyoruz. Bahusus bu mübahat, bu bahtiyarlık huzur-ı devletinize ayrı bir mümtaziyet ihraz ediyor. Daha doğrusu sa'y ve gayretimiz iktisadi fikirlerimiz feyizli müzahveretinizle tenviç ediyor. Teşebbüsümüz şimdilik küçük bir mukaddemedir. Fakat esasında mevcut manevi kıymetli ona geniş bir ufuk inkisaf bahs ediyor. Şimdi lütfen vaz'-ı esasını icra buyuracağınız Samsun-Çarşamba demiryolu yalnız bir teşebbüs-i nafia değil memleketimizde ebedi Türk hakimiyetinin nişanesi, Türk iktisadiyatının tamamen milli bir eseri, Türk erbab-ı fenninin ecnebi muavenet-i aliyyesinden müstağni bir numune-i irfanidir.

Gazi Hazretleri, eğer siz vatan müncisi olmasa idiniz biz Nemlizade mahdumları da bunun müteşebbisi olamazdık. Eğer te'sis buyurduğunuz Cumhuriyet-i hükümetimizin müzehareti olmasa idi gayrımız emellerimiz böyle yakın bir zamanda tahakkuk etmez, bu günkü merasime muvaffakiyet hasıl olunmazdı. Reis-i cumhur hazretleri halk da milletin efkarında bir emniyet'i kar'ie husule gelmiş idi. Vilayetin her tarafından memleketimizin hemen her noktasından teşebbüsümüzde mazhar-ı teşvik olamazdık. Riyaset-i cumhuriyete intihabınızdan sonra ilk defa olarak imtiyaznamesini imza buyurduğunuz büyük tai'in pek şerefli ve kıymetli bir mazhariyetle ilk kısmın vaz'-ı esasıda yine siz ey gazi-i mükerrerem zat-ı fhametsemahatınıza nasib ve müyesser olmuştur. Bununla beraber ilelebet iftihar edeceğimizi arz eder ve vaz'-ı esasına mütedair irade-i devletinize intizar eyleriz.”⁸⁶

Nemlizade Galip Beyin konuşmasından sonra Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa şu konuşmayı yaptı:

“Efendiler,

Vatandaşlarımızın milli bir sermaye ile memlekette demiryolu inşa etmek teşebbüsü, izaha muhtaç olmayan birçok nokta-i nazarlardan fevkalade mühimdir. Böyle milli teşebbüslerin hükümet-i cumhuriyetimiz ve riyaset tarafından ne kadar büyük

⁸⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 23 Eylül 1924, no:1228.

memnuniyet ve mefharetle karşılanmakta olduğu sühuletle tahmin edilebilir. Demiryolu yapmakta ilk milli teşebbüsün tatbikatına başlandığını bizzat görmek fırsatı, benim için cidden mesut bir tesadüftür. Memleketimizin asırlardan beri yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse, bu hususta müteşebbis olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece müzahir olmak lazım geleceği pek güzel anlaşılır. Nemlioğulları'nı bu teşebbüs ve muvaffakiyetlerinden dolayı hararetle tebrik ederim.

Efendiler,

Memleketin her tarafında olduğu gibi bu defa ziyaret ettiğim vilayetlerimizde en büyük sıkıntının yolsuzluk olduğu bütün efrad-ı millet tarafından acı bir surette tekrar olundu. Bu tealliime iştirak tabiidir. En derin teessürle alakadarlardan sordum ki vilayetin yolu kafidir, denebilmek için kaç kilometre yol inşasına lüzum vardır. İfade olunan rakamlar iki yüz, üç yüz dört yüz kilometre idi. Bu rakamları gördüğüm vilayetler için beş yüz hatta yedi yüz kilometreye kadar iblağ ettikten sonra düşündüm. Dün liva olan bu günkü vilayetlerimizde yedi yüz senede yedi yüz kilometre yol yapılamaz mıydı? Daha basit ifade edeyim; senede bir kilometrelik yol yapılamaz mıydı? Bu hesabı bütün milletin yapması ve bunun esbabı üzerinde her gün daha derin düşünmesi lazımdır. Bu hesap ve mülahaza bugünkü idare adamları hakkında insaflı bulunmaya da medar olur. Efendiler, bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, memleket idaresinde, bilaperva, zata müteallik müşevveş mütalaalarla ne yapılmak arzu ettiğini bilmeyenlere, halkın aklı selimine müracaatı tavsiye etmelidir. Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler:

Yol, mektep. Hatta yoldan bahsederlerken yol köylünün kanadıdır, demeleriyle her şeyden evvel ona ehemmiyet verdikleri anlaşılıyor. Filhakika bütün iktisadiyat birinci kelime ve her şey ikinci kelime mündemiçtir. Efendiler, merkez-i Anadolu'nun iskelesi olan Samsun'u Sivas'a raptedecek olan demiryoluna başlanırken, Nemlioğulları'nın hakiki programa fiilen tevessülleri ne kıymetli bir misal olmuştur. Samsun-Çarşamba demiryolunun ne kadar feyiz ve refah yolu olacağını düşünerek iftihar edebilirler.”⁸⁷

⁸⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 23 Eylül 1924, no:1228.

Mustafa Kemal Paşa'nın, konuşmasından sonra sıra inşaatın temelini atılmasına geldi. Paşa, Samsun Valisi Fahri Bey tarafından önceden hazırlanmış olan gümüş kazma ve küreklerle temele ilk harcı koydu. Sonra vali Fahri Bey aynı şekilde harç koydu. Bundan sonra Karadeniz Bölgesinin iç Anadolu ile bağlantısını sağlayacak ve ulaşım sorununu önemli derecede azaltacak olan Samsun-Çarşamba demiryolu hattının inşaatı başlatıldı. Böylece Türkiye'de ulusal sermaye ile ilk kez başlanan Samsun-Çarşamba demiryolunun temeli Reis-i Cumhur Hazretleri'nin eliyle atılmış oldu. Daha sonra hat boyunca kurbanların kesilmesiyle merasim sona erdi. Mustafa Kemal Paşa, temel atma törenin yapıldığı alanda memurlara iltifatlarda bulunarak ve onlarla ayrı ayrı hasbıhal ederek ayrıldı. Daha sonra şehirde ziyaretlerde bulundu. İlk olarak hükümet dairesini ziyaret etti. Müteakiben Samsun İdman kulübünü ve Fırka Kumandanlığını ziyaret etti. Ziyaretlerinde hastaları da ihmal etmedi. Askeri Hastaneyi ve mülki hastaneyi de ziyaret etti.⁸⁸ Akşamüzeri ise beş sene evvel Samsun'a ilk gelişinde ikamet ettiği haneyi ve karargâh binasını ve Mıntıka Palas Otelini ziyaret etti.⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa bu oteli gezerken çok duygulandı ve ilk kaldığı günlerdeki hatıraları bir bir canlandı. Mıntıka Palas otelinin sahipleri bu otelin Paşa için tarihi bir hatıra ifade ettiğini bildikleri için, bu güzel tarihi binayı ona hediye ettiler. Paşa, bundan büyük bir memnurluk duydu. Otelin sahiplerine teşekkür ederek şükranlarını bildirdi. Bu bina daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ilk Samsun'a geldiği zaman kullandığı eşyaları sergilenen bir müze haline getirildi ve adı '*Gazi Müzesi*' olarak değiştirildi. Reis-i Cumhur Hazretleri Mıntıka Palas Otelini gezdikten sonra ikametgâhları için tahsis olunan Şahinzade Remzi Beyin konağına geldiler. Konağın önünde büyük bir halk kütlesi toplanmış ve samimi, duygu yüklü, elemli bir marş söyleyerek geçen bir grup, konakta dinlenmekte olan Paşa'nın dikkatini çekti. Paşa, bu gruba pencereden selamlayarak iltifatlarda bulundu. Akşam ise halkın uzun alkışları arasında otomobil ile İstiklal Tiyatro binasına gitti. İstiklal tiyatro binası Ayyıldız Spor kulübü tarafından muntazam bir şekilde hazırlanmıştı. Paşa, binaya geldiği zaman Samsun'un normal hayatında pek de rastlanmayan bir durumla karşılaştı. Tiyatro binasına Samsunlu kadınlar da iştirak etmişlerdi.⁹⁰

⁸⁸ Akbulut, *İkinci Kez Ziyareti*, s.20.

⁸⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Eylül 1924, no:1228.

⁹⁰ Akbulut, *İkinci Kez Ziyareti*, s.20- 21.

2. 4. 3 Üçüncü Gün Ziyaretleri

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu 3. gününde Samsun Kıtâatı Askeriye'sini, 15. Tümen Karargâhı ve kışlaları gezdi ve teftiş etti. Burada incelemelerde bulundu. Burada gördüğü intizam, talim ve terbiyenin mükemmelliğinden büyük bir memnunluk duydu. Bu memnunluğunun, tümen komutanı ve subaylarıyla fotoğraf çektirmesi ve tümen personeli önünde gururla oturarak poz vermesi en büyük göstergesidir.

Paşa, günün bir kısmını da ikamet ettiği Şahinzade Remzi Bey'in konağında geçirdi. Burada hususi ziyaretleri kabul etti. Latife Hanımefendi de yine ikametgahında grup grup gelen Samsunlu kadınları kabul etti. Samsunlu kadınların sorunlarını, arzularını dinleyerek onlarla hasbıhal eyledi.

Mustafa Kemal Paşa ve eşi, günün önemli kısmını bu şekilde geçirdiler. Akşam saatlerinde ise Samsun Muallim Hanımları ve Muallim Beyleri tarafından Reis-i Cumhur Hazretleri şerefine İstiklal Ticaret Mektebinde bir çay ziyafeti tertip edildi. Paşa ve eşi, Samsun Muallim ve Muallimelerinin toplandığı İstiklal Ticaret Mektebi'ni ziyaret etmek üzere buraya geldi⁹¹ Ziyafet, talebelerin piyano eşliğinde milli şarkılar söylemeleriyle başladı.⁹² Daha sonra Necm-i Terakki İnas Mektebi muallimlerinden başöğretmen Sabiha Hanım'ın konuşmasıyla devam etti. Sabiha Hanım şunları söyledi:

“Gazi öz babamız,

Lütfen sevgili yuvamızı teşrif tenezzülünde bulunmamız hasret hisleriyle çarpan kalplerimizde derin ve ezeli bir his şükran yarattı. Bugün sizin huzurunuzda hayatımızın en mesut saatlerini yaşadıkça bu samimi ve kıymetli dakikalar bizleri ihya ediyor. Birçok korkunç ve karanlık gecelerden sonra pembe bir sabahla nurlanan gözlerimiz siz halaskarımızı görmek, şükran ve minnettarlıklarımızı dökmek istiyordu. Çünkü siz alçak düşmanların parçalamak istedikleri ulvi namusumuzu kurtarmak için kavi bir azim, iman ile dikenler üstünde koşarak çalıştınız, Çünkü siz milletin ruhunda bir filoksera tahribatı icra etmek, onu için için kemirerek mahvetmek isteyen malul ve fena unsurları ayıklayıp attınız. Muzır ananeleri yıktınız, asrı inkılaplar yaptınız, öksüz kalan, ezilen

⁹¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1924, no:1230.

⁹² **Vatan Gazetesi**, 25 Eylül 1924, no: 36.

bir millete vatan aşkının ne kadar yüksek ve ne derece kudretli olduğunu anlattınız. Onları sahili selamete isal edecek istiklal ve müterakki milletlere yakışan cumhuriyet gibi pek kıymetli iki taç giydirdiniz. Evet siz yokluk içinde azim bir varlık gösterdiniz. Hülasa sizin bu kutsi yurdumuzda yarattığınız harikalarla sıcak kalplerimizde tarih-i alemde misli görülmemiş şanlı sahifeler açtınız.

Ulu istinatgahımız;

Size olan minnettarlıklarımızı ispat ve aziz vatanımızı ihya için bizler, bu irfan yuvalarında bir sayı intizama atılıp bütün varlıklarımızla çalışacak, yarına faziletkâr yüksek ruhlu anne, istikbale müfit uzuvlar yetiştirmek için uğraşacağız. Zira bundan böyle milletimizin hayatı nisvanisi mükemmel olmazsa terbiye-i ruhiye, terbiye-i milliye ve hissi fedakari asla yüksek ve mebzul olmaz. Çünkü beşiği sallayan eller cihana hüküm eyler.”

Başöğretmen Sabiha hanımın bu anlamlı konuşmasında sonra orta mektep müdür muavini Mustafa Mümtaz Bey muallimler adına şu konuşmayı yaptı:

“Çok kıymetli muhterem Gazi paşamız,

Samsun muallimleri hür Türkiye’imizin en muhterem ve yüksek simasını ve refika-i muhteremelerini aralarında görmekle müftehirdirler. Muallim arkadaşlarım, bu münasebetle huzurunuzda söz söylemek şerefini bendenize tevdi ettiler.

Bundan beş sene mukaddemdi “sevr” mevkiinde akdedilen muahede, memleketimizin istiklaline, refah ve saadetine hatime çekiyordu. O zaman siz ey muhterem Gazi reisimiz! Zulümleri yırtarak bir cihanı meyus ve nevmidi aydınlatan şimşek gibi ufku mukadderatımız üzerinde parlamıştınız. Milli azim, ve intibah, büyük kalplerde coşkun seller gibi tuğyan etmiş, geniş ovaların nihayetsiz steplerin üzerlerinde kükreyen rüzgarlar gibi memleketin her tarafında uğuldamaya başlamıştı. Türk tarihinde yeni bir devir açılıyordu. Bu milli azim ve intibah “sevr” muahedesini parçaladığı gibi mesut ve şen memleketimizi viraneye çevirmek isteyen düşmanı da iki sene evvel tepelemiş, mahvetmişti. Türk gençliği, tarihin bu yeni devrinde yalnız bu harikaları göstermekle iktifa etmedi. Onu asırlardan beri terakki ve teceddüt yolundan alıkoyan esaslı zincirler vardı. Her felaketi silahının kuvveti ve bazusunun kudreti ile yenen milletimiz; milli

intibahını asrın terakki ve tekâmülü mezc edebilmek için yıkmakla, mahvetmekle mükellef olduğu daha pek çok şeyler vardı. Bilhassa saray, o tufeyli merkezi sefahat, onu zaman ile birlikte yürümekten geri çeken mühim amillerden birisi bulunuyordu. Türk gençliği, bu mâniaların hepsini ortadan kaldırmakta, bir dakika tereddüt etmedi. Milli hâkimiyetine kavuştu. Üzerinde çalıştığı ve alın teri döktüğü toprağının hakiki sahibi, hakimi oldu. İstiklal harplerinin ve milli zaferin yıl dönümü münasebetiyle geçenlerde Dumlupınar'da tes-id edilen meçhul asker, bu gün muazzez hatırası her Türk'ün kalbinde muhafız kalan harikalar kahramanı Türk neferi, Türk gencidir. Muhterem büyük halaskarımız! Dumlupınar merasim tes'idiyesinde Türk gençliğine büyük bir dersi hikmet verdiniz. Gençliği terakkiye, teceddüde, ilme, irfana davet ve teşvik buyurdunuz. Biz Samsun muallimleri, şu dakikada on belîğ hitabenizin, o nida-yı davet ve teşvikinizin tesir ve akislerini hala kalplerimizde duyuyoruz. Bülend-i himmetinizle, bülend-i dehanızla ve milletimizin azim ve intibahile vatanın nail olduğu şu sükun devresinde terakki ve teceddüde doğru koşmak Türk gençliğinin yegane vazifesi, aşkı, mefkuresi olacaktır. Genç cumhuriyetimizin genç muallimleri olan bizler, vazifelerimizin ne kadar kudsi olduğunu ve ne derece çalışmakla mükellef bulunduğumuzu müdrikiz.

Talim ve terbiyeleri bize tevdi edilen istikbal yavrularını ilmin, irfanın zıyasile aydınlatmak borcumuz olduğu gibi, onları hür düşünceli ve milli hakimiyetimizin kışkanç muhafızı ve yılmaz müdafii olarak yetiştirmek de vazifemizdir. Türk gençliği, artık zamanın kıymetini takdir edecek; Türk muallimleri, istikbalin, âlimlerini, sanatkârlarını, mütefenninlerini, mütefekkirlerini hazırlamakta vazifesini zerre kadar ihmal etmeyecektir. Samsun Muallimleri, huzurunuzda geçirdikleri şu mesut ve tarihi dakikaları kalplerine hak etmişlerdir. Bu mesut ve tarihi dakikaları bu müesseseyi teşrifleriyle, bize bahşeyleyen Gazi Reisimize ve Refika-i Muhteremeleri'ne en kalbi teşekkürlerimi takdim ederim.”

Orta mektebi müdür muavini Mustafa Mümtaz Bey'in bu konuşmasını müteakiben ziyafete Canik Tedrisat Müfettişi Hamdi Bey'in konuşmasıyla devam edildi:

“Muhterem Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri,

Asırların kaydetmediği hadisat-ı tarihiye inkılâb-ı azimeyi meydana getiren bir zatın huzurunda söz söylemekten mütevellid gurur ve sürur olmasaydı, bu gün huzur-ı devletinizde idare-i kalam etmek cesaretinde bulunamazdım. Bundan beş yıl evveldi. Altı yüz seneden beri muazzam bir tarih yaşayan muazzam bir milletin son günleriydi. Bütün kainat, bütün tabiat, bu milletin matemine iştirak ediyor. Ufuklar parçalanmış güneş kararmış, yıldızların nuru sönmüş veya biz nur-ı basardan mahrum kalmıştık. Her taraf cehennemi bir sükun içinde; bülbüller susmuş, nevhasaz baykuşların matemengiz sedaları kulaklarımızda uğulduyor. Kartalların münkasır-u cife-i havarı beynimizde, gözlerimizde dolaşıyordu. Artık her şey bitmişti. Esen rüzgar, sahile çarpan dalgalar bu milletin matemini hıçkırıyor, haykırıyordu. İşte o anda, o elim, o kara günlerde, siz, ey ulu gazi, siz, ey zafer nuru, siz, ey Türk diyarının kıymettar ve ebed payidar halaskarı siz yetiştiniz, bizi kurtardınız. Sizi bu vatani, bu ulvi hizmetlerinizi tebciyen size müşir, size Gazi size yıldırım müncii azam, Reis-i Cumhur unvanlarını, rütbelerini tevcih ettiler. Fakat hayır, bütün bu unvanlar bu rütbeler sizin o vatani hizmetlerinizin ulviyeti yanında pek sönük, pek bimana kalıyor. Sizi dünyada tarif ve tavsif edecek yalnız iki isim vardır. Bunlar da Mustafa Kemal. Bize tarihi birçok müşirler, gaziler, yıldırımlar göstermiştir. Fakat bir Mustafa Kemal göstermemiştir. Bu iki isim yalnız Türk tarihinin değil; bütün bir cihan tarihinin en baş tarafında yazılacaktır. Birçok milletler istiklal mücadelesi yapmışlardır. Fakat Türkler kadar yoksulluk ve mahrumiyet içinde istiklalini müdafaa eden ve kurtaran hiçbir millet yoktur. Tarih-i cihan, istiklal mücadelesi yapan milletleri kaydederken Türk milletini en başta yazacak ve Türk milletinin de en baş tarafında nam-ı bülendinizi zerrin bir hat ile hak edecektir. Biz muallimler, mürebbiyeler şu ümidi istikbal olan vatan yavrularını cumhuriyetin hakiki bir bekçileri olarak yetiştirebilmek için daima, fakat daima sizin namınızı onlara telkin edeceğiz. Bundan sonra anneler, hemşireler evlatlarını beşikte sallayıp büyütürlerken “paşa olasınız, vezir olasınız” ninnileri yerine sizin namınızı onların masum ruhlarına, temiz kalplerine telkin edeceklerdir. Ulu Gazi, ulu Gazi, sizin namınızı yalnız milletler, tarihler değil, her katresinde binlerce şanlar yarattığınız Sakarya nehri bile terennüm ediyor. Ahfadımız ulu gazinin menakıbını, fehmet ve besaletini tarih sayfelerinden ziyade Sakarya’nın nuşin mezarından dinleyecekler ve öğrenebileceklerdir. Ulu Gazi, ulu Gazi, yine bundan beş yıl evveldi. Bin bir milletin yardımı ile meydana gelen bir ordunun karşısında yalnız ve kimsesiz idiniz. Salah

namına göğsünüzdeki azim ve imandan başka bir şey yoktu. Kalktınız ve yürüdünüz. Yürüdünüz, yürüdünüz, sanki “yürü ey Mustafa Kemal vuruyor bak işte vakti zeval” diyen hatıftı siz işittiniz ve yürüdünüz, her hatvede binlerce ölüm bekleyen karanlık yollardan, müthiş uçurumlardan yürüdünüz. Dağdan dağa, şehirden şehire, köyden köye koştunuz, yürüdünüz, yürüdünüz ve nihayet hali ihtisarda bulunan milleti kaldırdınız ve yürüttünüz, bütün bir cihan husumete karşı galip geldiniz. Bizi dahili ve harici düşmanlardan esaretten kurtardınız. Bu ne azim ve iman bu ne kudrettir. İlâhi bu kuvvet ve ilham nereden gelir, nasıl iktisab edilir?

*Ey zafer nuru büyük gazi bu gün bastığın bu yer
Beş yıl evvel bize bahşettiğin ilham ile titrer”⁹³*

Hamdi beyin bu nutku irad etmesinden sonra salonda Kılıç Dede muallimlerinden Mustafa Behçet adında sarıklı bir hoca bulunmaktaydı. Mustafa Behçet Efendi programın haricinde söz alarak manasız sözler sarfetti. Hoca efendi, ilme önem ayrıca verilmesi gerektiğini dile getirdi ve Türkiye’nin yaşadığı olumsuzlukların ve felaketlerin sebebinin ilme önem verilmemesinden kaynaklandığını öne sürdü. Ayrıca Kur’anı Kerim’den “*ve’ttini ve’z zeytuni*” ayeti kelimesini yorumlamaya çalıştı. Hoca efendinin bu konuşmasından sonra Reis-i Cumhur Hazretleri, muallimlerin irad eyledikleri bu nutuklara cevaben şu konuşmayı yaptı:

“Muhterem hanımlar, muhterem beyefendiler,

Bu çay ziyafetini tertip edenlere suret-i mahsusada teşekkür ederim. Bu vesile beni Samsun’un çok münevver bir muhitinde bulundurmuş oldu. Bu vesile beni dimağları ilim ve fen ile müzeyyen olan kıymetli insanlardan mürekkep bir heyetin huzurunda pek mesut etti.

Efendiler,

Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir. Yalnız; ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce sene evvelki ilim ve fen lisanının çizdiği düsturları, şu kadar bin sene evvel bugün aynen tatbiki kalkışmak elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir. Çok mesut bir his ile anlıyorum ki,

⁹³ Sonbahar Ziyaretleri, s.99- 105.

muhataplarım bu hakikatlere nüfuz etmişlerdir. Me'sudiyetim yükseliyor. Şununla ki, muhataplarım taht-ı talim ve terbiyelerinde bulunan yeni nesli de hakikatin nurlarıyla tuluuna müessir, amil olacak surette yetiştireceklerini vaad etmişlerdir. Bu, cümlemiz için iftihara şayan bir noktadır.

Muhterem efendiler.

Hemşiremiz hanımefendi ve ondan sonra beyanatta bulunan muhterem, hassas arkadaşlarımız uzak maziye çok güzel işaretle tavzih ettiler. Yakın mazinin acılarını da hakikaten kalbleri dilhun edecek tarzda beyan buyurdular. Bu vesile ile, şahsıma ait çok teveccühatta bulunmak nezaketini ibraz buyurdular. Bu teveccühatın samimi kalblerden sünuhu itibariyle şüphesiz çok memnunum, mütehasşısım ve müteşekkirim. Yalnız sizden olan bir şahsa, sizden fazla ehemmiyet atfetmek, her şeyi bir ferdi milletin şahsiyetinde temerküz ettirmek, maziye, hale, istikbale, bütün bu edvara ait bir heyet-i içtimaiye mesailinin tavzih ve tebarüzünü, böyle yüksek bir heyet-i içtimaiyenin mütevazı bir şahsiyetinden beklemek elbette ki layık değildir. Elbette ki lazım değildir.

Muhterem kardeşler!

Memleket ve milletin hayat ve atisine olan muhabbet ve hümetimden dolayı huzurunuzda bir nokta-i hakikati izaha mecburum. Vatandaşlar, vatandaşınız herhangi bir şahsı istediğiniz gibi sevebilirsiniz. Kardeşiniz gibi, arkadaşınız gibi, babanız gibi, evladınız gibi, sevgiliniz gibi sevebilirsiniz. Fakat bu sevgi sizi, mevcudiyet-i milliyenizi bütün muhabbetlerinize rağmen herhangi bir şahsa, herhangi sevdiğinize vermeğe saik olmamalıdır. Bunun aksine hareket kadar büyük hata olamaz. Bir millet için, bir millet varlığı, bir millet şerefi ve haysiyeti, bir millet büyüklüğü için bu kadar hata olamaz. Ben mensup olduğum büyük milletimin böyle bir hatayı artık irtikâp etmeyeceğine kâmil itimada sahip olmakla müsterih ve müftehirim.

Arkadaşlar, ben ve benim gibi bir çok vatandaşlar, kardeşler bundan beş, beş buçuk sene evvel vatan-ı aslî millet, ümitsiz felakete düştüğü zaman muvazzah oldukları, vicdanen, namusen, haysiyeten mükellef bulundukları vazifeyi yapmak mevkiinde kaldılar. Bunu bittabi yapacaklardı. Yapmaları mecburi idi, vicdani idi, insani idi, namusu milli icabı idi. Ben bu mukaddes esasların haricinde hareket edebilir mi idim?

Efendiler; elbette edemezdim. Türk milletinin hakiki hiçbir ferdi bu icabatın haricinde hareket edemezdi efendim. Ben elbette bu elim manzara karşısında vicdanımın emirlerine muhalif, namus-ı milliyemiz hilafında hareket edemezdim. Mensup olmakla müftehir bulunduğum yüksek heyet-i içtimaiyenin yüksek haysiyetine elbette menafi hareket edemezdim. Bence mensubiyetiyle müftehir bulunduğum milletin hiçbir ferdi bu icab-ı namustan asla inhiraf etmemiştir. Eğer bundan müstesna gösterenler varsa emin olunuz aziz namuskar vatandaşlar, onların kalb ve vicdanı milletimizin müşterek vicdanı nezihinden hiç ilham almamış, kapkara sefil vicdanlardır.

Efendiler; Bizim milletimiz derin, amik bir maziye maliktir. Milletimizin hayat-ı asarını düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı, yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden, çok asırlık Selçuk Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan ne büyük Türk devirlerine kavuşturur. Bütün bu edvarda dikkat buyurunuz Türk kendi ruhunu, benliğini, hayatını unutmuş; nereden geldiği belirsiz bir takım rüesanın şuursuz vasıtası olmak mevkiine düşmüştür. Türk milleti kendi benliğini kendi dimağını, kendi ruhunu unuttur gibi olmuş ve mevcudiyetiyle herhangi bir maksada, neticesi zillet olan esaret olan fisebilillah köle olmaya müncer olan hakir bir hedefe sürüklenmiştir. Millet maalesef bu hali gafleti çok idame etti, bu yüzden her türlü sefaletlere ve mahkûmiyetlere uğramaktan kendini kurtaramadı. Bütün bu tebaiyetleri aldığı gayr-ı milli terbiyenin icabatı olduğunu fark etmeksizin muhkem bir terbiyenin eseri olduğu kanaatiyle tatbik ediyordu. Esas-ı terbiyet, hedef ve mahiyet-i terbiyet ne büyüktür. Bu hususta istikamet yanlış ise ve koskoca bir millet emniyet ve itimat ettiği kitaplardan: mukaddes kitaplardan istişhad ederek rehber olduklarını iddia edenlerin sözlerine inanarak yürürlerse ve bu yürüyüş istikameti kendilerini mahv ve izmihlale düşürürse, kabahat bu istikameti takip eden nezih, haluk, fedakâr, rehberlerine itimat eden zavallı halktan ziyade, rehberlere ait değil midir?

Efendiler, Söz söyleyen arkadaşlarımızdan biri bana nereden ilham ve kuvvet aldığımı sordu. Bu suale kısa bir cevap vermek isterim. Diyebilirim ki bugünkü intibahı, düne, maziye medyunuz. Herhalde babalarımızın, analarımızın, mürebbilerimizin ruh ve dimağlarımızın inkişafında feyizli tesirleri vardır. Gerçi biz belki burada bulunanların kâffesi dünyaya geldiğimiz zaman bu topraklar üzerinde yaşayanlarla beraber, kahhar

bir istibdadın pençesi içinde idik. Ağızlar kilitlenmiş gibi idi. Muallimler, mürebbiler yalnız bir noktayı dimağlarda yetiştirmeğe mecbur tutulmakta idi. Benliğini her şeyini unutarak bir heyulaya boyun eğmek, onun kulu, kölesi olmak. Bununla beraber tahattür etmek lazımdır ki o tazyik altında dahi, bizi bugün için yetiştirmeğe çalışan hakiki ve fedakâr muallimler, mürebbiler eksik değildi. Onların bize verdikleri feyiz elbette esersiz kalmamıştır. Şimdi burada bir zat-ı aliye tesadüf ettim. O, benim rüştiye sınıfında muallimim idi. Bana henüz iptidai şeyler öğretirken istikbal için ilk fikirleri de vermişti. Efendiler, izah etmek istiyorum ki, ilk ilham ana baba kucağından sonra mektepteki mürebbinin lisanından, vicdanından, terbiyesinden alınır. Bu ilhamın mazhar-ı inkişaf olması, millet ve memlekete hizmet edebilecek kudret ve kabiliyetini bahşedebilmesi için millet ve memlekete büyük, derin alaka yaratan fikir ve duygularla her an takviye olunmak lazımdır. Bu fikir ve duyguların membaı bizzat memleket ve millettir. Milletin müşterek arzu ve temayülüne temas etmek ve onun icabatına hasr-ı mevcudiyeti, hareket-i düstur bilmek hakiki yolda yürüyebilmek için yegane esastır. Bir milletin efradında hâkim olmak lazımrriaye olmak icabeden milletin müşterek arzusu, maşer-i fikridir. Bir insan memleket ve milletine nafile bir iş yaparken, nazarından bir an uzak bulundurmamağa mecbur olduğu düstur milletin hakiki temayülüdür.

Binaenaleyh efendiler; arkadaşımızın sorduğu ilham ve kuvvet membaı milletin kendisidir. Milletin müşterek temayülünü, umumi fikri olduğunu mümkir olanlar da vardır. Bu gibileri cümleiniz çok işitmişsinizdir. Memleketimizin ve milletimizin başına gelmiş olan bunca felaketler hiç şüphe etmemelidir ki bu gafil insanların memleketin talih ve iradesini ellerinde tutmuş olmalarından ileri gelmiştir.

Efendiler; bir heyet-i içtimaiyenin mutlaka maşeri bir fikri vardır. Eğer bu her zaman ifade ve izhar edilemiyorsa, onun adem-i mevcudiyetine hükmolunmamalıdır. O fiiliyatta behemehal mevcuttur, varlığını, istikbalimizi kurtaran bütün ef'al ve harekât, milletin müşterek fikrinin, arzusunun, azminin yüksek tecellisi eserinden başka bir şey değildir. Arkadaşlar, bugün vasıl olduğumuz netice şüphe yok, çok şayan-ı memnuniyettir, ümitbahıştır. Fakat bu memnuniyeti mahfuz tutabilmek için, ümitleri saha-i fiiliyata koyabilmek için bundan sonra dikkat edilecek noktalar da çoktur. Son söz söyleyen hoca efendinin beyanatından mülhem olarak arz edeyim ki, en mühim, en

esash nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, ali bir heyet-i içtimaiye halinde yaşatır, ya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder.

Efendiler; terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksud bir medlule intikal eder. Tafsilata girilirse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Mesela dini terbiye, milli terbiye, beynelmilel terbiye, bütün bu terbiyelerin hedef ve gayeleri başka başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyet'inin yeni nesle vereceği terbiyenin milli terbiye olduğunu kat'iyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmeyeceğim. Yalnız işaret ettiğim manayı kısa bir misal ile izah edeceğim.

Efendiler; yeryüzünde üç yüz milyonu müteceviz İslam vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle, terbiye ve ahlak almaktadırlar. Fakat maalesef hakikat-ı hadise şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları manevi terbiye ve ahlak onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek meziyet-i insaniyeyi vermemiştir, veremiyor. Çünkü hedef-i terbiyeleri milli değildir.

Efendiler; milli terbiyenin ne demek olduğunu bilmekte artık bir guna teşevvüş kalmamalıdır. Bir de milli terbiye esas olduktan sonra onun lisanını, usulünü, vasıtalarını da milli yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır. Milli terbiye ile inkişaf ve ila edilmek istenilen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayal-i zevaitle doldurmaktan dikkatle içtinap etmek lazımdır.

Hoca efendi bu fikrini izah için “vettini vezzeytuni ilah...” ayetini kendince tefsir ettiler. İncir ve zeytin çekirdeğinden düstur çıkardılar. Birindeki kesreti diğerindeki vahdeti işaret ettiler. Ayet'in medlulu bu mudur? Değil midir? Bir şey demeyeceğim. Yalnız bu seyahatim esnasında bittesadiüf bu ayetin mazmununu ben diğer bir hoca efendiden sormuştum. Bunun için yarım saat kadar mütaleaya ihtiyacı olduğunu söyledi. Ömrünü medreselerde ulum-ı diniye tederrüs ve tedrisiyle geçiren bir zat bir kitabın bir satırını Türkçe ifade edebilmek için böyle bir ihtiyaç dermeyan ederse millet, efrad-ı millet ne desin? Onun için efendiler genç neslin dimağını yormadan onun her şeyi ahz ve bel'e müstait elvahu, hakikat izleriyle tezyin olunmalıdır.

Muhterem efendiler;

Bu içtimada söylenen sözler o kadar hissiyatımı, rikkatimi mucip oldu ki, samiamda o kadar ilahi bir ahenk vücude getirdi ki, bunu bozmamak için bir kelime bile telaffuz etmek niyetinde değildim. Fakat huzurunuzun ruhumda hasıl ettiği gayr-ı kabil-i zapt tahassüs beni beyanı hissiyat ve efkara sevk etti. Beni dinlemek zahmetine katlandığınızdan dolayı cümlenize teşekkür ederim.”⁹⁴

Gazi hazretleri, Samsun muallimlerinin tertip ettiği çay ziyafetinde iki saat kalarak samimi ve sıcak dakikalar geçirdi. Ayrıca burada irad eyledikleri nutuklarında mühim esaslara temas etti. Terbiye-i diniye ve terbiye-i milliye ile beynelmilel terbiyeden de bahsederek, genç Türk Cumhuriyet’inin yeni nesle vereceği ve vermesi lazım gelen terbiyenin milli olduğunu katiyetle beyan buyurduktan sonra bunun lisan esvalı ve vasıtalarının da milli olmasına dikkat olmasını istedi. Ayrıca üç yüz milyon Müslüman’ın esaretinin sebebini, aldıkları terbiye ve ahlakın mahiyetinde aramak luzumuna işaret etti.

Mustafa Kemal Paşa ziyafetin sonunda birlik hatıra defterine şu satırları yazdı.

“Samsun Muallimler Birliği” Hey’etini tebrik ederim.

Gösterdikleri, münevver birlik asar-ı takdire sezaadır. Samsun evlatları bu birliğin feyzinden ne kadar müstefit olacaklardır.

Bütün Türkiye’ye şamil, muallimler birliğinin bütün milleti münevver birlik haline getirdiği zaman Türk milletinin nasıl bir demir kütle olacağını düşünmek cidden büyük zevk ve saadettir. Bu kadar nurlu, bu kadar mes’ud netice verecek bir hedefin rehberlerini hürmetle selamlarım.”⁹⁵

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa ve eşi, Samsun Muallimler Birliği’nin verdiği çay ziyafetinin bitiminde ikametgâhlarına gitmek üzere iken bütün halk dışarıda toplanarak büyük bir sevinç ve coşku içerisinde Gazi Paşa’yı bekliyorlardı. Kadın erkek herkes fener alayları şenlik düzenlemişlerdi. İçlerinden bazıları heyecanlı nutuklar dahi

⁹⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1924, no:1230.

⁹⁵ **Samsun İl Yıllığı**, s.19.

veriyorlardı. Bilhassa muhacirlerin birinin hazin bir nutuk vermesi Gazi Paşa'nın dikkatini çekti.⁹⁶ Mustafa Kemal Paşa halkın tezahürleri arasında ikametgahına gitti.

2. 4. 4 Dördüncü Gün Ziyaretleri

23 Eylül 1924 Salı günü Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'u ziyaretinin dördüncü ve son günü idi. Çünkü yarın sabah beş senedir hasretini duyduğu Samsun'dan ayrılacaktı. Paşa, sabah saatlerini hükümet dairesinde geçirdi.⁹⁷ Aynı gün Samsun belediye başkanı ile uzun bir görüşme yaptı. Belediye başkanından Samsun şehrinin sorunları ve halkın ihtiyaçları hakkında bilgi aldı. Aynı zamanda onu ziyarete gelen, batı Trakya'dan göç ettirilerek Samsun şehrine yerleştirilen '*Drama ve Kavala*' muhacirlerinin ziyaretlerini kabul etti. Onlardan şehirdeki durumlarını öğrenerek sorunları ve ihtiyaçları hakkında bilgi aldı. Eşi Latife Hanımefendi de bu son günde Samsunlu kadınların ziyaretlerini kabul etti ve onlarla uzun uzun görüşmelerde bulundu.⁹⁸

Paşa ve eşi, öğleden sonra ikindiye doğru Samsun şehrini gezdiler.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa, konakta kaldığı sürece boş zamanlarını kitap okuyarak geçirdi. Daha çok tarihi kitaplar okuyan Gazi, bu kitapları Samsun kütüphanesinden getirttiriyordu. Gazi'nin Samsun'u ziyaretleri boyunca, eşi ile birlikte kaldıkları Şahinzade Remzi Bey'in konağında, aile albümüne hatıra olarak şu sözleri yazdı. "*Samsun'da kaldığımız günler zarfında misafir olduğumuz Şahinzade Remzi Beyin hanesinde sahib-i hane tarafından gördüğümüz misafirperverliği ve nezaketi suret-i mahsusada kaydederim.*

23 Eylül 1340 Gazi M. Kemal"¹⁰⁰

2. 4. 5 Samsun'dan Ayrılışı

Mustafa Kemal Paşa, eşi ve maiyeti için 24 Eylül, Samsun'dan ayrılık günüydü.

24 Eylül 1924 Çarşamba günü saat 9'da Samsun'dan ayrılmaları münasebetiyle tatbik olunmak üzere bir merasim programı hazırlandı. Program şu şekildedir:

⁹⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1924, no:1230.

⁹⁷ **Vatan**, 24 Eylül 1924, no: 35.

⁹⁸ Akbulut, **İkinci Kez Ziyareti**, s.21.

⁹⁹ **Vatan**, 24 Eylül 1924, no: 35.

¹⁰⁰ Önder, **aynı eser**, s.402- 403.; Cemal Kutay, **Bilinmeyen Tarihimiz**, İstanbul 1974, s.400.

“Me’murîn, bilcümle mekâtib, mütehayyizân, tüccârân, ulemâ, meşayih, kazalarımız hasları, re’s-i hey’eât-ı ihtiyariye ve ahali istikbal programındaki krokide gösterilen tertib sırasıyla ve (1) numaralı hey’etin baş tarafı dâruleytâm ‘dan gelen bölük samsun – Çarşamba şosesini kat’ ettiği mahalde bulunmak üzere saathâne meydanı’na doğru cadde boyunca ahz-ı mevzi edeceklerdir. Mekteblerin baş tarafı (1) numrolu heyetin karşısında bulunacak ve yol boyunca ahz-ı mevki eyleyeceklerdir.”

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, Samsun halkının kendisine gösterdiği bu sıcak ilgi ve alakadan gayet memnun kalmıştı. Bu memnuniyetini de açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Samsun’un yerel basın organı olan Haber Gazetesi, Gazi’nin memnuniyet bildiren ifadelerini şu şekilde halka duyurmuştur:

*“Belediye riyasetinden,
Ziyaret-i riyasetpenahileriyle şehrimizi müftehir kılan Gazi Paşa Hazretleri’ne halkımızın gösterdikleri samimi âsâr-ı tebcil pek ziyade kendilerini mütehassis kılmış olduğundan Samsunlulara teşekküratının iblâğını Belediye Riyasetine beyan ve dairesine belediyeye ta’lik olunmak üzere bir fotoğraflarını de lütf ve ihdâ buyurmuş olduklarından iltifat-ı âlilerine arz-ı mehmedet ve hediye-i âlilerinden dolayı umûma tebşir-i keyfiyet olunur.”¹⁰¹*

Samsun halkı Gazi’nin Samsun’dan ayrılacağını haber alır almaz sokaklara dökülmüşler, kadın erkek çoluk çocuk insanlar şehrin çıkışında toplanmışlardı, Gazi’yi uğurlamaya hazırlanıyorlardı. Gazi’yi uğurlama esnasında Samsun Valisi Fahri Bey, belediye heyeti, mülki ve askeri memurlar hazır bulundular. Sabah saat 10’da Gazi, eşi ve maiyeti otomobil ile halkın harareti tezahüratları ve sürekli alkışları arasında Samsun’dan Amasya’ya gitmek üzere hareket ettiler.¹⁰² Samsun Valisi Fahri Bey ve Belediye Reisi Amasya’ya kadar Gazi Hazretleri’ne refakat edeceklerdi.

Samsun’dan Amasya’ya kadar yol güzergâhında Kavak’tan ve Havza’dan gelen şehirliler, köylüler ve bütün halk yollara dökülmüşler, Sürekli Paşa’yı ve maiyetini alkışlıyorlar ve tezahürat ediyorlardı. Yol boyunca her yer bayraklarla süslenmişti. Paşa,

¹⁰¹ Akbulut, **İkinci Kez Ziyareti**, s.22.

¹⁰² **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1924, no:1230.

nerede dursa orada kurbanlar kesiliyordu. Merzifon, Vezirköprü gibi yakın kazalar ve köylerden halk heyetleri arz-ı taziye için güzergâhta toplanmışlardı. Havza'ya gelmeden Paşa, Samsun- Sivas hattı inşaatı çalışmalarına baktı ve burada incelemelerde bulundu. Saat 13'te Havza'ya geldi. Bütün Havza halkı, Gazi'yi karşılamak ve selamlamak için toplanmışlardı. O'da Havzalılar kendisine göstermiş olduğu samimi tezahürat ve sevinç gösterileri arasında ilk olarak belediye dairesine geldi. Burada ilk olarak Havza'da bulunan göçmenlerin durumları ve bunların iskan ve işleri hakkında Havza belediye başkanı ve iskan müdüründen gerekli bilgiler aldı ve bazı emirler verdi.¹⁰³ Aynı zamanda burada çevre ilçelerden gelen halk temsilcilerini kabul ederek onlarla halkın sorunları ve istekleri hakkında bilgi aldı. Belediye başkanı burada Gazi'nin ilçelerini ziyaret etmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmek üzere Havzalılar adına bir konuşma yaptı. Belediye başkanının yaptığı konuşmaya karşılık olarak Paşa şu konuşmayı yaptı.

“Kahraman Havzalılar!

Sizinle en elemli ve yası günlerde tanıştım. Aranızda günlerce kaldım. Bana mazinin kıymetli hatıratını canlandıran şu daire içinde kıymetli mesai ve muavenetinizden pek müstefit oldum.”

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, milli mücadeleyi başlatmak üzere Samsun'a çıkışından kısa bir süre sonra Havza'ya geldiğini, çalışmalarına burada başladığını ve buna ait hatıralarını anlattıktan sonra İstanbul Hükümeti'nin kendisini Havza'dan İstanbul'a nasıl çağırdığını ve bundaki amacın millet mücadelesinin ortadan kaldırılması olduğunu açıklayarak sözlerine devam etti.

“Eğer Havzalılar o samimi ve metin hüsn-ü kabulleri olmasa ve eğer Havza'nın nafi ve şifalı kaplıcaları ahvali sıhhiye üzerinde müspet bir tesir bırakmasaydı emin olunuz ki, inkılap için çalışamayacaktım. Bundan dolayıdır ki, Havza'ya ve Havzalılara çok borçluyum. Kalb-i rabıtamı ebediyen saklayacak, sizi hiç unutmayacağım. Muhterem Havzalılar, ilk cüreti, ilk cesareti gösteren, ilk teşkilat yapan siz oldunuz. İnkılap ve cumhuriyet tarihinde kahraman Havza'nın ve Havzalılarının büyük bir yeri vardır.”

¹⁰³ Sonbahar Ziyaretleri, s.111.

Gazi, Havza hakkında bir eser yazan Zübeyir Zade Fuat beyi taktir ettikten sonra şu sözleri söylemiştir.

*“Kahraman Havzalılar sizinle tekrar görüştüğüme cidden memnun oldum. Sizi hiç unutmayacağım.”*¹⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa, Havza’dan Başvekil İsmet Paşa’ya şu telgrafı çekti.

“İsmet Paşa’ya,

Havza, Merzifon, Vezirköprü, Ladik ve Gümüşhacıköyü’ne gönderilmiş olan muhacirlerle hiç iştilal edilmemiştir. Aç, susuz, tarlasız ve ilaçsızdırlar. Muhacirler ev ve arazinin istimal edilerek şuna buna verildiğini iddia ediyorlar buralara serian bir müfettiş göndererek hakikatin anlaşılması ve cidden elim olan bu manzaraya hitam verilmesi için icap edenlere emir buyrulmasını rica ederim. Bazı münferit veya üç beş kişilik küçük gruplar asıl beraber bulunmaları lazım gelen büyük guruplardan ayrı düşmüşler, mümkünse bunları birleştirmek münasip olacaktır.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal

*24.09.1924*¹⁰⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın çektiği bu telgrafa cevaben Başvekil İsmet Paşa aynı gün çektiği telgrafta Samsun havalisine derhal bir müfettiş gönderileceğini bildirmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Eylül 1924, No:1231.

¹⁰⁵ BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, No:: 30.01.40.23.71.74.

¹⁰⁶ BCA. Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, No: 03.00.14.02.37.175

3. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’U ÜÇÜNCÜ ZİYARETLERİ

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, 1928 yılına gelinceye kadar sosyal ve kültürel alanda yapılacak olan yeniliklerin yapılmasına zemin hazırlayacak, siyasi alandaki inkılâpları büyük bir başarı ile tamamlamıştı. Sıra Türk toplumunun refah seviyesini yükseltecek ve çağdaş medeniyetler seviyesine çıkaracak olan sosyal ve kültürel alanda yapılacak olan inkılâplara gelmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın bu alanda önemle üstünde durduğu sosyal yenilik hareketi dil inkılâbı ve de yazı inkılâbı idi. Çünkü bir topluluğun millet niteliğini kazanabilmesi için her şeyden önce o millete has gelişmiş milli bir dilin varlığına bağlıydı. Dil, bir milletin duygu ve düşünce tarzı, tarihi ve toplumsal akışı ile birlikte yol alındığından, o milletin ayrılmaz bir parçası durumundaydı. Milli birlik ve beraberlik de ancak toplum bireylerini birbirlerine perçinleyen dille sağlanabilirdi. Milli bir dilin gelişmesi ancak dilin ihtiyaçlarını karşılayacak bir alfabenin geliştirilmesi ile mümkündü. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa’nın Türk toplumunda bir yazı inkılâbı yapılması gerektiği görüşü ta ki Cumhuriyet’in ilanından önceki yıllara kadar uzanır. Cumhuriyet’in ilanından sonra ise bu görüş çeşitli güçlüklerle rağmen gittikçe netleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya göre yazı inkılâbının yapılmasının gerekçesi Arap dilinin ihtiyaçlarından doğmuş olan Arap alfabesinin Türk dilinin ihtiyaçlarını karşılayamaması ve bunun sonucu okuyup yazma güçlüğünün, sosyal ve kültürel gelişmelerin önünü tıkamış olmasıdır. Gerçektende Arap yazısı Türk dilinin ses yapısına uygun bir yazı değildi. Dolayısıyla, bir çok sorun ortaya çıkıyordu. Latin alfabesi kabulü konusundaki ilk çalışmalar 1923 tarihinde başlamıştır. 1924 ile 1928 yılları arası dönem ise bu yeniliğe Türk toplumunu hazırlama ve yeni Türk alfabesinin kabulü için ortam hazırlama devresidir. Atatürk’ün direktifi ve Bakanlar Kurulu’nun kararı ile 26 Haziran 1928 tarihinde resmen çalışmaya başlayan Dil Encümeni, Latin alfabesi temelinde fakat her yönü ile Türkçenin ses yapısına uygun bir milli Türk alfabesi hazırlama görevini yüklenmişti. Bu çalışmaların başarıyla tamamlanmasından sonra sıra hazırlanan alfabeyi halka benimsetip en kısa sürede öğrenilmesini sağlamaya gelmişti. Atatürk, yazı inkılâbını 8-9 Ağustos gecesi Sarayburnu parkında halka yaptığı tarihi

konusması ile açıklamıştır.¹⁰⁷ Türk dil ve kültür tarihinde bir dönüm noktası oluşturan Latin harfleri temelindeki Türk alfabesi, 1 Kasım 1928 tarihinde kanunlaşarak resmen yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 yılında Anadolu içerisinde yaptığı seyahatlerin amacı, Başöğretmen sıfatıyla bu yeni harfleri Türk halkına öğretmek, okuma yazma ve eğitim seferberliği başlatmak olmuştur.

3. 1 İstanbul'dan Samsun'a Hareketi

Mustafa Kemal Paşa'nın üçüncü seyahati 14 Eylül 1928 tarihinde İstanbul'dan başladı. Gazi Hazretleri'nin seyahat hazırlıkları günler öncesinden başladı. İlk olarak Dolmabahçe Sarayı'nda bir uğurlama töreni için program hazırlandı. İstanbul Şehremini ve aynı zamanda İstanbul Vali Vekili olan Muhiddin Bey'in ev sahipliğinde yapılacak törene katılacak olanlar için Vali Vekili Muhiddin Bey tarafından şekil olarak yeni harflerle yazılmış bir davetname hazırlandı. Bu davetnamede şu isimler yer aldı: Vilayet ve Şehremini çalışanları, Belediye Azaları, Meclis-i Umumi-i Vilayet, Askeri ve Mülki Erkan. Davetname aynı zamanda şu bilgileri de ihtiva etmektedir.

“Gazi Hazretleri'nin, İstanbul'dan mufarakatlarına müsadif 14 Eylül Cuma günü saat 14'te Müşarüin-ileyh Hazretleri'nin teşyi' merasiminde bulunmak üzere Dolmabahçe Sarayı'na teşriflerini Vali Vekili ve Şehrimini Muhiddin Bey rica eder.”

Seyahat öncesi Mustafa Kemal Paşa'nın seyahat programı şu şekilde bildirilmiştir. Paşa Seyr-isefaine bağlı İzmir Vapuruyla bu seyahate çıkacaktır. Doğrudan Samsun'a çıkacak olan vapura Sefain-i Harbiye'den de gemiler refakat edecektir. Samsun'dan ise Samsun- Sivas trenine binerek Zile'ye gidecektir. Zile'den otomobil ile Sivas'a geçerek, orada bir gün kaldıktan sonra Kayseri üzerinden Ankara'ya dönecektir. Seyahat'e çıkmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadelenin önemli duraklarından biri olan Sivas'ta önemli konuşmalar yapacakları beklentisi vardır.

¹⁰⁷ Konuşmanın tamamı için bk. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.121.

¹⁰⁸ Zeynep Korkmaz, “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, **Atatürk'çü Düşünce El Kitabı**, Ankara 2004, s.203- 208.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan önce onu karşılamak üzere Samsun Mebusları Samsun'a hareket ettiler.¹⁰⁹

Dolmabahçe Sarayındaki tören için davetliler, saat 2'de gelecekler ve sarayın büyük salonunda toplanacaklardı. Paşa, buraya gelerek veda edecek ve hep beraber sarayın denize bakan kapısına kadar gidilecekti. Paşa'nın buradan motora binerek "İzmir" vapuruna binecekti. İzmir vapuruna "Çankaya" ve "Ertuğrul" motorları da alınacaktı. Buradan saat 3'de hareket edecek olan İzmir Vapuru programda bir aksilik olmasa Sinop'a da uğrayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 3 aydan beri İstanbul'da ikamet etmekte idi. Dolayısıyla İstanbullular, Gazi'nin İstanbul'dan ayrılmasından büyük üzüntü duyuyorlardı. Devrin gazetelerindeki yorumlara göre bu 3 ay, Ankara için "üç asır" kadar uzun, İstanbullular için ise sanki "üç saat" kadar az gelmişti. Gazi'nin İstanbul'da bulunmaması İstanbullular için bir kahırdır. Fakat İstanbulluların iftihar ettikleri husus, her yıl üç ayını İstanbul'da geçiren Paşa'nın Türk halkı için büyük önem arz eden bazı işlere burada karar vermesi veya icra etmesi idi. 1927 yılında Edebiyat ve Tarih için muazzam bir eser olan Nutuk adlı eserini Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da irad etmişti. Şimdi ise yani 1928 yılında "cehle karşı açılan bir cidal" olarak adlandırılan yeni harflerin kabulü ve onun Türk halkına öğretilmesinde izlenecek yöntemleri burada oluşturdu ve "Anadolu'ya medeniyet ve hayat yollarını bir kere daha göstermek için" yani yeni harfleri halka sevdirmek üzere yine İstanbul'dan yola çıktı.¹¹⁰

Mustafa Kemal Paşa, Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılmadan önce Vali Vekili ve İstanbul Şehrimini Muhiddin Bey'i kabul ederek İstanbul halkına iletme üzere sevgi ve muhabbetlerini ifade etti. Dolmabahçe Sarayından çıkarken onu uğurlamaya gelenlere sarayın önünde hatıra fotoğrafı çekirdi. İzmir Vapuruna onu taşıyacak olan Sakarya Motoru'na binmeden önce askeri kıtaat-ı denetledi. Şu önemli beyanatı da burada verdi:

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 13 Eylül 1928, no:1562.

¹¹⁰ Cumhuriyet, 14 Eylül 1928, no:1563.

“Büyük milletimizin bir kat daha inkisaf ve tealisini temin edecek olan yazı inkılabının fi’len başlaması buradaki ikametim zamanına tesadüf etti. Bu benim için kıymetli bir hatıradır.”

Motora binmeden önce Vali Vekili Muhiddin Bey’in Hanımı, Paşa’ya bir buket çiçek takdim etti. Paşa daha sonra saat 3’te Sakarya Motoru’yla İzmir Vapuru’na bindi. İstanbul’dan ayrılırken boğazın iki tarafına toplanan binlerce halk onun bindiği vapuru selamlamakta idi.¹¹¹

İzmir Vapuru Sinop’a doğru yol alırken Paşa, bu yolculuk esnasında İstanbul Vali Vekili Muhiddin Bey, Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa, İstanbul Merkez Kumandanı Emin Paşa, Polis Müdürü Şerif Bey’e, Seyr-i Sefain Müdüriyeti Umumiye’sine, Darülfünun Emmini Neşet Ömer Bey’e, Dil Heyeti Riyasetine Erkanı Harp Reisi Cevad Bey’e Donanma Kumandanı Fahri Bey’e¹¹² ve Reşitpaşa Vapurunda seyreden Karadeniz Havalisi Mebusları olan Rize Mebusu Ali, Karahisar Mebusu Mehmet Emin, Kars Mebusu Ahmet, Artvin Mebusu Mehmet Ali, Giresun Mebusu Kazım, Samsun Mebusu Rana, Tokat Mebusu Bekir Lütfü, Ordu Mebusu Recai, Samsun Mebusu Adil’e sevgi ve iltifatlar içeren şu telgrafları gönderdi.¹¹³

“ İdealist arkadaşlarım! Büyük milletimizi irşat için Karadeniz’in dalgaları sinesinde beni, aciz arkadaşlarınızı hatırladığınızdan çok mütehassıs oldum. Cümmeniz için millete nafi olmanızı temenni ederim. Aynı dalgalar içinde sizi de karanlık gecenin milletimiz için nur saçan rehberleri olarak takip ediyorum. Muvaffakiyet.

14.09.1928

Gazi Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal Paşa’nın, Darülfünun Emmini Neşet Ömer Bey’in telgrafına İzmir vapuru telsizi ile gönderdiği cevap ise şu şekildedir:

“Darülfünun Emmini Neşet Ömer Beyefendi’ye,

¹¹¹ Cumhuriyet, 15 Eylül 1928, no:1564.

¹¹² Cumhuriyet, 16 Eylül 1928, no:1565.

¹¹³ Cumhuriyet, 17 Eylül 1928, no:1566.

Karadeniz'in dalgaları içinde en çok mucib-i mahzuziyetim, kalbi hissim, samimi hatıram siz olmaktadır. Bunu size ve adreslerini bilmediğim bütün kardeşlere ve evlatlara iblağ ediyorum.

*Reis-i Cumhur
Gazi Mustafa Kemal*

3. 1. 1 Mustafa Kemal Paşa Sinop'ta

İzmir Vapuru 15 Eylül 1928 tarihinde saat 11.20'de Sinop limanına yaklaştı. Onun, Sinop'a gelişini haber alan Sinoplular, Sinop limanına akın ettiler. Denizden bakıldığı zaman sahile toplanan halk siyah iplik gibi uzanıyordu. Sinop sokakları ve caddeleri o gün bayraklarla donatılmıştı. Sanki Sinop o gün bir bayram günü yaşanmakta idi. Mustafa Kemal Paşa saat 14 30 da halkın “*Yaşa, varol*” sedaları arasında rıhtıma ayak bastı. Paşa, rıhtıma ayak basar basmaz kendisini karşılamaya gelen Sinoplulara teşekkür etti ve onlara iltifatlarda bulundu. Yanında Antep Mebusu Kılıç Ali, Bolu Mebusu Cevat Abbas, Rize Mebusu Hüseyin Cavit, Sinop Mebusu Recep Zühtü, Yaveri Rasuhi, Halk Katibi Umumisi Saffet, Riyaset-i Cumhur-ı Katip Umumisi Tevfik Beyler bulunuyordu. Gazi, etrafında toplanan binlerce halka “*Merhaba Hanımlar, Merhaba Evlatlar*” diyerek, halkın coşkun tezahüratları arasında hükümet konağına geçti. Vilayet makamında bir süre dinlendikten sonra Yatı Mektebi'ni ziyaret etti. Bütün öğrencilerin ve halkın Yatı mektebinde toplanmasını istedi. Gazi, burada toplanan halka yeni harfleri öğretecek ve imtihan edecekti. Önce okulun alt kattaki bir sınıfta imtihana başladı. Fakat sınıfın tahtaları gıcırdamaya başlayınca, çökme ihtimali düşüncesi ile dışarıya bahçeye çıkılmasını emretti. Mustafa Kemal Paşa, mektebin bahçesinde yeni harfleri tahtaya yazarak etrafındakilere öğretmek amacıyla zaman geçirdi. Bekir Ağa adlı bir Sinopluya yeni harflerden bazılarını (b,v,t,s) öğretti. Buradan ayrılarak Meydan Kapı'da Hüsne Efendi'nin kıraathanesine uğrayarak bir kahve içti. Oradan tersaneye indi ve postanenin levhasında yanlış olarak yazılan bir harfi düzelttirdi. Buradan istirahat etmek üzere Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçti.¹¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nı ziyaret ettikten sonra halkla buluşmak ve sohbet etmek üzere sahildeki belediye parkına geçti. Sinoplular bir an önce Gazi ile buluşmak

¹¹⁴ **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1928, no:1565.

için akşam yemeklerini yemeden büyük tezahüratlarla parka akın ettiler. Mustafa Kemal Paşa halkın kendisine göstermiş olduğu bu ilgi ve alakadan büyük memnunluk duydu ve burada halkla sohbet ederek, herkesin yeni harfleri en kısa zamanda öğrenmesinin vatani bir vazife olduğunu söyledi. Sinoplular, Mustafa Kemal Paşa'nın masası etrafında toplanarak onu büyük bir şevkle ve hayranlıkla dinliyorlardı. Gazi, son cümlesini şöyle tamamladı: *“sarık ve cüppe ile artık dünyada muvaffak olmanın imkanı yoktur. Yaptığımız muazzam inkılaplarla artık medeni bir millet olduğumuzu cihana ispat ettik.”* Parkta iki saat süren sohbetten sonra saat 21 30'da halkın *“Yaşa, Varol, Allah seni başımızdan eksik etmesin Paşam”* nidaları arasında Samsun'a gitmek üzere İzmir vapuruna bindi. Sahilden ve İzmir Vapuru'ndan havai fişekler atıldı.¹¹⁵

3. 2 Mustafa Kemal Paşa Samsun'a Gelişi

Mustafa Kemal Paşa, 9 yıl önce Milli Mücadele'yi başlatmak üzere gelmiş olduğu Samsun'a, bu sefer yeni harfleri halka öğretmek ve yaymak üzere gelmiş bulunuyordu.

3. 2. 1 İlk Gün Ziyaretleri

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gelmeden önce onu karşılamak üzere hazırlıklar başladı. 15 Eylül 1928 gecesı Reşit Paşa Vapuru'yla Karahisar Mebusu Emin Bey, Kars Mebusu Ahmet Bey, Samsun Mebusu Adil Bey, Ordu Mebusu Recai Bey Samsun'a geldi. Gazi'nin gelişini haber alan Samsun'da büyük bir sevinç ve coşku hakimdi. Her yer bayraklarla donatılmış, aynı zamanda Gazi Konağı, Park ve Hükümet daireleri tamamen elektriklerle aydınlatılmıştı.¹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın bindiğı İzmir Vapuru sabah saat 8'de hareket etti. Onun saat 15'te geleceğini tahmin eden Samsun halkı ellerinde bayraklarla sahile akın ettiler. Bütün sokaklar ve parklar kısa zamanda doldu. Paşa'yı taşıyan İzmir Vapuru, Samsun Limanı açıklarında görününce karşılama programı dahilinde Mebuslar ve Samsun Valisi Kazım Paşa motorlarla Paşa'yı İzmir Vapurun'da karşılamak üzere hareket ettiler. Mustafa Kemal Paşa İzmir vapurunda vali, kolordu kumandanı ve şehir namına gelen

¹¹⁵ **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1928, no:1566.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1928, no:1565.

heyeti kabul etti. Heyet Paşa'ya "*Hoş geldin*" dedi. Gazi Hazretleri sağ tarafına Kolordu Kumandanı Salih Paşa'yı, sol tarafına Samsun Valisi Kazım Paşa'yı aldı. Mustafa Kemal Paşa bir ara karşılama heyeti arasında bulunan Tokat Mebusu Mustafa Bey'e dönerek: "*Tokat'ta yeni harflerimizi öğretiyor musunuz?*" dedi ve kendisine iltifatlarda bulundu. Daha sonra bej rengindeki pardösüsünü giydi ve gemiden ayrılmak üzere harekete geçti. İskeleye teşriflerini bekleyen Mülki ve Askeri Memurun Mümessilleri, Kıttaat-ı Askeriye ve sahilde biriken kadın erkek binlerce halkın heyecanlı tezahüratı ve alkışları arasında Çankaya Motoru'yla saat 16'da Gazi İskeleye'ne çıktılar. Bu esnada 21 pare top atıldı ve bütün fabrikalar, limanda bulunan gemiler düdüklarını çalarak ve toplar atarak Gazi'yi selamladılar. Halk ise alkışlarla "*Yaşa, Varol*" sedaları arasında Gazi'yi selamladı. Müteakiben Paşa, Gazi Parkı'ndan Hükümet Dairesine geçti. Burada biraz istirahat etti. Hükümet Dairesi önünde toplanan halka, balkona çıkarak mukabele etti. Daha sonra Vilayet Salonuna geçerek memurların yeni Türk harfleri ile ilgili yarışma programlarını izledi. Burada bütün memurları yeni alfabeden imtihan etti, Sıhhiye Müdür Vekili Doktor Fahri Bey, yeni alfabe yazma konusunda çok başarılı bulundu. Paşa, dersin sonunda kara tahtaya şunları yazdı:

"Bütün arkadaşlar yeni yazımızı iyi okuyup yazıyorlar."

Gazi Hazretleri saat 18 de Hükümet Dairesinden çıkarak park, Ziraat, Osmanlı ve İş bankalarının bulunduğu caddeden Saathane Meydanı yoluyla belediye ye geçti. Halk sokaklara dökülerek ve evlerinin damlarına çıkarak onu selamlıyor ve "*Yaşa Gazimiz*" nidalarıyla Samsun inliyordu.¹¹⁷

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Valilikte Meclis-i Umumi Salonunda yeni harflerle ilgili memurlara bazı sualler sordu ve onlara bazı harfleri yazmasını söyleyerek onları imtihan etti. Burada memurlara hitaben şu konuşmayı yaptı:

"arkadaşlar, çok memnun oldum. Beş on gün zarfında diğer mesainiz olduğu halde harfleri iyi öğrenmişsiniz. Teşekkür ederim. İnşallah yakın zamanda resmi muameleye de yeni harflerimizle başlayacağız."

¹¹⁷ Cumhuriyet, 17 Eylül 1928, no:1566 .

Buradan sonra ikameti için ayrılan Cumhuriyet Halk Fırkası binasına geçti. Burada yeni harflerle hatıra kağıdına şu satırları yazdı:

Samsun

16 Eylül 1928”

Saat sekizi çeyrek geçiyor. Yazı odasındayım. İsmet Paşa’yı beklerken bu satırları yazıyorum.

Samsun’a üçüncü defadır geliyorum. İlk gelişim malumdur. Tarihini gözümün önünde büro üstünde duran uzun cigara kutusunun kapağında okuyorum: “19 Mayıs 1335” Ondan sonra bir defa daha gelmişim. Takriben dört sene evvel, bu gelişimde tarihini yukarıda tespit ettim.

İsmet Paşa geldi, yazıyı bırakıyorum.

*Gazi M. Kemal*¹¹⁸

Mustafa Kemal Paşa 16 Eylül gecesi istiklal mektebinde maarif heyeti ve muallimler birliği tarafından tertip olunan baloya katıldı. Saat gece 2’ye kadar burada kalarak dans etti. Gençleri de teşvik edici konuşmalar yaptı. Mustafa Kemal Paşa, her vesile ile katıldığı tüm toplantılarda ve kalabalıklarda yeni harflerin tanıtımını yapmakta idi. İstiklal Mektebi’ndeki bu baloda da büfenin etrafında muallimleri toplayarak yeni harfleri öğrenmeleri konusunda onları teşvik etti ve harflerin yazılışı ile ilgili bazı uygulamalar yaptı. Buradaki balo çok güzel oldu ve sabaha kadar sürdü. Mustafa Kemal Paşa burada ilk olarak Muallim Leman Hanım ve Muallim Naciye Hanım ile daha sonra Samsun Sivas Demiryolları Heyeti Fenniye Reisi İbrahim Bey’in hanımı Behice Hanım ve Fırka Kumandanı Miralay Mümtaz Bey’in kız kardeşi Lamia Hanımlarla, sonra tekrar Muallim Leman Hanım ve Muallim Naciye Hanım ile dans etti. Baloya o gün Samsun’a beraberinde sıhhiye vekili Dr. Refik Bey, Ajans Müdür Mavini Kemal Kami Bey olduğu halde, Turhal’dan terenle gelen İsmet Paşa da katıldı. İsmet Paşa balodan gece saat 2.30’da ayrıldı.

3. 2. 2 İkinci Gün Ziyaretleri

Mustafa Kemal Paşa, Samsun’da bulunduğu ikinci gününde ikametgâhından dışarı çıkmadı. İsmet Paşa da Mustafa Kemal Paşa’nın kaldığı konakta misafir oldu. Öğle

¹¹⁸ Önder, *aynı eser*, s.403.

yemeğinde Samsun Fırıncılarının kendisine takdim ettikleri ekmekten yedi. Fırıncıların yaptığı ekmeği çok beğendi. Fırıncı esnaflarından bazılarını huzuruna çağırarak onları taktir etti ve iltifatlarda bulundu. Buradaki hazırlıklardan dolayı Samsun halkına ve ikinci Mıntika Müfettişi ve Samsun Mebusu Avni Bey'e teşekkür etti.¹¹⁹ Paşa'nın Samsun'daki son gecesinde onu uğurlamak amacıyla şehirde fener alayları düzenlendi.

Mustafa Kemal Paşa, ikametgâhında iken İtalya Devlet Başkanı Musolini'den şu telgrafı aldı.

*“Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
İtalya'mızın ümidi genç izcilerimizi İstanbul'da kabul ve zat-ı devletleri tarafından
çocuklarıma karşı lütfen gösterilen hususi dikkatten dolayı şahsi şükranlarımı arz
ederim. Bu münasib-i fırsattan istifade ederek hürmetkarane ve samimi hissiyatımı
tecdid ederim.*

Musolini”

Mustafa Kemal Paşa' da Mussolini'nin kendine göndermiş olduğu telgrafa karşılık Türkçe olarak ve yeni harflerle yazılmış olan şu telgrafı göndermiştir:

*“İtalya Hükümeti Reis-i Musolini Hazretlerine,
Türk gençliği İtalya'nın aralarında oğullarınız da bulunan güzide gençliğini kabul
etmekle pek bahtiyar olmuştur. Aziz ekselans samimi hislerimi size teid ederim.*

Gazi Mustafa Kemal”¹²⁰

Aynı gün Karadeniz Havalisi Mebusları Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafları gönderdiler.

*“İzmir Vapurunda Ulu Gazi ve Halaskar Mustafa Kemal Hazretleri'ne,
Türkün asırlardan beri beklediği inkılâbı, bütün safhaları ile tahakkuk ettirdiğinizden
peygamberane bir ideal yapmış ve bu son harf inkılâbı ile de Türklüğe bir yeni reha ve
medeniyet yolu açmış olan aziz halaskarımızı, Karadeniz'in göklerini dolduran
sayhaları arasından candan kopan minnet ve şükran hisleriyle selamlarız ve ebediyen
huzurunda ilahi aşk ve rüyaların kahraman veya kurbanı olmak andını içmiş gönüllü*

¹¹⁹ Cumhuriyet, 18 Eylül 1928, no:1567.

¹²⁰ Cumhuriyet, 18 Eylül 1928, no:1567.

inkılâp hadimleri olmak üzere büyük rehberimize arz ederiz ki, açtığınız bu nurlu yolda da sizi bütün ruh ve kuvvetimizle takip edeceğiz ve hayatımızın son nefesine kadar adımlarınızın mübarek izleri üzerinde ayaklarımız titremeden yürüyeceğiz.

Ebedi tazimlerimizi kabul buyurunuz pek aziz ve muhterem halaskarımız.

Karadeniz’de Reşit Paşa Vapuru yolcuları.”

Mustafa Kemal Paşa ise Reşit Paşa Vapurundaki Karadeniz havalisi Mebuslarının telgraflarına şu karşılığı verdi:

“Reşit- Paşa Vapuru Yolcularına

17.09.1928

İzmir Vapuru telsizi-le

C. Telgraftamenizden pek mütehassis oldum. Teşekkür ve iyi seyahatler temenni ederim.

Reis-i Cumhur

Gazi Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır Mebuslarının 14 Eylül 1928 tarihli telgraflarına da şu cevabı verdi:

17.09.1928

“ Silvan’da: Diyar-i Bekir Mebusları Kazım Paşa ve Rüşdü Bey Hazretlerine

C: Telgraftamenizden pek mütehassis oldum. Hissiyatınıza teşekkür ve mesainizde muvaffakiyetler temenni ederim.¹²¹

Reis-i Cumhur

Gazi Mustafa Kemal”

3. 2. 3 Samsun’dan Ayrılışı

Bu gün Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin Samsun’dan ayrılma günü idi. Mustafa Kemal Paşa sabah saat 10’da Amasya’ya gitmek üzere hususi trenle Samsun’dan hareket etti. Samsun İstasyonundan ayrılırken Paşa, Samsun halkının ve askerlerin

¹²¹Palazoğlu, **aynı eser**, s.316- 317.

yoğun alkışları arasında ayrıldı. Bu alkışlara bir taraftan trenin ve fabrikaların keskin düdüklere eşlik ediyordu. Tren yavaş yavaş ilerlerken, Gazi'den ayrılmak istemeyen Samsun halkı yürüyerek giden trene eşlik ediyordu. Makinist Hamdi Bey'in idaresindeki tren 50.001 nolu lokomotifle ekli, beş yolcu bir de restoran vagonundan ibaretti. İstasyonda Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlamak üzere binlerce insan, Mebuslar hazır bulundular. Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'ya götüren trende Başvekil İsmet Paşa, Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, Riyaseti Cumhur Katib-i Umumisi, Fırka Katib-i Umumisi, Kolordu Kumandanı Salih Paşa, Samsun Valisi Kazım Paşa, Mebuslar Nuri Bey, Salih Bey, Rana Bey, Adil Bey, Asım Bey, Avni Bey, Kılıç Ali Bey, Cevat Abbas Bey, Hasan Cavit Bey, Ethem Bey, Recep Zühtü Bey, Fırka Kumandanı Miralay Mümtaz Bey, Kalemi Mahsus Mavini Sabit Bey ve Riyaseti Cumhur ve Başvekalet Yaverleri bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa'yı taşıyan tren Havza'ya geldiği vakit Havza'da onu Amasya ve Çorum heyetleri karşıladı. Havza istasyonunda trenden inen Paşa, Havzalılara, talebe ve muallimlere iltifatlarda bulundu. Paşa'nın üzerinde gri renkte bir elbise, yine aynı renkte bir kravat ve mendil takınmıştı. O, heyetle buradan Amasya'ya hareket etti.¹²²

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun şehrine gelişi edebiyat'a dahi konu olmuştur. Samsunlu şairlerden H. Rüştü, Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinden ve halkın Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterdikleri sevgi gösterilerinden ilham alarak, onların heyecanını ve coşkusunu anlatan şu şiir yazmıştır ve bu şiir Samsun'un yerel gazetesi olan Ahali Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Şiir şu şekildedir:

*“Seyrettiniz mi bilmem? Yıldızların rengini
Duydunuz mu yerlerin, göklerin ahengini
Keşfettiniz mi, böyle yeşil baharı
Bütün gece tabiat zafer havası çaldı.*

*Efkar ağarırken, güneş bize açıldı.
Dedi, Ey, güzel şehir, bahtiyarsın bahtiyar,*

¹²² Cumhuriyet, 19 Eylül 1928, no:1568.

*Çünkü, bugün koynunda koskoca bir tarih var.
Tarih değil O, yalnız tek başına bir cihan
Küre-i zapta kadar harikulade insan.*

*O'nun nurdan kolları, Türk'ün yurdunu sardı.
Yurdu da milleti de inkırazdan kurtardı.
Aç pencereyi gireyim o mebdan yanına
Buseler kondurayım nurdan temiz alnına.”¹²³*

¹²³ **Ahali Gazetesi**, 24 Eylül 1928, sayı 493, s.1.

4. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'U DÖRDÜNCÜ ZİYARETLERİ

Cumhuriyet'in ilanından ve Lozan antlaşmasının imzalanmasından sonra hayli zaman geçmiş, 1930 yılına gelinmişti. Bir taraftan inkılâp hareketleri devam ediyor, bir yandan da bir takım iç ve dış gaileler arasında memleketi kalkındırma gayretleri imkan doğrultusunda başarılı bir şekilde hızla devam ediyordu. Dış politikada, eski dış borçlar meselesi, Suriye hududu ve Musul ihtilafları, Yunanlılarla mübadele işinde çıkan anlaşmazlıklar, İtalyanlarla aramızda meydana gelen problemler birer birer halledilmişti. İç politikada ise Şeyh Sait isyanı ve İzmir suikastının yarattığı olumsuz hava dağılmış, ayrıca Ağrı Dağı yakınlarında Zeylan bucağında İran sınırından Türkiye'ye giren bir grubun kışkırtmasıyla çıkan isyan bastırılmış¹²⁴ ve savaş döneminin etkileri temizlenmeye başlamıştı. Ekonomik alanda da tarımın gelişmesi, fabrikaların kurulması, aşar vergisinin kaldırılması ve harp esnasında baştanbaşa harap olan demiryollarının tamir edilmesi, hatta Sivas'a kadar 1800 kilometrelik yolun inşa edilmesi, sıhhi alanda bulaşıcı hastalıklarla mücadelede başarılı ilerlemeler kaydedilmesi gibi birçok alanda olumlu gelişmeler olmuştu. Ayrıca İş Bankası ve Emlak Bankaları gibi müesseseler kurulmuştu. Bu gelişmelere rağmen mali ve iktisadi alanlarda hoşnutsuzluk ve şikâyetlerin, dünyadaki iktisadi buhranın da büyük tesiri altında gittikçe arttığı 1929 1930 yıllarında, henüz inkılâplardan beklenen netice tamamen elde edilmemişti. İnkılâpları halen hazmedememiş, onlara gönülden bağlı olanlar azınlık durumundaydılar. Eski zihniyet ve müesseseleri temsil edenler ise bütün kuvvet ve kaynakları ile henüz ayakta, halkın vicdanına ve iradesine hâkim olmakta devam etmek için, sinsi sinsi mücadele halindeydiler.

Diğer taraftan dış düşmanlarla yabancı ideolojilerin ajanları kışkırtıcı ve ayırıcı faaliyetlerine hız vermek için fırsat aramaktan vazgeçmiş değillerdi. Yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Şeyh Sait isyanı zamanında fiilen meydana çıkmış olan iç ve dış tehlikeler tamamıyla ortan kalkamamıştı. Bundan başka Meşrutiyet devrinde Fırka menfaatlerini, memleket menfaatlerinin üstünde tutan, vatandaşları adeta birbirinin can

¹²⁴ Atatürk Seyahat Notları, s.19.

düşmanı cephelere ayıran korkunç partililik itiyatları hala zihinlerde, hatta hareketlerde yaşamaktaydı.

Bu suretle henüz inkişaf halinde bulunan cumhuriyetle beraber memleketin karanlık akıbetlere doğru sürüklenmesi ihtimal dâhilindeydi. Bütün bu olumsuzlukları bertaraf etmek için Atatürk'ün ifadesiyle büyük millet meclisinde serbest tenkit ve münakaşa cihazı yaratmak zamanı çoktan gelmişti. Bu da ancak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında yeni bir Fırkanın kurulmasıyla sağlanabilirdi.¹²⁵ Mustafa Kemal Paşa, Paris büyük elçisi olan Ali Fethi'den (Okyar) yeni bir fırka kurmasını talep etti. Fethi Okyar'ı tercih etmesinde çocukluktan arkadaşı ve dostu olması, hiçbir zaman onunla çatışmamış olması, siyasal kişiliği ve deneyimleri de etkili olmuştur. Mustafa Kemal, Yeni bir fırkanın kurulmasıyla ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal alanlardaki sorunlardan dolayı mevcut olan eleştirileri gizli saklı yerlerden, sokak köşelerinden kurtararak T.B.M.M. sıralarına taşımayı hedeflemişti. Yeni fırka 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kuruldu ve kamuoyuna duyuruldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ilk katılan Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekili Ahmet Ağaoğlu oldu. Fırka'nın kuruluşu ülke genelinde yankı uyandırdı ve teşkilatların açılması için davetler yapıldı. Bu teşkilatlanma arzusunun en çok, en ateşli yeri İzmir oldu. Ali Fethi bu teşkilatlanmayı gerçekleştirmek için İzmir seyahatine çıktı. Burada halk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na büyük ilgi gösterdi ve Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhinde gösterilerde bulundu; fırka yöneticilerine saldırdı. Bir grup Serbest Cumhuriyet Fırkası aleyhinde yazı yazıldığı gerekçesiyle Anadolu Gazetesi'nin matbaası ve idarehanesine girdi. Ayrıca bu olayların dışında bir takım kanlı olaylar da yaşandı. Yaşanan bu olaylar, bütün ülke genelinde ve bilhassa Ankara'daki devlet yöneticilerini endişeye sevk etti. Bunun üzerine 15 Kasım 1930 da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucuları partiyi kapatma kararı aldı. Kapatma kararı 17 Kasım 1930 günü kamuoyuna duyurulmuştur.¹²⁶ İşte Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halk üzerindeki menfi tesirlerini kaldırmak¹²⁷ ayrıca Türk

¹²⁵ Soyak, **aynı eser**, s.387- 394.

¹²⁶ İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar, (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)**, Ankara 2005, s.250- 282.

¹²⁷ **Samsun il Yıllığı**, s.20.

Milletini yakından görüp dertlerini sıkıntılarını dinlemek amacıyla seyahate çıkmaya karar verdi.¹²⁸

4. 1 Ankara'dan Uğurlanışı

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, tabi hayatı olduğu gibi görmek istediğinden dolayı Ankara'dan uğurlanırken resmi bir tören yapılmasını istemedi. Buna rağmen büyük bir halk topluluğu, özellikle kadınlar Ankara garına Paşa'yı uğurlamaya gelmişlerdi. Paşa, saat 08.45'te tren garına geldi. Kendilerini uğurlamaya gelenlerin ayrı ayrı ellerini sıktı. Gara geldiği zaman çok neşeli idi. O gün soğuktan korunmak için ceketinin içine podösüetten kahverenginde bir yelek giymişti. Paşa, vagon salonuna geçti ve pencereden hariciye müsteşarı Numan Rıfat beye hitap ederek "*Cenevre'deki heyetimiz ne zaman avdet edecek*" diye sordu. Numan Bey de Gazi'nin bu sorusuna heyetin ay sonuna dönecekleri cevabını verdi. Nihayet tren saat 09.08'de Kayseri'ye gitmek üzere hareket etti. Paşa, tren kalkarken pencereden eli ile kendisini uğurlamaya gelenleri selamladı. Ankara'nın ileri gelenleri ve halk da onu "*Allah selamet versin, güle güle gidiniz*" dilekleriyle ve çok samimi bir tarzda uğurladılar. O da, tren kalabalığının önünden geçinceye kadar defalarca "*Allah ısmarladık*" dedi.¹²⁹ Paşa'ya bu seyahatlerinde refakat edenler Seryaver Rusuhi Bey, Kalem-i Mahsus Müdürü Hüsnü Rıza Bey, yaverler, Gene kalem-i Mahsustan Lütfi ve Suat beyler, muhafız kıtaatı kumandanı İsmail Hakkı Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Dahiliye Kalemi Mahsus Müdürü Ekrem Bey, Sıhhiye Vekili Müsteşarı Hüsamettin Beyle muhtelif vekilliklere mensup beş müfettiş iştirak ediyorlardı. Mebuslardan Kütahya mebusu Recep Bey, Bolu Mebusu Cevat Abbas ve Falih Rıfkı, Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey, Aydın mebusu Reşit Galip Bey, Afyon Mebusu Ruşen Eşref ve Tahran Sabık elçimiz Memduh Şevket Beyler, İstanbul Liman Şirketi Müdürü Hamdi Bey, Halk Fırkası Başkâtibi Ziya Bey, Anadolu Ajansı, Tahrir Müdürü Kemal Beyler de bu seyahatte Gazi Hazretleri'ne refakat edenler arasında idi.¹³⁰

¹²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 18 Teşrin-i sani 1930, no:3358.

¹²⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Teşrin-i sani 1930, no:3359.

¹³⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 18 Teşrin-i sani 1930, no:3358.

4. 2 Ankara'dan Samsun'a Yol Güzergâhı

Paşa'nın resmi olarak açıklanan seyahat programı şu şekildeydi:

“ Reis-i Cümhur Mustafa Kemal bu seyahati boyunca ilk seyahat gecesini yolda bir mahal-i mahsusta geçirecek, 18 Kasım 1930 tarihinde Kayseri ilini ziyaret edecekler. Burada bir iki gün kalacaklar ve oradan Sivas'a hareket edecekler. Eğer hava iyi olursa Erzurum'a da uğrayacaklardır. Sivas'tan sonra Tokat, Amasya Samsun, Trabzon ve İstanbul'a gideceklerdir. Reis-i cümhur hazretleri bu seyahatinde tam otuz şehri ziyaret edeceklerdir. Bu büyük seyahat bir buçuk ay kadar sürecektir.¹³¹ Her vilayet merkezinde birer ikişer gün kalacaklardır. Fakat İstanbul'da üç dört gün kalacaklardır. İstanbul'dan sonra Haydar Paşa, Afyonkarahisar yoluyla Adana şehrini de ziyaret edeceklerdir.”¹³²

4. 2. 1 Mustafa Kemal Paşa Kayseri'de

Mustafa Kemal Paşa, 18 Kasım 1930 tarihinde salı günü saat 13'te Kayseri'ye geldi. O'nu, Beydeğirmeni istasyonunda vali, belediye reisi, kolordu kumandanı karşıladı. Paşa'nın arzusu üzerine bir karşılama merasimi düzenlenmedi. Buna rağmen bütün Kayseri halkı onu karşılamak için istasyona toplanmışlardı. Paşa'yı, Trenden inerken hararetle alkışlayarak selamladılar. Paşa, trenden indikten sonra otomobille hükümet dairesine geldi. Hükümet dairesinde Dâhiliye Vekili, Kütahya Mebusu Recep Bey ve Vali Beylerle yalnız kalarak uzun müddet görüştü. Sonra Kolordu Dairesini ve Belediyeyi ziyaret etti. Bundan sonra Kayseri Lisesi'ne geldi. Burada dershanelere girerek talebe ve muallimlerle yakından temas etti. Talebelere bazı sorular sordu. Burada edebiyat şubesinde mantık dersini dinledikten sonra muallimlere bazı kelimeleri Türkçeleştirmek ve talebelerin daha kolay öğreneceği şekilde ve anlaşılır bir hale getirmeleri için tavsiyelerde bulundu. Liseden ayrılırken çocuk ve genç talebelerin Paşa'yı büyük bir coşku ve sevinç içerisinde alkışlayarak ve yollarında koşarak gösterdikleri samimi tezahürat, Kayseri Mektebini bir bayram yerine çevirdi. Mektep talebeleri okulun bahçesinde Paşa'nın çevresinde toplanarak, beraber fotoğraf çektiler. Paşa, talebelerin alkışları ve “yaşa” sesleri arasında liseden ayrıldı ve müteakiben Cumhuriyet Halk Fırkası'na geldi. Burada fırka heyeti, sabık serbest fırka

¹³¹ Hâkimiyyet-i Milliye, 19 Teşrin-i sani 1930, no:3359.

¹³² Cumhuriyet, 17 Teşrin-i sani 1930, no:2346.

azaları, belediye azalar ve halk ile temaslarda bulunarak memleketin hali ve istikbali hakkında hasb-i halde bulundu. Burada Cumhuriyet Halk Fırkası'nın inkılâpçı bir fırka olduğunu ve yaptığı inkılâpların ehemmiyetini hatırlatarak onun 14 milyonluk Türk milletinin terakki ve tekamülü hususunda tam bir feragatle yapması lazım gelen vazifelerden bahsetti. Paşa, halkın alkışları arasında buradan ayrılarak trene bindi. Akşam yemeğini, vali ve kolordu kumandanı ile beraber trende yedi. Refakatlerinde bulunan müfettişlere bazı vazifeler verdi ve kendisi bizzat tetkikatta bulunurken müfettişler bu vazifeler için çalıştılar. Geceyi Kayseri'de trende geçirdi.¹³³ Ertesi gün 19 Kasım 1930 Çarşamba günü öğle yemeğini trende yedi ve saat 14.30'da Sivas'a gitmek üzere Kayseri'den ayrıldı.¹³⁴

4. 2. 2 Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta

Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım gecesini Gemerek istasyonunda trende geçirdi. Cumhuriyet yazarlarından Ruşen Eşref yolculuk esnasında *“kurtarıcı ve yaratıcı idarelerinin bin bir eserinden biri olan bu yol üzerinde duydukları intibaları”* Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sordu Gazi'nin bu soruya cevabı ise şöyle oldu: *“Bundan 11 sene evvel Sivas Konferansı'nı yaptıktan sonra Ankara'ya giderken bu yolu çok müşkülât veren bir otomobil içinde geçirmiştım. Şimdi ise gayet rahat bir trende gidiyoruz. Görüyorsunuz aradaki farkı izaha hacet varmı?”* şeklinde cevapladı¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa, öğle yemeğini de trende yedi. Hususi treni Yıldız İstasyonu'nda bir müddet kaldıktan sonra 20 Kasım 1930 Perşembe günü saat 14'te Sivas'a geldi. Burada da bir resmi merasim düzenlenmesini istememesine rağmen kadın erkek büyük bir halk kütlesi tren istasyonuna toplanarak onu karşıladılar. Paşa, trenden indikten sonra hava güzel olduğu için bir müddet halk ile beraber yürüdükten sonra, otomobile binerek hükümet dairesine geldi. Hükümet dairesinde bir müddet Şükrü Kaya, Recep bey ve Sivas valisi ile görüştüktan sonra kolordu ve belediyeyi ziyaret etti. Daha sonra Kız Muallim Mektebi'ni ve liseyi ziyaret etti. Ziyaretler Perşembe tatiline tesadüf ettiği için talebe ile dershanede temas etmek mümkün olmadı. Fakat, Kız Muallim Mektebi'nde yatakhaneleri gezdi. Buradan ayrılırken kendisini selamlamak için biriken

¹³³ Hâkimiyyet-i Milliye, 20 Teşrin-i sani 1930, no:3360.

¹³⁴ Hâkimiyyet-i Milliye, 21 Teşrin-i sani 1930, no:3361.

¹³⁵ Cumhuriyet, 20 Teşrin-i sani 1930, no:2349.

talebelerden birkaçı ile konuştu. Mektep müdüründen talebe mevcudu hakkında bilgiler aldı. Lisede, Sivas Kongresi esnasında kendisine tahsis olunan ve olduğu gibi muhafaza edilen odayı ve tarihi kongre salonunu ziyaret etti. Salonu gezerken “*Bu masanın yeri şurası idi, ilk nutkumu burada söyledim. Bir münakaşada reise lüzum hâsıl olduğu zaman bu kürsüye çıktım* “ dedi ve o zaman arkadaşlarından kimlerin, nerelerde oturduğunu, o güne ait hatıralarını heyecanıyla anlattı. 1928 yılının 20 Eylülünde ziyaret ettiği zaman yazdığı hatıra defterine şu sözleri yazdı:

“İlk kongremizin toplandığı salonu görmekten çok mütehassıs oldum”

Bu günkü ziyaretinde ise bu satırların altına şu cümleyi yazdı.

“Bugün de aynı tahassüs aynı kuvvetle devam ediyor.”

Paşa, liseden talebelerin alkışları arasında çıktı ve oradan Cumhuriyet Halk Fırkası’nı ziyaret etti. Burada fırka azalarını kabul buyurdu. Kayseri’de yaptığı gibi burada da Halk Fırkasının milletin geleceği için yaptığı büyük inkılaplardan bahsetti. Memleket ahvali hakkında kendileriyle görüşüp irşadatta bulundu. Sivas’ta Serbest Fırka teşekkül etmemiş olduğundan, kabul buyurduğu zevat arasında münfesih muhalefeti temsil eden kimse yoktu.

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası’nı ziyaret ettikten sonra kendisini görmek için bekleyen binlerce halkın alkışları arasında yürüyerek vali konağına geldi. Yolda halktan bazıları ile konuştu. Vali konağında halk mümessillerinden ve vilayet erkânından bazılarıyla akşam yemeği yedi ve geceyi burada geçirdi. Ertesi gün 21 Kasım 1930 Cuma günü 12:30 da çiftlikten geçerek Yıldızeli istikametinden Tokat’a gitmek üzere yollarına devam ettiler.¹³⁶

4. 2. 3 Mustafa Kemal Paşa Tokat’ta

Mustafa Kemal Paşa, 21 Kasım 1930 tarihinde saat 14’te maiyetiyle birlikte Tokat’a geldi.¹³⁷ Tokat’a geldikleri esnada belediye dairesi önünde saatlerce kendisini bekleyen

¹³⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Teşrin-i sani 1930, no:3362; **Cumhuriyet**, 21 Teşrin-i sani 1930, no:2350.

¹³⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Teşrin-i sani 1930, no:3362, **Cumhuriyet**, 22 Teşrin-i sani 193, no:2351.

halk tarafından heyecan ve muhabbetle alkışlanarak karşılandı. Belediye dairesini ziyaret etti ve öğle yemeğini burada yedi. Daha sonra misafir kalacağı Tokat Mebusu Mustafa Bey'in evine geldi. Cuma tatili olduğundan bugünü istirahat ederek geçirdi. 22 Kasım 1930 Cumartesi günü saat 8'de Amasya'ya gitmek üzere halk Samimi tezahüratları arasında Tokat'tan ayrıldı.¹³⁸ Saat 10.30'da Turhal'a geldi. Turhal halkı kadın erkek herkes istasyonda onu bekliyordu. Amasya'dan gelen vali, me'buslar, Belediye Reis-i ve Kolordu Kumandanı Turhal'da Paşa'yı selamladılar.¹³⁹

4. 2. 4 Mustafa Kemal Paşa Amasya'da

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa 22 Kasım 1930 Cumartesi günü saat 12.30'da Amasya'ya geldi. Büyük bir halk kitlesi Amasya istasyonunda Gazi'yi alkışlayarak selamladı. Halkın alkışları arasında Amasya Belediyesine geldi. Öğle yemeğini burada yedikten sonra Amasya Orta Mektebi'ni gezdi. Burada dersanelerde talebelere sorular sordu. Birinci sınıf talebelerinden kaldırdığı bir çocuğa sorduğu suallerle talebenin cevaplarını tashihiyen verdiği izahat bilhassa Türk Tarihi ile Anadolu'ya, Elcezir'e ve Mısır'a gelen ilk Türklerin eski medeniyetleri ve menşeleri hakkında çok canlı bir ders mahiyetinde idi. Mektebin müzesinde Amasya mezarlıklarından getirilmiş eski ve yeni insan kafaları ile alakadar olarak bunlar hakkında mektep müdüründen izahatlar aldı. Sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ziyaret etti. Burada fırka azalarını ve halk mümessillerini kabul ederek memleket işleri hakkında uzun müddet sohbet etti. Saat 17'de hususi trenle halkın hararetli alkışları arasında Samsun'a hareket etti.¹⁴⁰

4. 3 Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Gelişi

Mustafa Kemal Paşa, saat 17'de Amasya istasyonundan hareket etti. Samsun'a gelirken ilk olarak Samsun'un kazalarından olan Havza'ya geldi. Havzalılar onun geleceğini önceden haber almışlardı. Kadın erkek bütün halk Havza istasyonuna koşarak büyük bir kalabalık oluşturdular. Paşa, trenden inerken halk onu alkışlayarak karşıladı. Trenden

¹³⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 23 Teşrin-i sani 1930, no:3363.

¹³⁹ Cumhuriyet, 23 Teşrin-i sani 1930, no:2352.

¹⁴⁰ Cumhuriyet, 23 Teşrin-i sani 1930, no:2352.

iner inmez O da halkı selamladı ve 10 dakika kadar kendisini karşılamaya gelenlerle konuştu. Dertlerini sorup ihtiyaçlarını not ettirerek onlarla sohbet etti. Havzalıları, Paşa'ya eski ikametlerini (Mesudiye oteli) hatırlatarak bir gece Havza'da kalmalarını istediler. O, bunun mümkün olmadığını başka vakit tekrar geleceğini söyledi. Trene binerek Samsun'a hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa saat 21'de Samsun tren istasyonuna geldi. Samsun'da olağanüstü önlemler alınmıştı. Onu karşılamak için Samsun tren istasyonuna koşan halk, istasyonu hınca hınç doldurmuştu. Gazi trenden iner inmez halk büyük bir coşku ile alkışlayarak ve “yaşa” sesleri arasında onu karşıladı. Samsun sokakları kadın erkek çoluk çocuk sokakları hınca hınç doldurmuşlardı. O gün Samsun sanki bayram yaşıyordu. Herkes bir sevinç ve coşku içerisinde idi. Paşa'nın ikametgâhı için hazırlanan ve Cumhuriyet Halk Fırkası için tahsis edilen Mıntıka Palas'a geldi. Akşam yemeğini burada yedi. Fakat yemek esnasında Gazi Hazretleri'nin yemek yediği masada şehri temsil eden hiç kimse yoktu. Samsun Belediye Başkanı Boşnakzade Ahmet Bey de yemeğe katılmamıştı. Bu durum Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin dikkatini çekti ve Yanındakilere “*Belediye başkanı nerede? Nasıl olur? Kentlerine konuk geldik.*” diye sordu.

Belediye başkanı eski Serbest Fırkalı olduğu için vali tarafından davet edilmemişti. Mustafa Kemal Paşa derhal çağrılmasını buyurdu. Bunun üzerine hemen belediye başkanına haber verildi. Belediye başkanı bu davet üzerine masaya geldi ve yemeğe katıldı. Sohbet esnasında söz Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından açıldı. Gazi Hazretleri, Serbest Fırka'nın kendinden beklenen işleri göremeyeceği, memlekette gericiliğin ve inkılap dışı akımların bundan yararlanacağı düşüncesi ile Serbest Fırka'nın kapatıldığını anlattı ve sonunda belediye başkanına dönerek:

“*Şimdi başkan bey, siz de artık kapatılmış olan partinin belediye başkanı olarak görevinizi sürdürmek istemezsiniz, değil mi? İstifa ediniz.*” Gazi'nin bu sözlerine karşılık Samsun belediye başkanı şu yanıtı verdi:

“*Paşam ben Serbest Fırka'yı temsil etmiyorum. Bu seçim halkın bana karşı bir güveni şeklinde ortaya çıkmıştır. Eğer bu görevden istifa edersem, halkın gösterdiği yakınlığa ve güvenine karşı gelmiş olurum.*” Paşa, bu cevap üzerine gayet sakin bir sesle:

“Düşündüğünüz doğru. Dilediğiniz gibi olsun.” Yanıtını verdi.¹⁴¹

Samsun halkı Cumhuriyet Halk Fırkası’nın önüne gelerek bütün sokakları doldurmuşlardı ve sürekli Paşa’ya tezahürat ediyorlardı. O, halkın bu samimi tezahüratı karşısında balkona çıktı. Onun balkona çıktığını gören halkın sevinci ve coşkusu o anda doruk noktasına ulaştı ve alkışlar daha da bir hararetlendi. Balkondan halkı selamladı ve içeri girdi, fakat halkın tezahüratları devam etti. Tekrar balkona çıktı. Samsunluların bu muhabbetkâr tazâhüratlarından mütehassıs olduklarını söyledi ve teşekkür ederek artık rahatsız olmamalarını ve dinlenmelerini istedi.¹⁴²

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, seyahati boyunca uğradığı her yerde köylerde, kasabalarda, istasyonlarda, yol boyunca durduğu her noktada insanlarla konuştu, dertlerini ve sıkıntılarını dikkatle dinledi. Taleplerinin, şikâyetlerinin ve ifadelerinin her birinin üzerinde önemle durdu. Bunları tek tek not ettirdi. Sorunları çözüme kavuşturmak, ihtiyaçları ve talepleri karşılamak için başvekaletle telgraflar çekti. 22 Kasım 1930 günü Samsun’dan başvekâlete şu telgrafı çekti;

“1-) Havza’da görüştüğüm halk, arazi vergisine esas olan tarla fiyatlarının takdirinde fahiş derecede yüksek mikyasa tutulduğundan şikâyet ettiler. Mahalli mal müdürlüğünden yapılan tahkikat bu iddianın doğruluğunu göstermiştir. Bu suretle tespit edilen netice kasaba ittisalindeki nevima arsa mahiyetinde bulunan tarlaların dönüm başına en yüksek kıymet yirmi lirayı geçmediği halde bunlara seksen lira kıymet konmuş olmasından ibarettir. Böyle fahiş fiyat konmasında feyizli ve mahsulün kıymetli olduğu senelerin iradının esas tutulması tesir yapmıştır. Bundan başka tarla münavebeye tabi tutulduğu halde bütün tarlanın her sene ekildiği düşünülerek fiyat konması da bu fazla takdire sebep olmaktadır.

2-) Amasya’da Tokat’ın Kazova’sında ve Havza’da fare tahribatı yüzünden ekin pek fena olmuştur. Tohum dahi alınamamıştır. Bütün fare muntıkalarında esaslı mücadele lüzumu anlaşılıyor. Bazı yerlere arsinik yollanmış fakat bazılarında gönderilememiştir. Mesela, Amasya; vekaletten ilaç istediği halde buraya gönderilememiştir.

¹⁴¹ Fuat Avcı, **Atatürk ve Olaylar**, Ankara 1999, s.33.

¹⁴² **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Teşrin-i sani 1930, no:3364.

3-) Fare tahribatı muntıkaları bu sene yardım ihtiyacındadırlar. Bu muntıkalar iyice tespit edilerek tohum gönderilmesi zaruri görünüyor. Mesela ekini bol ve ucuz olan ve iklimi tevafuk eden yerlerden alınırsa faide iki katlı olur. Ziraat bankasının bu muntikalarda eski borçların yarısı ile faizi alarak diğer yarısının tecili ve zaruri görünüyor.

4-) Ziraat bankası adana fabrikasında imal ettiği bezleri geçtiğim her yerde olduğu gibi burada da çiftçilere hisselerine mahsuben para yerine mecburi olarak veriyor. Halkın bundan zararı ve şikayeti büyüktür. Çiftçi bunu aldığı fiyattan az, bir para mukabili satarak zarar ediyor.

5-) Mazot makineleriyle tebdil edilinceye kadar çiftçi elinde kalacak traktörler için muaf rusumlu gaz ve saire miktarı tahdit edilmiş. Bir traktöre bir senede çalışabileceği miktarın nısfından az mahrukatta muafiyet tanınıyor. Halk bundan da zarardadır.

6-) Müstacel ricam budur:

a-) havzada arazi vergisi muamelesinin tashihine emir verilmesi.

b-) kışlık ziraat zamanı geçmeden evvel havzaya kafi tohum temini.

c-) Amasya ve Havza'da traktör muamelesinin tacili.¹⁴³

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal”

22 Kasım 1930 tarihinde Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından Samsun'dan çekilen bu telgrafta cevaben Başvekil İsmet Paşa 23 Kasım 1930 tarihinde şu telgrafı göndermiştir:

“1-) Havza'daki arazi vergisi için Samsun defterdarlığına maliyeden emir verilmiştir.

2-) Tohumluk ziraat bankası nezdinde takip ediliyor. Mahalli sandıklara merkezden para gönderilecektir.

3-) Traktörlerin değiştirilmesine kadar geçen seneden tenzilat yapılmaksızın muafiyetli gaz verilmekte devam olunacaktır. İktisat vekaletinin bu mealde tebligat yapacağı maruzdur.¹⁴⁴

Başvekil

¹⁴³ Atatürk Seyahat Notları, s.55-56.

¹⁴⁴ Atatürk Seyahat Notları, s.56.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunan Trabzon Me'busu Hasan, Rize Me'busu Fuat beylerle Vali Kazım Paşa'yı kabul ederek uzun bir müddet görüştü. Akşama doğru dairesinden çıkarak Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'le birlikte otomobille şehri dolaştı. Bu arada bütün Samsun halkı cadde ve sokakları doldurmuş Gazi'yi uzun uzun alkışlayarak selamlıyorlardı. Gazi, Sahili müteakiben yarım saatlik bir gezinti yaptı. Daha sonra Dâhiliye vekilinin misafir kaldığı sigara fabrikasına uğradı. Burada bir müddet istirahat etti. Bundan sonra tekrar ikametgahı olan Mıntıkâ Palas'a geldi.¹⁴⁵

4. 3. 1 İlk Gün Ziyaretleri

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, bugün saat 14.30'da otomobille Samsun'un kazası olan Çarşambaya geldi. Çarşambalılar onu aralarında görmekten büyük bir memnunluk duydular ve bu memnuniyetlerini sürekli Paşa'yı alkışlayarak ve samimi tezahüratlarda bulunarak gösterdiler. Bütün Çarşamba halkı Paşa'nın gelişini emsalsiz bir sevinçle kutladılar. Halkın bu samimi gösterisine onları selamlayarak karşılık verdi. Çarşamba'da bazı ziyaretlerde bulundu. ilk olarak hükümet konağını ziyaret etti ve burada bazı incelemelerde bulunduktan sonra belediye binasını ziyaret etti. Burada biraz kaldıktan sonra cumhuriyet Halk Fırkası binasına geçti. Burada Cumhuriyet Halk Fırkası'nın azalarıyla görüşmelerde bulundu. Azalar, belediye intibahatında nasıl çalıştıklarını ve kazandıklarını büyük bir heyecanla ve samimi bir şekilde anlattılar. Paşa, ziyaretten sonra ahşap köprüye doğru biraz yürüdü. Akşama doğru ise Türk Ocağını ziyaret etti. Ocağın salonunda genç öğretmenler, kaymakam Mazhar Bey ile beraber biraz oturdu ve ocağa ait izahat aldı.¹⁴⁶ Daha sonra Çarşamba gençleriyle yakından temas ederek, gençlerle uzun bir müddet sohbet etti. Türk Ocağından ayrılırken bir kalem istedi ve Ocağın hatıra defterine şu satırları yazdı:
"Çarşamba Türk Ocağı'nda tanıdığım kıymetli gençlik iftihara layıktır."

¹⁴⁵ Hâkimiyyet-i Milliye, 25 Teşrin-i sani 1930, no:3365.

¹⁴⁶ Samsun il Yıllığı, s.20.

Paşa, Çarşamba'da gördüğü ilgi ve alakadan büyük bir memnunluk duydu. Saat 18'de otomobiliyle tekrar Samsun'a geldi. Halk Ona her geçtiği yerde çok samimi bir ilgi gösterdi ve candan alkışlayarak selamladılar. Bu şekilde “*aziz reislerine*” hürmet ve muhabbetlerini gösterdiler.¹⁴⁷

Gazi'nin seyahatleri esnasında emrine tahsis edilmiş olan ve onu Samsun'dan Trabzon'a oradan İstanbul'a götürecektir olan ve Seyrisefain İdaresi'nin Ege Vapuru bu gün saat 12'de Samsun Limanı'na geldi.¹⁴⁸ Ege Vapuruyla Seyrisefain-i Umumi Müdürü Sadullah Bey¹⁴⁹ ve Muallim Afet Hanım¹⁵⁰ da Samsun'a geldi.

4. 3. 2 İkinci Gün Ziyaretleri

Mustafa Kemal Paşa, ikinci gün Bafra'ya gitmek istedi fakat Samsun'da hava bozuk olduğu için gidemedi.¹⁵¹ Bu günü ikametgâhında yani Mıntıka Palas'da istirahat ederek ve kitap okuyarak geçirdi. Okuyacağı kitapları Afet Hanım vasıtasıyla Samsun Gazi Kütüphanesi memurlarından istetti. Bu kitaplar, Vals'in Cihan Tarihi, Büyük Adamlar serisi ve Tarihte Güzel Kadınlar idi. Bunlardan Enis Behiç'in tarihte Güzel Kadınlar adlı kitabında bulunan Madam Rolan'ın hürriyete ait makalesi Gazi'nin dikkatini çekti ve Madam Rolan'ın altını mor kalemle çizdi. Ayrıca bu makalenin içindeki bazı satırları okuyarak altlarını çizdi. Bu makalenin 96. sayfasında yer alan “*Hürriyet bila-kayd-ı şart serbest olmak değildir. Onun kayıtları; şartları vardır. Bila-kayd-ı şart serbest olmak ormanlarda yaşayan hayvanlara mahsustur. İnsanlar ise içtimai muhitlerde bir takım adetlerle, taammüllerle ülfet etmiş bir terbiye....*” 97. sayfada geçen “*Bazı kavimler nezdinde de epeyce zamanlar uzun sakal salıvermek adeti (hürriyet) zannolunmuştur.*” Yine aynı sayfada geçen “*hürriyet-i siyasiye her istenilen şeyin yapılmasından ibaret değildir. Bir devlette, yani kavanine malik bir heyet-i içtimaiyyede, hürriyet arzu edilmesi lazım gelen şeyin yapılmasından ve arzu edilmemek icabeden şeyin yapılmasında cebr ve tazyik altında kalınmamasından ibaret olabilir. İstiklal ve hürriyetin ne olduğunu fikre koymak lazımdır.*” Satırlarını mor kalemle çizdi. 98.

¹⁴⁷ Cumhuriyet, 25 Teşrin-i sani 1930, no:2354 .

¹⁴⁸ Cumhuriyet, 25 Teşrin-i sani 1930, no:2354.

¹⁴⁹ Cumhuriyet, 24 Teşrin-i sani 1930, no:2353.

¹⁵⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Teşrin-i sani 1930, no:2365.

¹⁵¹ Cumhuriyet, 26 Teşrin-i sani 1930, no:2355.

sayfada yer alan “ilmi esaslara nazaran ferdin hududu hürriyeti, gayrın hudud-ı hürriyeti ile mahdud olduğundan başkasının hak hürriyetini tanımayan kendi hak hürriyetini tanımaz. Petanet-i siyasiye sahibi olan hakiki ve zeki inkılapçılar, bu şaibeden masundurlar. Onlar, ne gibi ahvalde şiddet ve ne gibi ahvalde mülayimet göstereceğini bilirler ve milletlerini hürriyet ve adalete doğru yürütürler. Fakat hayfki bu hakikatin layikile nazarı itibare alınmadığını tarihi akvamın inkılap sahifelerinde okuyoruz”. Bu satırları kırmızı kalemle çizdi. 98. sayfanın alt kısmında geçen “maksat ve gaye bir olduktan sonra ittihat edemezler miydi? Vatan için daha müfit çalışamazlar mıydı?.. hayır...ihtiras denilen manevi düşman bunların yakalarından tutmuş, küçüklüğe sürüklemiştir.” satırlarını da gene mor kalemle çizdi.¹⁵²

4. 3. 3 Üçüncü Gün Ziyaretleri

Mustafa Kemal Paşa, son gününde önce hükümet dairesini, sonra belediyeyi ziyaret etti. Daha sonra Samsun Lisesi’ni ziyaret ederek tarih, coğrafya ve felsefe derslerine girdi. Bu derslerde talebelere bazı sorular sordu, cevaplar verdi. Açıklamalarda bulundu. O gün Gazi Mustafa Kemal Paşa ile beraber derse katılanlar anılarını şu şekilde anlatıyorlardı:

Tarih dersinde (İbrahim Güneren’in anısı)

“Müdürümüz Adil Bey’di ve bizim tarih öğretmenimizdi. Gazi’nin liseyi teftiş geleceğinden kimsenin haberi yoktu. Zannederim öğleden önce idi. Tarih dersine girdik. Konumuz ise “Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya göçleri” idi. Müdürümüz tahtaya bir harita çizdi ve oklarla Türklerin göç sırasında takip ettikleri yolları ve yerleşim alanlarını göstererek kısaca anlattı. Fakat haritaya hiç yazı yazmadı. O arada yazılı imtihan yapacağını söyleyerek soruları yazdırdı. Cevapları yazmaya başladıktan bir süre sonra kapı vuruldu. Gazi, beraberindeki sekiz on kişilik maiyeti ile sınıfımıza girdi. Müdürümüz Gazi’yi odasına götürmek istedi ise de Gazi, derse devam edilmesini söyledi. Müdürümüz tahtadaki haritayı göstererek konuyu anlattı ve yazılı imtihan yaptığını söyledi. Gazi haritayı inceledikten sonra okla gösterilen yerlere gerekli yazıları

¹⁵² Samsun il Yıllığı, s.16-17.

yazdı ve müdürümüze “*Ben tarihten anlarım, fakat yazı olmayınca anlayamadım.*” Dedi. Yazıların yazılması gereklidir gibi uyarıda bulunduktan sonra Gazi, müdürümüze bazı sorular sordu. Gazi öğrencilerden birinin önünden tarih kitabını aldı, inceledikten sonra “*bu kitabın değişmesi gerekir.*” diyerek kitaptan memnun olmadığını belirtti. Bu konuşmalar, yanında bulunanlar tarafından not ediliyor, devamlı film çekiliyordu. Zaman hayli ilerlemişti ki: “*suallere cevap yazan arkadaşınız var mı?*” diye sordu. Bir arkadaşın parmak kaldırması üzerine soru ve cevapları okuttu. “*memnun olduğumu*” söyledi. Dersten çıkma zili çaldıktan sonra yanındakiler ve müdürle birlikte sınıftan çıktılar.

Coğrafya dersinde (Eflatun Cem Güney’in anısı)

Coğrafya dersinde çocuklardan birine yurt (Türkiye) haritası çizdirdi. Çocuk kendisine güvenen bir rahatlıkla tebeşiri yürüttü ve umulmadık bir çabuklukla yurt haritasını yazı tahtası üzerine çizdi. Gazi şöyle bir baktı. Sonra tatlı, yumuşak bir sesle:

“*Oğlum, şu senin haritada bin yıllık bir yurt parçası sınırlarımızın dışında kaldı.*”

Bu tomurcuk yavrunun körpe zekası, bir çift mavi gözle kamaşmıştı. Bilerek, bilmeyerek tebeşiri uzattı. Gazi de çocuğun titreyen parmaklarından aldı ve güney sınırlarımızı düzeltti. Herkes göz kulak kesilmişti; çizdiği sınır Hatay topraklarından geçiyordu. Çocuğa döndü:

“*böyle olmayacak mı?*” dedi.

Bu küçük çocuk, büyük bir cevap verdi:

“*sınırlarımız çizdiğiniz yerden geçer.*”

Felsefe dersinde (Ziya Somar’ın Anısı)

Gazi Samsun Lisesinde felsefe dersini dinledikten sonra öğrencilere:

“*Efendiler! Bence felsefe, ilim demektir; müspet ilme dayanmayan, sadece metafizik meseleler üzerinde duran bir düşünceye felsefe değil, ilm-i kelam derler. Biliniz ki, Türk Milleti’nin istediği ve özlediği felsefe, onu müspet ilme, müspet hakikatlere götürecek bir felsefedir. Bunun dışında kalacak bir felsefe ise, zamanlarımızı boşa harcamak, değersiz fikirler peşinde sonuçsuz çabalar sarfetmek olur.*” dedi.¹⁵³

¹⁵³Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, C.1, İstanbul 2000, s.674- 676.

Buradan sonra Samsun Türk Ocağını ziyaret etti. İçeri girerken alkışlanarak karşılandı. Burada gençlerle sohbet etti. Ocağın aza adedi ve faaliyetleri hakkında malumat aldı. Ocakta kadın erkek büyük bir kalabalık oluşturmuştu.

Paşa ocakta gördüğü ilgi ve alakadan gördüklerinden ve işittiklerinden çok memnun kaldı. Ocaktan ayrılırken “*milletin kıymetli ve güzide gençleriyle konuşmak benim için saadettir. Bu saadeti uzatmak isterdim fakat vapuru bekletmemek lazım. Çok memnun oldum.*” dedi ve hararetle alkışlarla Ocaktan ayrıldı.¹⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, Samsun’dan ayrılmadan önce Başvekâlete şu telgrafı çekti.

“Samsun’da bütün alakadarların temas ettikleri mektep meselesi hakkında ricalarım şudur

1-) ciheti askeriyeinin işgalinde bulunan ve hastane olarak istimal edilen ilk mektep binalarının önümüzdeki tahsil mevsiminde maarife terki, bunun için zaten müdafaayı milliyeye kolorduya arsa yeri keşfettirilmekte olan askeri hastanelerin ilk inşaat mevsiminde yaptırılması.

2-) lise talebesini istiap etmeyen binaya ilavesi elzem görülen pavyonun önümüzdeki mevsimde inşası için bütçede şimdiden tedbir alınması.

Reis-i Cumhur

Gazi Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal Paşa, kendisini Trabzon’a götürecek olan Ege Vapuru’na binmek üzere sahile geldi. Onu uğurlamak için sahile koşan halk sahili doldurmuşlardı. Halkın hararetle alkışları arasında motora binerek Ege Vapuru’na bindi. Paşa’ya Trabzon’a kadar refakat edecek olan Trabzon Me’busu Hasan Bey de Ege Vapurunda bulunuyordu. Vapur saat 16’da Trabzon’a, oradan da İstanbul’a gitmek üzere hareket etti.¹⁵⁵ Gazi’nin bu Samsun’u son ziyareti oldu. O’nun Samsun halkı nazarında 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun’a çıkış anısını ölümsüzleştirmek için heykeli yapıldı ve 21 Ocak 1932 tarihinde heykelin açılış merasimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa bu merasime katılması için davet edildi fakat çeşitli sebeplerden dolayı bu merasime

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 26 Teşrin-i sani 1930, no:2355.

¹⁵⁵ **Cumhuriyet**, 26 Teşrin-i sani 1930, no:2355.

katılamadı. Samsun valisi Salim B. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne merasime katılması için çektiği telgrafa karşılık Paşa'ya şu telgrafı çekti:

“ *Salim B. Samsun Valisi*

*Muhterem Samsun halkının şahsıma karşı besledikleri asıl duyguların kıymetli bir tezahurunu bildiren telgrafınızdan pek mütehasıs oldum. Teşekkür muhabbet ve selamlarımın halka arzını rica ederim.*¹⁵⁶

Reis-i Cumhur Gazi M . Kemal”

¹⁵⁶ Samsun gazetesi, 21 Kanun-i sani 1932, no:425.

SONUÇ

Samsun, tarih boyunca hem coğrafi konumu hem de tarihte üstlendiği rol bakımından önemli bir Karadeniz liman şehri olmuştur. Coğrafi konumu itibarıyla önemli olmasının nedeni Karadeniz'e paralel olarak uzanan dağlardan dolayı İç Anadolu'ya ve Anadolu'nun diğer şehirlerine deniz ulaşımı dışında ulaşım sağlanamıyordu işte Samsun bu noktada Karadeniz şehirlerini Anadolu şehirlerine bağlayarak coğrafi bakımından önemli bir özellik kazanmıştır. Tarihte ise birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temelleri ilk kez burada atılmıştır. Türk milletinin ateşten gömlek giydiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelerek özgürlük ve bağımsızlık ateşini 18 subay arkadaşı ile beraber burada yakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti ile beraber Milli Mücadele dönemini başarıyla tamamladıktan ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temellerini attıktan sonra, Türk milli mücadele tarihinin ikinci evresi olan inkılâplar dönemini başlatmıştır. Her toplumsal harekette en önemli unsurlardan biride liderliktir. Liderini bulamamış bir hareketin etkinliğini sürdürmesi imkânsızdır. Diğer yandan, kimi zaman yetenekli bir lider umutsuz gibi görülen bir hareketi hedefine ulaştırabilir. İnkılâp açısından da durum bütünüyle böyledir. Lidersiz bir inkılâp düşünülemez. Lider ile inkılâp, bir insan ile toplumsal hareketin iç içeliğini, tam anlamıyla bütünleşmeyi simgeler. Lider ve hareket, inkılâp süreci içinde birbirlerini tamamlayan, birbirlerinin kimliklerine kendi özelliklerinin damgalarını vuran iki unsur vardır.

İşte Mustafa Kemal Paşa da ileriye gören azimli, kararlı, liderlik vasfı çok yüksek ve idealist bir insan olarak Türk milletinin ve Türk İnkılâp hareketinin önemli bir lideri olmuş ve adeta Türk inkılâplarıyla bütünleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş medeniyetler seviyesine yükselmesinde bir zorunluluk hareketi olan inkılâpları Türk milletinden bağımsız değil, tam tersine onların arasına girerek gerçekleşmiştir. O dönemin zor şartları altında çeşitli dönemlerde çeşitli vasıflarla Anadolu'nun birçok yerlerine geziler düzenlemiştir. Bu geziler Türk milletinin sosyal, kültürel ve siyasi yaşamında önemli roller üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'yu adım adım gezerek halkın arasına girmiş, onlarla konuşmuş

dertleşmiş fikir alışverişinde dahi bulunmuştur. Böylece her yapılan inkılâp hareketini onlarla yaşayarak, onlara yakından tanıtarak gerçekleştirmiştir. Bu durum Türk Milletinin inkılâpları en kısa zamanda ve çok kolay bir şekilde benimsemesinde önemli bir etken olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı geziler sırasında yaptığı konuşmalarda bilim ve tekniğin ve fen alanında ilerlemenin bir ülkenin ve bir milletin var olmasında ne kadar önemli olduğunu her defasında vurgulamıştır. Bu fikirlerini tarihe ve Türk milletine söylediği vecizelerle ölümsüz hale getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti için bu vecizeler rehber olmuştur. Bu vecizelerden biri de “*hayatta en hakiki mürşit ilimdir*” sözüdür. Bu sözü yine gezileri esnasında ve milli mücadele ruhunun başlangıç noktası olan Samsun ilinde söyleyerek, Samsun’a verdiği değeri bir kez daha gözler önüne sermiştir. Mustafa Kemal Samsun halkına olan minnettarlığını her zaman her ortamda dile getirmiş ve 1924, 1928 ve 1930 yılları olmak üzere üç kez daha Samsun’u ziyaret etmiş ve Samsun halkını kendisinden mahrum bırakmamıştır.

EKLER

19 MAYIS 1919 SAMSUNDAN ÇEKİLEN RAPORLAR

GENELGE

Samsun 19 Mayıs 1919

SİVAS VALİLİĞİNE

VAN VALİLİĞİNE

ERZURUM VALİLİĞİNE

TRABZON VALİLİĞİNE

ANKARA VALİLİĞİNE

KASTAMONU VALİLİĞİNE

ELAZIĞ VALİLİĞİNE

DİYARBAKIR VALİLİĞİNE

ERZURUM'DA 15. KOLORDU KOMUTANLIĞINA

ANKARA'DA 20. KOLORDU KOMUTANLILIĞINA

ERZİNCAN BAĞIMSIZ MUTASARRIFLIĞINA

1. Samsun'da birkaç gün kalacağım. Yurt güvenliği konusunda yüksek bilgi ve düşüncelerinizle varsa eşkıyalığın doğuşu ve nedenleri ve gücü ve önlenmesi için alınan girişimler konusunda ivedilikle ve kısa olarak bilgi vermenizi dilerim.

2. Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Elazığ, Diyarbakır valilikleri ile Erzincan bağımsız mutasarrıflığına, 15. ve 20. Kolordu Komutanlıklarına bildirilmiştir.

9. Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

ÖNERİ- ŞİFRE

Samsun, 20 Mayıs 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAŞKANLIĞINA

1) 9.03.1919 gününde yerel hükümetin haberi olmaksızın Samsun'a çıkan 200 İngiliz askerine ek olarak 17.5.1919 günü de 100 dolayında İngiliz askeri ile bir takım hayvanlar ve savaş gereçleri çıkarılmış olduğunu buraya gelince anladım. Bu konuda bu

konuda Samsun mutasarrıflığının İngiliz politik temsilcisinden almak istediği bilgiye yazılı yanıt verilmediği ve bu son askerden bir bölümün Sivas'a gönderileceği bu temsilcinin sözlü açıklamasından anlaşıldığını, mutasarrıflık, müfettişliğimize yanıt olarak bildirdi. Son askerle birlikte ve bugün Samsun'da bulunan Yüzbaşı Rişar ve Yüzbaşı Mileş adındaki iki İngiliz subayının da Sivas kontrol subayı oldukları kartvizitlerinden anlaşıyor.

2) İngilizler anlaşmaya aykırı olarak istedikleri yere asker çıkarıp, müfrezelerini illerin içine gönderirlerse Osmanlı hükümetinin etki ve varlığını göstermeye ve ülke güvenliğini sağlamaya yönelik olan görevimin yürütülmesinin güç olacağı ve halk üzerinde belirtisini göstermeye başlayan manevi güven ve sessizliğin de bozulacağı doğaldır. Bundan sonra içinde bulunduğumuz politik durumlar ve yüksek görüşleriniz göz önünde tutulacak ve bu durumlara karşı gereği gibi hareket olunacaksa da anlaşma koşullarına ve ulusal haklarımıza aykırı olan bu saldırıların önlenmesi işinin hükümetçe sağlanması ve politik durumlardan gerektikçe benim de bilgilendirilmeme buyruklarınızı dilerim.

Başbakanlığa ve savaş işleri bakanlığına sunulmuştur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Mustafa Kemal

TELGRAF

Samsun, 20 Mayıs 1919

ERZURUM VALİLİĞİNE

Yüce başbakanlığa sunulan telgraf örneği aşağıdadır.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Mustafa Kemal

“İzmir’in Yunan askerlerince işgali olayı yakından ilişkili olduğum ulusu ve orduyu anlatılamayacak ölçüde yürekten yaralamıştır. 19 Mayıs günlü telgrafımızdaki bütün ulus ve ordunun duygularını özetleyen sert çıkışlar, güvendirici ve inandırıcı olmuştur. Ne ulus, ne ordu; kendine karşı yapılan ve bu haksız saldırıyı sindiremeyecektir. Ancak, devlet ve ordu ulusun kurtuluşu ve esenliğine çalışan kutsal padişah hazretlerine olan

köklü bağlılığı ve yeniden başkanlığını üstlendiğiniz yüce hükümetinizin kesin girişimleri ve çalışmaları ile ulusun haklarını koruyacağını olanca güveni ile beklemektedir efendim.”

TELGRAF

Samsun, 21 Mayıs 1919

ERZURUM'DA 15 İNCİ KOLORDU KOMUTANI KAZIM KARABEKİR PAŞA
HAZRETLERİNE

Genel durumun almakta olduğu korkunç gidişten pek acı duymakta ve üzülmekteyim. Ulusa ve yurda borçlu olduğumuz en son vicdan görevi; yakından, birlikte çalışarak, en iyi biçimde yerine getirmek olabileceği kanısı ile bu son görevi üstlendim. Bir an önce size kavuşma isteğindeyim. Ancak buradaki güvensizlik nedeniyle Samsun ve dolayları kötü bir sonuca gitme durumundadır. Bu nedenle burada birkaç gün kalma zorunluluğu vardır. Beni şimdiden aydınlatacak özel durumlar varsa bildirilmesini diler, gözlerinizden öperim kardeşim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari
Tuğgeneral Mustafa Kemal

ŞİFRE

Samsun 21 Mayıs 1919

BAŞBAKANLIK ONURUNA
GENELKURMAY BAŞKANLIĞINA

Samsun sancağındaki eşkıyalıkla güvensizliğin nedenlerine ve bunun doğurduğu sonuçları burada yaptığım incelemelere dayanarak ve özet olarak aşağıda sunuyorum.

Genel savaşın başlangıcında sancak içinde hemen yalnızca asker kaçaklarından ve Müslüman, Rum ve Ermeni gibi subaylardan ayrı ayrı oluşan bir takım çeteler bayağı haksızlıkla ve arada sırada tek tük adam öldürme olayları ile gün geçirmiş, Rum ve Ermeni göçü sırasında bu oymaklardan çıkan kimi çeteler politik nitelik almış ve Rusların girişi başlayınca ülke içinde kargaşa çıkarmak için bunlar Ruslarca kışkırtılmış ve deniz yolu ile yardım edilmiş ve bu grup çetelerin eşkıyalıkları, politik olmakla

birlikte, yerel kovuşturma sırasında ülkeyi ölüme atacak duruma düşürememiştir. Rumların ateşkese varıncaya dek olayları ve eşkıyalıklar sürmüştür. İslam çetelerinin doğuşundaysa hiçbir zaman politik bir nitelik olmamıştır. Ateşkesten sonra devletçe iki kez çıkarılmış olan aftan birçok Müslüman asker kaçağı ve İslam eşkıyası dönüş yapmasına karşın Rum eşkıyasından yirmi dolayında adları belli kimseler eylemlerini sürdürmüştür. Bugün Sancak içinde Ünye bölgesindeki bir iki Ermeni çetesinden başka Ermeni çetesi yok denecek denli azdır ve çalışmaları duyulmamaktadır. Ateşkesten sonra bütün Rumlar Yunanlılık şovenizmi ile her yerde şımardığı gibi bu yörede Pont hükümetinin kurulması gibi safsata çevresinde toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında hemen bütünüyle politik bir yöne dönmüştür. Sancak'ın bütün Rumlarının çeteleri ile birlikte politik amaçla Samsun'daki Rum komitesi ve özellikle Metropolit Yermano'ca yönetildiği kesindir.

Bu konu özellikle görüştüğüm Fransız jandarma subayı mösyö favro'nun ağzından kaçırılmıştır. Mösyö Favro, metropolitçe İstanbul'da'ki Fransız temsilcilerine gönderilen ve Müslümanlarca Hristiyanlara saldırıyı anlatan ve yüz dolayında abartılmış olayı sıralayan bir yazanağı (rapor) bana gösterdi. Bu yazanağı, Osmanlı Jandarma Müfettişi Albay Felon, içindekilerin doğru olup olmadığını inanılır biçimde araştırılması için, Favro'ya göndermiştir. Şu son zamanlarda samsun yöresindeki Rum sayısını artırmak için Rusya'da ne değin Rum varsa göçmeye zorlanırken, kimi çeteler de gizlice deniz yolu ile kimi kıyı bölgelerine çıkarılmış ve içerdekiler güçlendirilmiştir. İç güvenliğın sağlanması için zorunlu olan kuvvetin sayısı sınırlanmaksızın askerin terhisi dolayısı ile kovuşturma kuvvetleri azalmış olduğu gibi jandarma kuvveti gerçekte yok denecek ölçüde az olduğundan Rum eşkıyasının türemesine neden olmuştur. Bugün samsun ilçesinde (merkez ilçe) 33, Çarşamba'da 2, Bafra'da 3 ki, toplam olarak elebaşlarının da adları ve eylem bölgeleri saptanmış 40 dolayında Rum çetesi vardır. Bunların hepsi politik saldırılarla yok edici biçimde yaptıkları saldırıları ve aşağılık davranışları ile İslam halkı, yerel hükümetçe korunamadığından dolayı, son kertede kaygılanıp-kaynaşarak Sancak içinde kalan kimi İslam çetelerinden canlarını ve mallarını korumak için bayağı yardım istemeğe ve daha da ötesi, kurtarmalık (fidye) karşılığında birtakım Laz çetelerini Trabzon yöresinden getirerek mal ve namuslarının korunmasına zorunluluk doğmuş ve sonunda bugünkü durum oluşmuş ki, Rum çeteleri İslam halkını

korkutmuş ve sindirmiş ve buna karşılık kimi İslam köy ve bölgeleri İslam çeteleri ile bayağı savunma durumunu almıştır. Bundan başka hükümetçe izlenmekte olan göç işlerindeki ilgilerinden korkanlarla bir jandarma subayı da kaçarak kendilerine yardımcı olmuştur. Bundan başka Müslüman halka Rum eşkıyasının azgınca saldırılarından üzümlere harekete geçen bir ordu subayı da kendine göre asker kaçaklarından ve halktan yardımcıları olarak çete kurmuş oluyor ki toplam olarak altısı Samsun ilçesinden olmak üzere 13 İslam çetesi de çalışma durumundadır. Ama, bunlar düzenli bir programa bağlı olmayarak gerek Müslümanlar, gerek Hristiyanlara karşı kimi zaman eşkıyalıkta ve saldırıda bulunup büyük bölümü ile köyleri Rum çetelerinin saldırısından koruma ve savunma gibi bir amaca hizmet etmektedir.

İşte, incelemelerime ve kanılarına göre durumun gerçek yönü budur. Kasabada nüfusun çoğunluğu olan Rumlar, bütünüyle hükümete karşı soğuk ve ilgisiz ve sancak içinde ezici çoğunluğu oluşturan Müslümanlar da korku içinde ve ulusal haklarından ve geleceklerinden ve kötü olaylarla karşılamaktan kaygılı bulunuyorlar. Buraya gelişimi öğrenen köylüler, göz yaşları içinde başvurup durumlarını bildirmekte ve bunlardan kimileri, kendilerine saldıran Rum eşkıya elebaşlarının adlarını söylemekten korkmaktadırlar.

Bu durumun gerektirdiği önlemlere başvurulmuştur. Sonuçlarını da arka arkaya sunacağım arz olunur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Tuğgeneral Mustafa Kemal

YAZANAK
BAŞBAKANLIK ONURUNA

Samsun, 22 Mayıs 1919

Bugün kurmayımdan birkaç kişiyi özel olarak samsun İngiliz politik temsilcisi Yzb. Horst, askeri kontrol görevlisi Yzb. Zolther ve politik kontrol görevlisi Yzb. Mill'le görüştüm. Bu görüşme sonunda aşağıdaki konular sunulmaya değer görülmüştür.

Samsun Sancağında eşkıyalığın doğuşu ve etkileri, bütünüyle 21.05.1919 gün ve 53 sayılı şifre ile sunduğun görüş kapsamında olmak üzere İngilizlerin kendilerince doğrulanmıştır. İzmir'in işgaliyle doğan acıklı olaylara ilişkin sözlere geçmek yoluyla İngiliz subaylarını, Osmanlı Hükümetinin Türkiye'yi kendi kendine yönetemeyeceği, birkaç yıl olsun yabancıların karışması ve yönetmesine gerek olduğu anlamında bir görüş ileri sürmüşlerdir. Kendilerine verilen yanıt, Samsun sancağındaki eşkıyalığın savaş zamanında Rumlardan başladığı Rusların bu haydutluğu destekleyip yönettikleri, bu yüzden önemli birliklerin bu yörede kovuşturma yapmasına gerek duyulduğu, dahası ordunun başvurusu üzerine hükümetin o zaman Bafra göçünü de yapmak zorunda kaldığı, bugün için Rumlar, Müslümanları taşkınlığa götüren, üzen politik amaçlarından çekilirlerse eşkıyalığın hemen kalkacağı ve bu durumda İslam çetelerinin ortadan kaldırılması olanaklı ve gerek görülürse askeri önlemlerle kesin yok edileceği bildirilmiştir. Osmanlı Hükümetinin yönetim biçimi konusundaki görüşlerine de özel anlamda ve kişisel görüş olmak üzere, Türklüğün yabancı yönetimine dayanma gücü olmadığı, İngilizler gibi en uygar uluslardan uzman kişilerin danışman olarak iyi karşılanacağı, Yunanlıların Osmanlı yurtlarının hiçbir yerinde egemenlik hakları olamayacağı anlatılmıştır. İzmir konusundaki sorularına da, olayın bütünü ile ulusal ve yaşamsal bir sorun olduğu ve sıradan bir köylü için de böyle anlaşıldığı ve İzmir'in Türklerce İstanbul gibi önemli bulunduğu, hiçbir yabancı, özellikle Yunanistan gibi düşle yaşayan bir hükümetin işgaline katlanılamayacağı, zorla yapılan bu işgalin geçici bulunacağı, ulusun birlik olup egemenlik ilkesini, Türk duygusunu amaçlayarak hükümete bütün ruh ve bedeni ile saygılı ve bağlı bulunduğu sırası ile sergilenip ve görüş alışverişi ve seziş niteliğinde olan bu konuşma özelliğini korumuştur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Samsun, 22 Mayıs 1919

GENELKURMAY BAŞKANLIĞINA

İngilizlerin son kez çıkardıklarını arz ettiğim yüz dolayında piyade askeri ile birlikte gelen on bir atlı askerin on eri Rum kökenli olduklarını güvenilir birisi bildirdi.

Dün bir Amerikan vapuru ile samsun'a çıkan ve İngiliz birliklerini denetlemekle görevli bir İngiliz albayı yarın 22.05.1919 buradaki askeri denetleme görevlisiyle birlikte Merzifon'a gidecek, birkaç gün sonra Samsun'a dönerek aynı vapurla İstanbul'a gidecektir.

Sivas'a askeri denetleme subayı olarak gidecek olan Yüzbaşı Rih ve Mill adındaki iki İngiliz subayı bugünlerde hareket edecekler ve eşliklerinde bir de İngiliz askeri müfrezesi götüreceklerdir ve sonra Amasya, Tokat'ta da bir İngiliz subayı göndereceklermiş.

Samsun'da İngilizlerce yakında büyük bir telsiz-telgraf merkezi kurulacaktır. Buna ilişkin araç ve gereçler birkaç gün önce gelmiştir.

Yukarıda sunduklarım yalnız İngiliz subaylarından alınmış özel bilgi durumundadır. İngiliz memurları çıkarma hareketleri ve subayları ile birliklerinin öteye beriye gönderilmesi konusunda ne hükümete, ne de bana resmi olarak bir durum bildirmediiler ve bildirmekle yasaklı oldukları da kendilerince özel olarak açıklanmıştır.

Yukarıdaki maddeler ilgiyi pek önemli bir yere çekiyor. İngilizler bu hareketten resmi olarak bilgi vermedikleri nedeni ile, bu konuda kendilerine zamanında resmi olarak herhangi bir işleme girişme olanağı olmuyor.

Yaptıkları olay durumuna geldikten sonra ise onları yaptıklarından geri çevirmeye zorlamak olağan olarak güç bir sorundur. Özel ilişkilerin etkisiyle alınabilen bilgilere dayanarak girişimlerde bulunmayı ise gerekli görmüyorum. Bundan dolayı sunmak istediğim konu şudur: varlığımıza önem vermiyorlar, ülkemizi bayağı açık bir çöl gibi sayarak kuvvetlerini gizli ve özel tasarımlarına göre dağıtıyor ve yerleştiriyorlar. Yavaşça başlamış olan bu hareket aynı yöntemlerle artırılmakta ve genişletilmektedir. Bugün her yerde oldubittiler karşısında kalınacağının pek olası olduğunu derin saygı ve bağlılığım ile arz ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Mustafa Kemal

ŞİFRE

Samsun, 23 Mayıs 1919

15 NCI KOLORDU KOMUTANLIĞINA

Anlaşık hükümetlerinin duygularımıza ve politik varlığımıza karşı İzmir'i Yunanlılara işgal ettirerek başlattıkları haksız davranışlarına karşı her yerde yapılan gösteriler ve olagelen başvuruların arkası bırakılmayarak kesin sonuç alınca dek sürdürülmesi ve her yerde bu ulusal gösterilerin iyi bir biçimde yürütülmesi çok önemlidir.

Halifelik, saltanat ve bağımsız, ancak ve ancak bu ulusun bu duygu ve üzüntülerinin eriştiği etki, genişlikle ve şiddetle dışarıya yansıtılmasına bağlıdır.

Başkentin böylelikle etkili ve aralıksız gösterilere gerek duyduğu sonucu çıkarılıyor. Bu etkili gösterilerle kazanılacak başarı, devletin ve ülkenin öteki bölüm ve çevrelerinin de dokunulmazlığının sağlanmasına pek çok yardım edecektir.

Hükümetin ve askeri orunların el ele vererek bu yurtseverce hizmetleri düzenlemede ulusa yardım etmesi ve ama memurlarla askerin bu konudaki sürekli çabalarının gizli ve duyulmaz kalarak gösterilerin yalnızca halk topluluklarının yüreğinden doğduğunu ve adaletin açıklığa çıkmasının çoğunlukla beklenilmekte olduğunu İstanbul'daki anlaşık devletleri temsilcilerine ve hükümete çabuklukla ulaştırılması yolundaki girişimleri saygı ile belirtir ve dilerim.

Mustafa Kemal

RAPOR (YAZANAK)

Samsun, 24 Mayıs 1919

GENELKURMAY BAŞKANLIĞINA

Silahlı üç Ermeni'nin üç makineli tüfek ve birçok bombayla Kars'tan Erzurum'un kuzeydoğusunda, sınır üzerinde Kosor adlı yere geldikleri öğrenildi. Ermenilerin politik amaçlarını sürdürerek ve güvensiz göstermek amacı ile doğu illerine çeteler geçireceklerini ve ateşkes gününden beri ilk olarak uygun bulunan dönemin

kolaylaştıracağını sanıyorum. Bu olasılığa karşı 15. Kolorduca gerekli önlemlerin alınmasına başlanmıştır. Kolordunun buyruğundaki gücün İngilizlerce bir saldırıya uğrama olduğunu anımsıyorum. Bu gücün korunması doğal olarak zorunluluktan başka, duruma göre belki de artırılmasının gerekeceği de arz olunur.

9. Ordu Birlikleri
Müfettişi Tuğgeneral
Mustafa Kemal

ŞİFRE

Samsun, 24 Mayıs 1919

GENELKURMAY BAŞKANLIĞINA

Başbakanlık katına sunduğum dileğin bir örneğini olduğu gibi sunuyorum. Ateşkes antlaşmasının beşinci maddesi Osmanlı Devletinin jandarma ve kara ordusunu sınırlayarak iç güvenliğin ve sınırların korunmasına yetmesi gereğini göstermiştir ki, buna dayanarak, öğrendiğime göre, devletçe yetmiş beş bin askere gerek gösterilmişse de anlaşıklar bunu uygun görmeyerek kırk üç bine düşürmüştür. Şimdiye dek geçen olaylar ve eylemli denemeler hükümetin anlaşma maddesine dayanan öneri ve değerlendirmesinin doğru olup, anlaşıklarınsa bu gücü zorla azaltması, iç güvenliğin korunmasında hükümeti olanaksızlık karşısında bırakmıştır. Bundan dolayı Canik (Samsun) sancağı ile Sivas ilinin Amasya ve çevresindeki jandarma ve kara askerinin güvenliği sağlama ve sürdürme için hiçbir yolla yeterli olamaması halkın güven ve erincine çok olumsuz etkisi olmuştur. Bu nedenle, bu konu anlaşık temsilcilerinin görüşlerine başvurarak güvenliğin sağlanmasına yetecek sayıya ulaşmasına olurlarının alınması ve özellikle Samsun sancağı ile güney kesimindeki jandarma ve kara askerini güçlendirmek üzere birkaç bin erin silah altına alınması ve bu arada jandarma olarak bir bölüm birliğin de ayrılması çok önemlidir. Anlaşıklar Osmanlı Hükümetinin güvenliği sürdürmesini gerçekten istiyorlarsa, bu konudaki öneriyi iyi karşılamaları ve benimsemeleri gerekir.

Osmanlı ülkesinin buraya benzeyen ve güvenliğe gerek duyan öteki bölgeleri de olduğuna göre, bu olağanüstü zorunluluğun alınmasına izin buyurmanızı dilerim.

9. Ordu Birlikleri
Müfettişi Tuğgeneral
Mustafa Kemal

ŞİFRE
SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Samsun, 24 Mayıs 1919

Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Ladik, Havza gibi birtakım yakınmaların ortaya çıktığı yerleri içeren bölgede incelemeler yapmak ve önlemler almak için karargahımı geçici olarak Havza'ya taşıyacağım. Ama, haberleşmenin güvenlik altında yapılabilmesi için adresimin şimdilik Samsun olacağını arz ederim.

9. Ordu Birlikleri
Müfettişi Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari
Mustafa Kemal

MEKTUP
HAVZA KAYMAKAMLIĞINA

Samsun, 24 Mayıs 1919

İlişik sorular için ivedi bilgi verilmesini rica ederim.

9. Ordu Birlikleri
Müfettişi Tuğgeneral
Mustafa Kemal

İlçenin bucaklar üzerine nüfusu: İslam- Hristiyan (Rum, Ermeni)

Ateşkesten (Mondros antlaşması) sonra belli başlı olaylar, son iki ay içerisinde yapılan soygunculuğun ölçüsü ve saptanan önemli olay somut olarak gösterilecektir.

Bu soygunculuğa karşı hükümetin, askerlerin çalışması ve başarı durumu.

Komşu ilçelerin güvenlik durumu ve ilçeniz üzerindeki etkileri.

Ermeni ve Rumların hükümetle olan ilişkileri, Rumların iç ve dış komitelerle bağlılık durumları ve önemli kişileri kimlerdir?

İngiliz ve Amerikan memurları bu ilçede kimlerle görüşüp konuşuyorlar ve hangi amaçları gözetiyorlar?

Bir yunan subayının bu yörelere gizlice geldiği doğru mu?

İslam'ın sevilmiş kişilerinden ve din adamlarından ve etkili konuşan kişilerinden kimler varsa bunların adları.

Sivil memurların ve askerlerin davranışları.

Halkın aşar borçları çok mudur? toplanmayan ne denlidir? Ordu adına ambarlarda neler vardır?

Dünya savaşında ilçe taşıtları ne ölçüde bozulmuştur.?

Halktaki politik duygular: Müslümanlarla Hristiyanlar ayrı ayrı.

GENELGE

Havza, 26 Mayıs 1919

TRABZON, ERZURUM, SİVAS, VAN, DİYARBAKIR, BİTLİS, ELAZIĞ,
ANKARA VE KASTAMONU İLLERİNE ERZİNCAN VE CANİK (SAMSUN)
SANCAKLARINA

İstanbul'dan Sait Molla imzalı bir telgrafın her yerin belediye başkanlarına çekildiğini öğrendim. Bu telgrafla sürdürülen politikanın ulusal bağımsızlığımıza ne ölçüde yararlı olabileceğini Babıali'den sordum. Uygun bulmam ve onaylamamla ilgili bir yanıt alamadım. Ulusun böyle bilinmeyen kişilerce düzensiz ve karmaşık politik akımlara sürüklenmesindeki sakıncadan dolayı buna benzer girişimlere kulak asılmaması ve değer verilmemesini ulusun ve ülkenin esenliği adına salık verir, ulusal bağımsızlık ve yönetimimizin kurtarılmasının ancak ulusun birlik olarak savunması ile sağlanabileceğini arz ederim

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 27 Mayıs 1919

ANKARA'DA 20 NCİ KOLORDU KOMUTANI

ALİ FUAT PAŞA HAZRETLERİNE

Afyonkarahisar'daki 23. Tümenin bugünkü gücü nedir? Bunu güçlendirmek için hangi kaynaklardan yararlanılmaktadır. Bugünkü genel durumumuza göre bu tümene nasıl bir

görev verilmesini düşünüyorsunuz? Konya’da kulağımıza geldiği gibi, bir “vatan ordusu” gerçekten kurulmuş mudur? Vali ile tanıştınız mı?

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 27 Mayıs 1919

KONYA’DA YILDIRIM BİRLİKLERİ MÜFETTİŞLİĞİNE

Anlaşıp devletler birliklerinin Manisa’ya girdikleri öğrenilmiştir. Bu konudaki bilgilerinizi arz ederim.

Afyonkarahisar’da bulunan tümenin güçlendirilmesine nesnel olanak bulunabilecek midir? Bu tümene, bugünkü durum karşısında nasıl bir görev verilme olasılığı vardır? Konya’da bir “vatan ordusu” kurulduğuna ilişkin bir takım haberler yayıldığından, bunun niteliği ve temel kuruluş düzeni konusunda aydınlatılmaklığımı özellikle rica ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari Tuğgeneral

Mustafa Kemal

GENELGE

Havza, 28 Mayıs 1919

ERZURUM’DA 15 NCİ KOLORDU KOMUTANI

KAZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

ANKARA’DA 20 NCİ KOLORDU KOMUTANI

ALİ FUAT PAŞA HAZRETLERİNE

DİYARBAKIR’DA 13 ÜNCÜ KOLORDU KOMUTANI

ALİ FUAT PAŞA HAZRETLERİNE

İzmir’e ne yazık ki daha sonra Manisa ve Aydın’a düşmanın girişi, gelecek olan korkuyu daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, ulusal tepkilerin daha gösterişli olarak yapılması ve sürdürülmesi gerekir. Ulusal yaşayışı ve bağımsızlığı bozan düşmanın yurda girişi ve yurttan ayırıp alması gibi olaylar, bütün ulusa kan ağlatmaktadır. Üzüntüler dindirilemiyor. Ulusun katlanamayacağı ve dayanamayacağı bu olayların hemen önlenmesi, bütün uygar uluslarla büyük devletlerin adaletinden ve etkisinden beklendiği yolunda, önümüzdeki hafta içinde ve illere göre pazartesi başlayıp Çarşamba gününe dek gerekli işlemlerin arkası alınarak, yapılacak

büyük ve coşkulu toplantılarla ulusal gösterilerde bulunulması ve bunun köylere varıncaya dek her yerde yapılması ve büyük devletlerin temsilcileriyle Babıali'ye etkili telgraflar çekilmesi ve yabancıları bulunduğu yerlerde, bunları da etkilemekle birlikte, ulusal gösteri düzenlemelerinin iyi korunması ve Hristiyan halka karşı bir saldırıya düşmanlık gösterilerine benzer davranışlardan sakınılması gereklidir. Sizler bu konuda duyarlı ve etkin bulunduğunuzdan, yönetimin iyi olacağına güvenim sağlamdır. Sonuçtan bilgi verilmesini rica ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari Tuğgeneral
Mustafa Kemal

BİLDİRİM

Havza, 29 Mayıs 1919

SİVAS'TA 3 ÜNCÜ KOLORDU KOMUTANI REFET BEYEFENDİYE
ERZURUM'DA 15 NCİ KOLORDU KOMUTANI
KAZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE
ANKARA'DA 20 NCİ KOLORDU KOMUTANI
ALİ FUAT PAŞA HAZRETLERİNE

Anlaşıp devletlerin ulusumuzu güçsüz gören bir politika uyguladıkları, ulusal bağımsızlığı ve devletimizi ölüme sürüklemekte oldukları kesinleşmiştir. İzmir, Manisa'yı yunanlılara işgal ettirmekle başlayan son acımasız davranışları, İtalyanların Antalya ve Konya dolaylarında askeri işgallerini genişletmeleri ile bir kat daha kötü bir durum alacak, Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz çıkış yerlerimizin de aynı duruma düşürölmesi hazırlıklarına başladıkları anlaşılıyor. Ermenistan düşü gerçekleştirme alanına çıkarılarak yaşayışımıza bir ölüm tokadının indirilmesi uzak değildir. Sıkı bir işgal altında bulunan halifelik orunu başkentte, anlaşıklar temsilcilerinden bayağı tutsak işlemleri gören başkent, üstü kapalı olarak taşraya işittirdiği son ses, içinde bulunduğumuz politik durumun acılığını bizlere pekiyi duyurdu. Ulusun tutsaklıklardan kurtarılması, egemen ve bağımsız olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak kararlı ve onurlu ellerin, ulusu en kısa ve doğru yoldan haklarını ve bağımsızlığını savunmaya yöneltilmesine bağlıdır. Güvenilebilir sivil memurlarla el ele vererek bağımsızlığımızı

savunacak örgütün dışarıdan sezilemeyecek bir yolla kurulmasını zorunlu görüyorum. Bu iş, görevimiz dolayısı ile biz askerlerin yurtseverlik sorumluluğuna düşmektir. doğu illerinde işgalin iki türlü olabileceğini düşünüyorum. Ya Karadeniz kıyısındaki Rum halkı başkaldırarak Cumhuriyet kuracak ve bir yandan da güçlü iç ve özellikle dış çeteleri illerimizde çapulculuk yapacaklardır. Buna karşı koyacağız, jandarma ve askeri birliklerle bunları sıkı izleyeceğiz. İslam köyleri de ellerindeki silahlarla köylerini kendileri savunacaklardır. Ya da böyle bir başkaldırma ile gerek aynı olsun gerek olmasın, büyük işgal birlikleri çıkarken kıyıda yerleşecek ve belki içerilere de geçecektir. Çıkan yalnız yunan birlikleri olursa, halkımız ve askerlerimizin gücü ile geri atma yolu bulunabilir. Öteki anlaşıkların birlikleri olursa kıyıya yerleşmelerini geciktirecek ve içerdeki tepkinin de aşağıdaki gibi mitingler ve günlük gösterilerle ulusal protestolar yapılabilir. Ama, bu birliklerin içeri sarkmasına, açıkçası, ülkemizi ele geçirmelerine karşı, doğal olarak halk ve asker bir bütün olarak bağımsızlığı silahla savunmaya uğraşacaktır.

Bu ayaklanmalarla birlikte doğudan Ermenistan ve Gürcistan yönlerinden gelecek saldırılar göz önünde alınarak, başkaca yerlerin çetelerle savunulmasının şimdiden hazırlanması, kıyıya yakın olup yabancı denetiminden uzak kalmış yerlerdeki silah, cephanes, donatım ve askeri sağlık gereçlerinin uygun bir yolla, sezdirilmeden içerilere taşınmasının sağlanması, denetim altında bulunanların bile kaçırılması hazırlıklarının şimdiden yapılması, köylerin durumuna göre halkın kendi köyünü savunma ya da yakınındaki askeri birliklere katkılarına göre hazırlıklara başlanması ve bunun için silah ve cephanenin ve yiyecek türlerinin zamanında saptanması ve birlik sayılarının artırılması ve birlikler elinde bulunan silahların elden geldiğince birleştirilmesi, gerekli gereçlerin, yiyecek maddelerinin güvencesi ve cephanenin sağlanması, önemli yollardaki büyük yapıların gerektiğinde yıkılmak üzere hazırlığı gibi sorunların şimdiden düşünülerek oldukça gizli bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekir.

20. Kolordunun batıdan doğuya ve 12. Kolordunun adana dolaylarından doğuya gelen yönleri güvenli duruma getirmesine gerek olacağı görüşündeyim. Belirtilen görüşlere ilişkin yüksek görüşlerinizin bildirilmesini dileriz.

3. yalnız gizli olarak üçüncü, on beşinci, yirminci Kolordu Komutanlıklarına yazılmıştır.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı
Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 29 Mayıs 1919

GENELKURMAY BAŞKANLIĞINA

Bağımsız Kürdistan görüşünü izleyen Diyarbakır'daki Kürt kulübü ile hükümet yandaşı olan öteki kulüpler arasındaki çelişkinin arttığını araştırmalarım ile öğrendim; Kürtlere ve Kürdistan üzerinde etkili olan, savaş sırasında yakınlık ve eğilimlerini pek iyi kazandığım Kürt ileri gelenlerinden kimilerine doğrudan, kimilerine kolordu aracılığı ile telgraflar yazarak devletin gerçek durumunu ve kendilerince alınması gereken durum için gereğine göre konuşarak etkili öğütlerde bulundum. Son günlerde öğrendiğim bir takım bilgilere göre, Kürdistan bölgesiyle de ilgilenmek gerekiyor; bunun için Bağımsız Kürdistan olmak üzere İngilizlerce de desteklenen hangi bölgelerdir ve ileride çok..... yine İngilizlerce kısıktırılan bölgeler hangileridir. Bu konuda yüksek başkanlığınızda bilgilerin bildirilmesine buyruklarınızı dilerim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı
Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 30 Mayıs 1919

ERZURUM'DA 15 NCİ KOLORDU KOMUTANI

KAZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Vali Münir bey'den aldığım 29 Mayıs günlü şifrede doğruluk durumu daha anlaşılamadı yazısı ile Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ta on bin asker yığdıkları ve Antranik'in de otuz bin dolayında güçle Van yöresine inmekte olduğu bildiriliyor. Bilginiz olduğu belli olan bu haberin kaynağı ve doğruluk durumuna ilişkin kanıtlarla görüşlerinizin bildirilmesini rica ederim.

Önceden de belirttiğim gibi politik durumumuzu çok karanlık görüyorum. Anlaşık hükümetleri, atalarımızdan kalan ve yasal olan topraklarımızı çiğnemeyi Hristiyanlık adına bir görev sayıyorlar. Bu düşünceyle illerimizi Ermenilerin önüne sürmeleri de....olası bulunuyor. Böyle bir durumda İngiliz birliklerinin yunanlılarla Rumlara yaptıkları gibi, bu cephede de İngilizlere öncülük edecekleri pek olasıdır.böyle bir eylemle zorla yerleşmiş olan yerli halkla göçmenleri bir kez daha yerlerinden oynatmak ve böylelikle azınlığın çoğunluğa egemen olma görüşünü uygulama durumu kendilerince olabilir. Bergama buna bir örnektir. Kanımca böyle bir durumu, biz düşmanlığı hızlandırma sayarak, yasal topraklarımızı ve ulusal bağımsızlığımızı kurtarmak zorundayız. Bu konudaki kanı ve kararımı genelkurmay başkanı Cevat paşa'ya bildirdim. Bayağı kuşatılmış kaleye benzeyen Babıali'de anlaşıklar temsilcilerinin tutsağı gibi bir durumda ulus yazgısını yönetmeye uğraşan başkentimizin bu gibi işlerde hiçbir söz söyleyemeyeceğini, hiçbir çalışma yapamayacağını bu günkü örneklerle değerlendirebiliriz. İngilizlerin önce küçük bir askeri birlikle doğrudan gelmeleri, ülkenin öteki yörelerindeki örneklere göre düşünülebilir. Bu konuda görüşlerinizi bekliyorum.

il'e haberleşme servisinin sizinle birlik olarak düzenlenmesini salık veririm. Özellikle istek üzerine kanıt toplamak için başbakanlık illere örtülü ödenekten para ayırmasını bu kez bakanlar kurulu kararı ile içişleri bakanlığına bildirdi.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari

Tuğgeneral Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 30 Mayıs 1919

GENELKURMAY BAŞKANLIĞINA

Görevimin gerektirdiği politik ve yönetsel amaçları bozmamak için basının eleştirmesi ve tartışması gibi konular İçişleri Bakanlığınca izne bağlanmıştı. Yeni İçişleri Bakanının da aynı kanıyı taşıdığını sanıyorum. Böylesi, özellikle yabancılara karşı gereklidir. Deneyimlere göre basın arasında ileriye göremeyenler de vardır. Bu nedenle, bu durumun da denetlemelerinizde göz önünde bulundurulması ve gerektiğinde bana bilgi verilmesini özellikle dilerim.

9. Birlikleri Müfettişi
Mustafa Kemal

ŖİFRE

Havza, 30 Mayıs 1919

SAVAŖ İŖLERİ BAKANİ ŖEVKET TURGUT PAŖA'YA

Bugün yaptığım gözlem ve incelemelerime dayanarak İstanbul'a çekilen telgrafların bütünüyle ulusun yüreğinden fıŖkıran üzüntülerin birer örneğİ olduğunu arz ederim. Gördüğüm, bütün bu gösterilerin anlaşık devletlerinin Türk onuruna, yasal hakkı ve atalarından kalanlara karşı acımasızca saldırılarından dolayı kaynakayan Türk ve Müslüman'dan başkası değildir. Bu duygu ülkenin en uç köşesinece yayılmış, genelleşmiştir. Sivil memurlarla askerlerin şimdilik bütünüyle karışmadığı bu gösteriler ve üzüntülerin olanca usluluk ve dayanıklılıkla izlendiğinin de ayrıca belirtilmeye değer olduğunu arz eylerim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Tuğgeneral Mustafa Kemal

ŖİFRE

Havza, 31 Mayıs 1919

DİYARBAKIR, BİTLİS, VAN, TRABZON, SİVAS, ANKARA,
ELAZIĞ, KASTAMONU İLLERİNE
ERZİNCAN, SAMSUN, KAYSERİ, MARAŖ BAĞIMSIZ
SANCAKLARINA

Güvenliğin sağlanması için politik ve özel komitelerin eylem ve girişimlerini yayma ve ajan örgütünde ve müfrezelere kılavuzlar sağlayarak ve çarpışmalarda çok yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesi ile ilgili olarak örtülü ödenekten uygun ölçüde bir ödeneğın bu kaynaktan yoksun olan illerle bağımsız sancaklara verilmesini Başbakanlıktan rica etmiştim.

İsteklerimin örtülü ödenekten ayrılarak ivedilikle gönderilmesi bakanlar kurulu kararı ile İçişleri Bakanlığına bu kez 29.05 19 günüyle Başbakanlıktan verilen telgrafta bildirildiğini ve hemen istekte bulunulmasının gereğini arz ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şemsiyari
Tuğgeneral Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 1 Haziran 1919

TRABZON VALİLİĞİNE

1. Trabzon'da kurulmuş ademi merkezîyet derneğinin kuruluş tarihi ve tüzüğü nedir? Hükümetin onayı alınmış mıdır? Kurucuları kimlerdir? Şimdiye değin hükümetçe saptanmış olan davranış ve tutumları nedir?

2. Doğu illeri müdafaa-i hukuk derneğinin Trabzon'daki merkez üyeleri ve temsilcileri kimlerdir?

3. Her iki derneğin merkezdeki ve il'e bağlı yerlerdeki örgütlenmesi ne aşamadır? Bu iki dernekten başka dernek var mıdır?

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 1 Haziran 1919

ERZURUM'DA 15 NCİ KOLORDU KOMUTANLIĞINA

SAMSUN'DA 3 NCÜ KOLORDU KOMUTANLIĞINA

DİYARBAKIR'DA 13 NCÜ KOLORDU KOMUTANLIĞINA

Yunan ordusu Manisa ve Aydın yörelerine de girmiştir.

Afyonkarahisar'daki Fransız birliğinden bir Müslüman çavuş, Karahisar yöresine İtalyanların gireceğini, ondan sonra Fransız birliğinin çekileceğini söylemiş. Karahisar'dan on saat uzaklıkta bulunan bir tren köprüsünün Fransız askerlerince korunduğu, Karahisar içinde ve ordu merkezinde bulunan cephaneliklerimizin sürekli olarak yabancı askerlerin gözetimi altında bulunduğu, 23ncü tümenin yazanağına dayanılarak 20nci Kolordu Komutanlığına bildirilmiştir.

Afyonkarahisar'daki tümenimizin güçlendirilmesine çalışıldığı düşmanın oralara girmesi girişimine karşı direnmeye hazırlanıldığı ve Konya'da orduya destek olabilecek bir güç kurulmasına uğraşıldığı, İzmir Müdafaa-i Milliye ve Reddi İlhak derneği merkezinin Denizli'de bulunduğu, Yıldırım Birlikleri Müfettişliğinden bildirilmiştir. Bilgilerinize sunarım.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Tuğgeneral Mustafa Kemal

GENELGE

Havza, 1 Haziran 1919

TRABZON, ERZURUM, SİVAS, VAN, DİYARBAKIR, BİTLİS, ELAZIĞ,
ANKARA, KASTAMONU İLLERİNE
ERZİNCAN, SAMSUN, KAYSERİ, MARAŞ SANCAKLARINA
ERZURUM'DA 15NCİ KOLORDU KOMUTANLIĞINA

Sait Molla imzasıyla belediye başkanlıklarına çekilmiş olan telgrafın, kamuoyunun birlikten uzak, türlü politik doğrultulara yöneltmesi korkusunu ve ulusal ve politikbağımsızlığımızın kurtarılmasının ancak ulusun birlik olarak savunması ile sağlanabileceğini 26.05.1919 gününde genelge ile bildirmiştim.

27.05.1919 günlü İstanbul'dan gelen Türkiye- Havas- Royter Ajansı, yüce Padişahın Yıldız Sarayında topladıkları Saltanat Şurası üyelerinin toptan düşüncesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması koşulu ile, devletlerden birinin korunması altına girmek olduğunu bildiriyordu. 27 Mayıs 1919 günlü İstanbul gazeteleri ise, Saltanat Meclisi görüşmelerini parça parça ve Anlaşık Devletlerin sansürünce kimi maddeleri silinmiş olsa bile yeter bir açıklıkta yayınlıyor. Bu yayınlar, adı geçen ajans haberlerinin gerçeğe büsbütün aykırı ve değiştirilerek verilmiş olduğunu gösteriyor. Bu yayınlara göre Saltanat Meclisinde bakanlar, senato üyeleri, elçiler, partiler, ulusal dernekler ve basın kurumları adına doğrudan doğruya söz alan yirmi beşe yakın kişinin hemen tümünün konuşmaları, kesin bağımsızlığa kavuşma ve halkın ivedilikle bir ulusal meclis kurup ulusun yazgısını bu olağanüstü meclise bırakmak doğrultusunda olup, yalnız bir kişinin

okunan sözlerinde İngiliz korumacılığı altına girme önerilmektedir. Bu yayınlarla ajans haberleri arasındaki çelişkinin nedenini Babıali'den sordum bilgilerinize sunulur.

Mustafa Kemal

GENELGE

Havza, 1 Haziran 1919

ERZURUM- SİVAS KONGRELERİ DOLAYISI İLE

Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı korkudadır. İstanbul Hükümeti, Anlaşık Devletlerin etki ve denetimi altında kalmış bulunduğu, kendisine düşen sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yokmuş gibi tanıtıyor. Ulusun bağımsızlığını gene ulusun dayancı ve kararlılığı kurtaracaktır. Ulusumuzun durumunu görüşmek ve halkının sesini dünyaya duyurmak için her türlü yabancı etki ve denetimden uzak, ulusal bir kurulun bulunması zorunludur. Bunun için yapılan yazışma sonunda, her yandan gelen öneri ve ulusal istek üzerine Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin ivedilikle toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün Osmanlı illerinin her sancağından ve parti ayrılıkları bir yana bırakılarak, yetenekli ve ulusun güvenini kazanmış üç dolayında kişinin, olabildiğince çabuk yetişmek üzere, hemen yola çıkarılması gerekmektedir. Her olasılığa karşı bunun ulusal bir giz olarak saklanıp, şaşkınlığa yer verilmemesi ve gereken yerlerde yolculuğun, kimlik değiştirilerek yapılması gerekir.

Doğu illerimizin adına 10 temmuzda Erzurum'da toplanması kararlaştırılmış kongre için bu illerin Müdafaa-i Hukuk-u milliye ve Redd-i İlhak Derneklerinden seçilmiş üyeler gerçekte Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır. O zaman değin öbür illerimizin delegeleri de Sivas'a ulaşabileceklerinden, Erzurum Kongresinin üyeleri de uygun göreceği zamanda genel toplantıya katılmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

Bu maddelere göre, delegelerin Ulusal Hakları Savunma Dernekleri ve belediye başkanlıkları aracılığıyla ya da başka yöntemlerle seçilmesi, yola çıkarılması konusunda yurtsever yüksek yardımlarını ve adları ile yola çıkanların bildirilmesini rica ederim.

Bu tel yazısının ulaştığını hemen bildirilmesi rica olunur.

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 2 Haziran 1919

ERZURUM'DA 15 NCİ KOLORDU KOMUTANLIĞINA

İçişleri Bakanlığı eski müsteşarı, yeni Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, Padişahın açtığı Danışma Meclisinde bulunmuştu. Adı geçenin getirdiği bilgiler de iç açıcı değildir. Hükümete güvensizliği kapalı olarak demeçlerle son bulan o mecliste kesin bir karar alınamamıştır. Şu durumda hükümetin eski hükümet olduğu, ama iyicesine yıprandığı ve İstanbul'da yeniden bir devrim duygusu uyandırdığı anlaşılmaktadır efendim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari

Tuğgeneral Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 3 Haziran 1919

BAŞBAKANLIK YÜCE KATINA

İzmir, Manisa, Aydın işgalinden duyulanan ve toplanan halkın her yerde ulusal bağımsızlığı kurtarma amacı ile yaptıkları etkili gösteriler ve yapılan başvurulardan ve kimi yerlerden ve pek çok işkencelere ve işgale uğramış olan doğu illeri halkı Ermenilerin özel olarak yaptıklarından ve yabancıların Batı Anadolu'daki işgal ve yayılmalarından haklı olarak kuşkulara düşmüş ve artık kendi topraklarının da aynı sonuca uğrayacağından tasalanarak güvenmeleri ve avunmaları için Saltanat Merkezinde ve her yerde ulusal girişimleri Babıali'nin eylemli girişimlerinde özetlendiği üzere yüce hükümetinin politikası ve genel durum ile ilgili aydınlatılma ve uyarılması konusunda yardımlarınızın önemle beklemekte olduğunu arz eylerim.

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 3 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAŞKANLIĞINA

13. Kolorduca Samsun yolu ile gönderilen sürgü kolları ile top kamalarının ilk grubunu Havza'da gördüm. Bu grupta on bin dolayında sürgü kolu ile 12 top kaması vardır. Aranın uzaklığı dolayısı ile, erleri yorgun ve hayvanları yorulmuş ve bozgun bir durumda buldum. Bir süre dinlendikten sonra, ilk grup Samsun'a yollanacaktır. Daha gerilerde kalmış olan öteki grupların da aynı duruma düştüklerini sanırım. İkinci..... ulaştığı haber alınmıştır. Öteki gruplar hakkında bilgi alındıkça arz edeceğim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 3 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAŞKANLIĞINA

Sivas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve daha sonra sığınanları korkutacak hiçbir olay geçmemiştir. Ne Sivas'ta ne de çevresinde kaygı verecek hiçbir durum yoktur. Herkes sessizce kendi işi ve gücü ile uğraşmaktadır. Bunu kesin olarak bilginize sunar ve inanmanızı dilerim. Şu duruma göre İngiliz notasındaki haberlerin nereden çıktığını benim bilmem gerekir. Düşmanın İzmir ve Manisa'ya girişiyle ilgili acı haber üzerine Müslüman halkın ve Hristiyan azınlıklara hiçbir düşmanlık duygusu gütmeyen toplantılardan kimi kişilerin ürkmüş olmaları düşünülebilir. Anlaşık devletler, ulusumuzun haklarına ve bağımsızlığına saygılı kaldıkça, ulus da yurt dokunulmazlığının kesinliğine güvendikçe, Müslüman olmayan halkın korkuya düşmesine hiçbir neden yoktur. Bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu yüklenir ve buna iyicesine güvenilmesini dilerim. Ama, bağımsızlığı ve ulusal varlığı yok eden ve ulusun yaşamını kaygıya düşüren düşmanın yurda girişi cana kıyışı ve her türlü saldırıları gibi, İzmir yöresinde süregelen olayların ve benzerlerinin baş göstermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve iç acısını ne de doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede hiçbir güç göremeyeceğim gibi bu yüzden ortaya çıkacak olayların karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne komutan, ne yönetici, ne de hükümet düşünürüm.

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 3 Haziran 1919

SAMSUN'DA 3 ÜNCÜ KOLORDU KOMUTANI REFET BEYEFENDİYE

ERZURUM'DA 15 NCİ KOLORDU KOMUTANI KAZIM KARABEKİR

PAŞA HAZRETLERİNE

SAMSUN (CANİK) MUTASARRIFI HAMİT BEYEFENDİYE

ERZURUM VALİSİ MÜNİR BEYEFENDİYE

SİVAS VALİ VEKİLİ YARGIÇ HASBİ EFENDİ HAZRETLERİNE

KASTAMONU VALİSİ İBRAHİM BEYEFENDİYE

ANKARA'DA YİRMİNCİ KOLORDU KOMUTANI ALİ FUAT PAŞA
HAZRETLERİNE

KONYA'DA YILDIRIM BİRLİKLERİ MÜFETTİŞİ CEMAL PAŞA
HAZRETLERİNE

DİYARBAKIR'DA 13 ÜNCÜ KOLORDU KOMUTANI CEVDET BEYEFENDİYE

VAN VALİSİ HAYDAR BEYEFENDİYE

Fransız politik temsilcisi Bay Döfrans'ın başbakanlık yüksek katına gelerek Osmanlı Devletinin haklarını konferansta savunmak için Paris'e geleceklerini bildirdiği, İçişleri Bakanlığının resmi bildirimlerinden ve ajans yayınlarından anlaşılmıştır. Ulusumuzun İzmir olayı üzerine gösterdiği ulusal dayanışma ve böylece bağımsızlığı koruma konusunda beliren kesin direnişinin sonucu olan bu onurlu durum övülmeye değer. Ama, bununla birlikte Yunanlılar İzmir iline girmekten alıkonulmuş değildir. Sanırım ulus, haklarını bilir ve onu çiğnetmemek için parçalanmaz bir bütün olarak ölesiye savaşa hazır olduğunu Anlaşık Devletlere karşı göstermeyi ve kanıtlamayı sürdürdükçe adı geçen devletlerin ulusumuzu sayacaklarına kuşku yoktur.

Başbakan Hazretlerinin konferansta Osmanlı Devletinin haklarını savunmak için büyük çaba gösterecekleri doğaldır. Ancak, ulusça kesin olarak savunulması istenen ve gerekli görülen haklar özellikle iki noktada önem kazanır. Birincisi, devlet ve ulusun kesin bağımsızlığı, ikincisi de yurttaki çoğunluğun azınlıklara kurban edilmesidir.

Bu konuda Paris'e gitmeye hazırlanan kurulun görüşü ile ulusal duyuncun kesin isteği arasında bir uygunluk gerekir. Böyle olmazsa, ulus çok güç durumda ve düzeltilemez oldubittiler karşısında kalabilir. Bu kaygıyı doğuran nedenler şunlardır. Başbakan

Hazretleri, duyduğumuz demecinde ermeni özerk ilkesini benimsemiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırını bildirmedi. Bundan, doğu illeri halkı doğal olarak üzüntü duydu ve durumun açıklığa kavuşmasını istemek zorunda kaldı. Toplanmış olan Saltanat Meclisinde de, bütün kurulun ulusal bağımsızlığın korunmasını ve ulusun alın yazısının bir ulusal kurultay eline bırakılmasını istemelerine karşın, yalnız hükümetin dayandığı Hürriyet ve İtilaf Partisi adına, Başkanı Sadık Bey İngiltere'nin koruyuculuğunu istemeyi yazılı olarak önerdi. Geniş bir Ermenistan özerkliği ve devletin bir yabancı devlet koruyuculuğunu benimsemesi konularında ulusal istekle bugünkü hükümetin görüşü arasında uygunluk olmadığı görülüyor. Başbakan Hazretleriyle yanında gidecek kurulun, ulus haklarını savunmada uyacakları ilkeler ve program ulusça bilinmedikçe, yukarda bilgilerine sunulan durumlarda kaygılanmaktan insan kendisini alamıyor. Bundan dolayı, illerdeki ve illere bağlı yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk Milliye ve Reddi İlhak Derneklerinin temsilcisi kurullarca ve bu derneklerin kuruluşları bitirilemeyen yerlerde ve belediye kurullarınca Başbakan Hazretlerine ve doğrudan doğruya Padişah Hazretlerine telgrafla başvurarak ulusal bağımsızlığın kesinlikle dokunulmazlığı ve ulus çoğunluğu haklarının korunması ilkesinin ulusun temel koşulu olduğu bildirilmeli ve gidecek kurul buna göre savunma ilkelerini ulusa resmi olarak ve açıkça duyurması istenmelidir. Ulusun bu davranışı ile, gidecek kurulun savunmaya çalışacağı ilkelerin gerçekten ulusun isteği olduğu Anlaşık Devletlerce bilinecek ve doğal olarak daha çok önemle göz önünde için, kurulun görevini de kolaylaştıracaktır. Bu düşüncelerin gerekenlere tez elden ulaştırılmasını ve bildirilmesini, yurdumuzun alın yazısı adına yüce ve yurtsever kişiliğinizden önemle rica ederim. Bu telin alındığı zamanın bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 5 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

24 Mayıs 1919 günün öncesindeki yurt içi durumlarını belirten yazanağımda Sivas ili ile ilgili bir bilgi almamakla birlikte, birkaç yalın bilgi de vermiştim. On beş günden beri Sivas iline bağlı olan yerlerle görüşmede bulundum. Çıkarılan olayları da öğrendim.

Anlaşıyor ki Rumlar oranlanamayacak ölçüde azınlıklarına karşın, Sivas ilinin Amasya ve Tokat sancaklarında da Samsun sancağındaki gibi çetecilik ve politik amaçlı örgütlerini koruyor ve yönetiyorlar. Bugün özellikle Samsun sınırında olması dolayısı ile Amasya sancağı içinde yirmi bir Rum çetesi bulunmaktadır. Bunların başkanları ve bölgesel çalışmaları ve en yeni olayları saptanmıştır. Tokat sancağında da ilgilenmeye değer olmak üzere ve gene Samsun sancağı sınırında ve Amasya'nın Ladik ilçesi doğusunda Erbaa ilçesinde ve birazı da Niksar da avanesi güçlü beş Rum çetesi vardır. Ama, bu ilçenin çeteleri sessizlik içinde görülüyor. Örgüt ve donatımları oldukça iyidir. İlde kimlikleri yeterince belirlenemeyen birkaç Ermeni çetesi varsa da etkili olanı görülüyor. Sivas ili kapsamında Hristiyan topluluğunun mal ve can güvenliğini bozacak politikayı güden bir İslam örgütü yoktur. Çok az durumda eşkıyalık oluyor. Ama abartılacak düzeyde değildir.

Amasya sancağında dört İslam çetesi vardır. Tokat sancağında belli başlı bir durum yoktur. Amasya sancağındaki Hristiyan çetelerince on üç gün içinde İslamlara karşı yöneltilen olaylar beş olup, İslamlarca Hristiyanlara karşı olay çıkarılmamıştır. Hristiyan topluluğunu şımartıp çılgınca olaylara sokan Rum ve ermeni kundakçıları güvenliği yabancılara karşı bozuk göstermek, işgal ve girişi sağlamak ve özellikle yabancı subay olan yerlerde hükümetle hiç ilişki kurmamak, doğruca yabancılara başvurmak gibi işlemleri ve İslamlara karşı olaylar çıkarmak gibi türlü eylemleri sürdürüyorlar. Bütün bunlara karşın, ülke çıkarları ile sessizliğin gereğini bilen İslam halkı üzüntü duymakla birlikte, ilginç bir biçimde hükümetin sessizliğine de uyuyor ve dayanıyorlar. Rum ve Ermeni komitecileri sürekli ilişki ve bağlantıda bulundukları İngiliz subayları ile bir takım Amerikan görevlilerinden çok yüz buluyorlar. Bu subay ve görevlilerin eğer politik olarak bu işe yardımcı olmadıkları kabul edilirse, yanıldıkları da kesinlikle kabul edilmelidir. Merzifon'daki İngiliz subayları ile Amerikan görevlilerinin gerek Merzifon ve gerek Gümüşhacıköy ilçesi Rumları ile olan pek sıkı ilişkileri ilgi çekicidir. Gümüşhacıköy'ünün beş yüz evli Karaköy Rum köyünde ünlü birkaç eşkıya elebaşı arasında Vangel adındaki bozguncu da vardır. Çoğunlukla Ankara ilinin çorum kesimine saldırarak öldürüyor ve çapulculuk ediyorlar. Üç gün önce Havza'daki alay komutanı bir taburla anılan köyü kuşatarak arama

sırasında Merzifon'dan oraya otomobille yetişen İngiliz subayının karışması ve ilçe kaymakamının Margrit efendi olması kuşatmada sonuç aldırmadığı gibi devlet etkisini de düşük göstermiştir.

Çok ilginçtir ki Vangel adındaki elebaşının kardeşi Aleko ve önceleri komiserlikten emekli olmuş aleksi efendi İngiliz ve Amerikan görevlileriyle her gün sıkı ilişkilerde olmakla birlikte, kaymakam Margrit efendinin de danışmanıdır. İşin sonu düşünülür..... ortaya çıktıktan sonra hükümetin Ladik gibi önemli bir ilçesine kaymakam olarak gönderilmesi görmeye değer. Trabzon iline gelince; İslamlardan birkaç çete varsa da soygunculuk amacına dayanıyor. Göçürme işlerinden dolayı şu sırada kaçak olan Topal Osman Ağanın önemli çetesi olup Giresun ve doğusu dolaylarında önemli bir olayı görülmemiştir. İslamlar arasında birbirini öldürme gibi değişik bir takım olaylar adalete geçiyorsa da bunlarda eşkıyalık ve politik durum yoktur. Rumların bu ildeki örgütü de tıpkı Samsun ve Amasya örgütü gibi politiktir. Olayları ve çetelerin çalışmaları azdır. O da Trabzon ili halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu Efdalidis adındaki otuz kişilik Rum çetesi Gümüşhane- Zanta dolaylarında pek ölümlü olaylar çıkarıyor. Şimdiye değin, kısa sürede on beş İslam öldürülmüştür, amacı güvenliği yok göstermektir; araştırma yapılmaktadır. Erzurum iline gelince; birkaç İslam çetesi varsa da politik bir amaç izlemeyip ahlaksızlık ve açlığın doğurduğu sıradan eşkıyalıktır. Erzincan sancağı da aynı durumdadır. Van iline gelince; sıradan olaylar vardır. Ermenistan ve Gürcistan'la sınırdaş bu üç ilin doğusunda ve Kafkas dolaylarında Ermenilerin çalışma ve hazırlıkları vardır. Bu konuda gerek ben, gerekse yerel görevliler yüksek orunuza bilgi vermekteyiz. Samsun sancağına gelince; olay pek azdır. İslamların tek tük şakilikleri ve çalışmaları genel olarak durmuştur. Rumların durumları da aynı olup, yaptıkları da azalmıştır. Kimi İslam çetelerinin sığınması ya da uzaklaşması bekleniyor. On gün içinde İslamların Rumlara bir olayı olmayıp Rumların İslamlara on beş, soydaşlarına da üç olayları olmuştur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Tuğgeneral Mustafa Kemal

TELGRAF

Havza, 9 Haziran 1919

EŞME'DE 17 NCİ KOLORDU KOMUTANI ALBAY BEKİR SAMİ
BEYEFENDİYE

Durumunuzu bildiren şifreniz beni çok üzdü. Aymazlık ve örgütsüzlüğün bu acıklı ve yürek parçalayıcı sonucu doğurduğu anlaşılmakta ise de, umutsuzluğa düşecek zamanda olmadığımızı, Tanrı göstermesin, komuta ve savunma kurullarında görülecek yeteneksizlik belirtilerinin, ulusun kesin tutsaklığını pek güzel buyurmuşsunuz. Ülkenin daha doğusundaki komutanlarla bağlantı ve ilişkinin kurulması çok önemlidir. Durumun düzeltilmesi için ortaklaşa çözümler yaratmak zorundayız. Yakın gelecekte, karşılaşacağımız pek kesin olan genel durumda kuvvetli ve güçlü bulunmak için, ülkenin düzenli bir örgüt altına alınmasına çalışmalıyız. Bunun gerçekleştirebileceğine inanabiliriz. Buralarda halk uyanık ve her türlü özveriye hazırlıklıdır. İzmir'in sonu, bütün ulusun bağımsızlığını savunma yolunda, bir kararlılık ve anlayış çevresinde toplandı. Bu yönden, sonucun böyle kalmayacağı kuşkusuzdur. Amacımız bir olmalıdır. Bütün dünya durumunun ve özellikle son Kafkas olaylarının, benim için umut verici olduğunu bildiririm. Durumunuzdan, ulusal girişimlerinizden ve olayların akışından sıkı bilgi vermenizi rica ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari

Mustafa Kemal

TELGRAF

Havza, 10 Haziran 1919

ANKARA'DA 20 NCİ KOLORDU KOMUTANI ALİ FUAT PAŞA
HAZRETLERİNE

Telgrafınızı öğleden sonra yedide aldım. Arkadaşlarınızla ve sizinle, birlikte görüşmekliğimiz çok önemli ve çok gereklidir. Ancak, benzin yokluğu beni buraya bağlamıştır. Osmancık'a değin yorulup özveriye göze almaktansa Havza'ya dek uzatmanızı ve olabilirse yarın yola çıkmanızı özellikle rica ederim. Hareketinizin ve

Havza'ya ne zaman geleceğinin bildirilmesini makine başında bekliyorum. Refet ve Hamit Beyleri de çağıracağım. Osmancık'ta gerek görülmedikçe sizin de kimliğinize ilişkin bilgi vermemenizi uygun buluyorum.

Gözlerinizden öper ve gelmenizi önemle beklerim.

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 10 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Bugün Merzifon'daki İngiliz müfrezesinden yirmi dolayında silahlı erin kasabanın güneyinden, on iki erin de kuzeyinden olmak üzere İslam mahallesini kuşatma biçiminde sardığını ve kışla yakınında da bir VSM silahlı İngiliz erinin gözcü gibi dolaşmakta olduğunun görülmesi üzerine, Kaymakam Vekilinin, devriyeler konusunda sorduğu soruya, güvenliğin daha iyi sağlanması amacına yönelik olduğunu söyleyen İngiliz yüzbaşısı; güvenliğin sürdürülmesi ve korunmasının hükümeti ilgilendirdiğini, bu ana dek çıkarılmayan devriyelerin mahaller arasında dolaştırılmasının kötüye yorumlanacağı görüşüne yanıt olarak da; halkın miting yapacağı haber alındığından, bunu bütün gücüyle önlemek amacıyla olduğunu açıklamış, ancak Kaymakam Vekilince verilen yanıt üzerine bu engellemeyi bıraktığını bildirmiş ve hemen devriyeleri kaldırmış olduğu bilgi için arz olunur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 10 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Merzifon'daki Rumlarla İngiliz subayları konusundaki haberlere ek olarak bu kez Amasya sancağından aldığım bilgide, göçürme sırasında Merzifon'da çok kalan Ermenilerin, bu kez başka yerlerden gelenler ve göçten dönenler yüzünden sayılarının sürekli artmakta olduğu ve iki ay önce patrikhaneden gönderilen Bedros- Lerzon adında öğrenim görmüş iki genç Ermeni'nin politik sorunlarla uğraştıklarının duyulduğunu, Merzifon Amerikan okuluna getirilen gereç sandıklarının üzerinde otoman Amerikan

markaları görüldüğünden bunların silah olduğuna kuşku yoktur sanırım. Bu gereç yüklerinin Merzifon'a yaklaştığında üçe ayrılarak değişik kollarla kasabaya girmelerinin bu kuşkuyu attırdığı, Merzifon'daki dört İngiliz subayının Amerikan Kolejinde bulunmaları, bunların da yörede komitecilikle uğraştıkları ve koleji görüşme ve eylem merkezi seçtikleri kaygısını uyandırdığı, Merzifon'da Mr. Keçil'le birlikte üçü doktor, dördü eczacı olarak sekiz..... dört İngiliz subayı bulunduğu ve çok gizlice, kendilerine sezdirmeden araştırma soruşturmanın sürdürüldüğü bildirilmektedir. Alınan bilgi sunulacaktır.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

TELGRAF

Havza, 11 Haziran 1919

ULU PADİŞAH EFENDİMİZE

Büyük Ulus'un ve kutsal Halifeliğin tek sağlam direği bulunan Saltanatımızı, Ulu Tanrı afetlerden korusun.

Ulu koruyucumuz,

Ülkenin bugün uğradığı felaketler baskısı ve bölünme kaygıları karşısında ancak siz, kutsal padişahımız başta olmak üzere, ulusal ve kutsal bir gücün varlık sesi, ülkeye ve bağımsız devlet ve ulusu ve şanı dünyayı tutmuş altı buçuk yüzyıllık hanedanı ve ulu tarihini kurtarabilir.

Her yerde bu ilke ve görüş birdir. Katınızda, sizinle en son görüşme onuruna eriştiğimde İzmir'in üzücü olaylarından pek üzüntülü yüreğinizin bu kurtuluş yerine ilişkin esinlerini bu anda bile anımsamaktayım. Bu esinlikleri açıklamak isterim.

İstanbul'dan en son ayrılacağım gün katınıza erişerek onurlanmıştım. Bu sırada siz padişahımız, Boğaziçinde bulunan İngiliz zırlısının, saray'a çevrilen topraklarını göstererek (Görüyorsun dediniz. Ben artık ülke ve ulusu nasıl kurtarmak gerekeceğini düşünmede kararsızlığa düşüyorum. Ve ellerinizi kaldırarak inşallah ulus uyanır ve uyanık bulunur, bu acıklı durumdan gerek beni, gerekse kendisini kurtarır buyurmuştunuz.) size şimdi iletmek istediğim bu sözlerinizdir. İçten esinliğinizin

kararlılık ve inançla görevimi sürdürüyorum. Buyruğunuz uyarınca başbakan kulunuzu önemli işlerde sürekli aydınlatıyorum. Yapılması gerekenleri bildiriyor ve kendim de yerine getiriyorum.

Şu bir ay içinde hemen Anadolu'nun bütün illerine, sancaklarına ve ilçelerine ve sınır boylarına olan ulusun özlemlerini ve düşüncelerini bütün komutanların ve memurlar kesiminin duygularını ve yaptıklarını öğrendim. Bilgi edindim.

Sonuçta açık bir biçimde anlaşılıyor ki, ulus baştan aşağı uyanık olup devlet ve ulusun bağımsızlığını ve Saltanat ve Halifeliğin yüksek haklarını sağlamlaştırmak için güçlü bir karar ve inançla donatılmış bulunuyor. İstanbul'dayken ulusun bu denli güçlü ve kısa sürede, felaket geçirmiş olanlarından bu denli çabuk uyanacağını havsalam almazdı.

Ulu padişahım,

Bu nitelikleri olan ve sizin kutsal ululuğunuza bu denli sıkı bağlarla bağlı olan soylu ulusunuza bütünü ile dayanılır ve karşılık olarak bütün anlamı ile bu ulusal ve duyunçsal güce yardım edilirse son buyruklarınız gibi bütün ulusun kararlılık ve gücünü artırmış olur.

Yalnız, ilgi çekici ve üzücüdür ki, bu temiz Anadolu halkı bugünkü duyarlı dönemde bile İstanbul'da gelişen her türlü bölücü görüşlerden ve bozguncu davranışlardan pek çok üzüntü duymaktadırlar. Gerçekten, İstanbul çevresinin bozulmaya ve çöküntüye yatkın ve bundan yararlanmayı bilen yabancılar devlet ve ulusun yok edilmesi devlet ve ulusa ve padişahına bağlılık ve özveriyle çalışma yeteneğinde onların ortadan kaldırılmasını içeren pek ileri gitme ataklığı gösteriyorlar.

Ulu padişahım,

Anımsamış olacaksınız ki bana verdiğiniz görevin yapılması sırasında yabancıların ve kimi bozguncu yuvalarının kesinlikle yalancılık yapmaları ve karşı çıkma olasılıklarını daha İstanbul'dayken ilettiklerim arasında sunmaya çalışmış ve özellikle başbakan paşa ile devletin önemli kişilerine çok açık olarak anlatmış ve böyle durumlar karşısında ali

İhsan ve Yakup Şevki Paşa kullarının durumuna giremeyeceğimi eklemiştim. İşte ulusal duyunçtaki kesin uyanıklık belirtilerini yayılmacı çıkarlarına aykırı gören İngilizler, ülkenin zararına da olsa İngilizlere yaltaklanmayı görev sayan zayıf karakterliler, bu kez beni kandırarak İstanbul'a getirmeye çalışıyorlar.

Şanlı ve ulu Hakan'ına, ulusuna bağlı ve bu uğurda ölümleri küçümsemekle tanınan kulları gibi bir komutandan, doğal olarak yüksek Saltanat haklarının ve ulusun varlığının ve kalıcılığının düşmanı olanlara uyması beklenemezdi. Bu nedenle, kulunuz Malta'ya gitmek ya da çalışmaz duruma getirilmek gibi olasılıklar karşısında bırakıldım. Eğer daha zorlanırsam, görevimden çekilerek, şimdi olduğu gibi Anadolu'da ve ulusun kucağında kalacağım. Ve bu ülkesel görevimi daha açık adımlarla sürdüreceğim. Ta ki, ulus bağımsızlığına kavuşuncaya, Saltanat ve Halifelik kurtuluncaya dek....

Sarsılmayan bağlılığımın sürekli artacağına inanmanızı sunmaya ve işletmeye yüreklilik gösteririm.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari
Mustafa Kemal

ŞİFRE
SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Havza, 11 Haziran 1919

Hareketimin kömür ve benzin yokluğundan geri kaldığını bugünkü telgrafımla iletmış ve engellerin giderilmesini dilemiştim. Ancak, nasıl hareket edeceğimi, ona göre ayarlamak üzere çağrılışımın nedenlerini bildirmenizi rica ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari
Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 11 Haziran 1919

15 NCİ KOLORDU KOMUTANI KAZIM KARABEKİR PAŞA HAZRETLERİNE

Savaş İşleri Bakanlığından şu şifreyi aldım: “Komutanızdaki istimbotlardan biri ile hemen buraya gelmeniz rica olunur.”

Çağrılışımın nedenini Cevat Paşa’dan gizlice sordum. Yanıt şudur: “sizin gibi değerli bir generalin şu anda Anadolu illerinde dolaşmasının kamuoyunu iyi bir yönde etkileyemeyeceğinden söz ederek İstanbul’a gelmenizi İngilizler istedi.”

Ali Fuat Paşa daha Samsun’a çıktığında İngilizlerin, hükümete, çıkışımanın nedenini sorduklarını ve direnişleri durumunda bunun Başkent’in isteğine aykırı bulunduğunu söylemek zorunda kalacağını sağlam olarak öğrendiğini bildirdi.

Vermiş olduğum kararın ulusun haklarını ve bağımsızlığını kararlaştırmak uğrunda ulusla birlikte çalışmak olduğunu siz kardeşime her zaman bildirmiştim. Bu amaç, ulusun kucağına sığınarak namus ve duyuncu özveriyle sürdürmeyi gerektirir. Arkadaşlarımız gibi İngilizlere tutsak olmak üzere İstanbul’a gitmekten sakınırım. Yurt görevini yapabilmekliğim doğal olarak sizin gibi aynı görüş ve kanıda bulunan kardeşlerimin de sürekli yardımlarına bağlıdır. Bugün vermek zorunda kaldığım bu eylem kararının, yarın bütün namuslu ve yurtsever arkadaşlarımızca da verilmesi gerekeceğine kuşku yoktur. Böylelikle, bugün alana açıkça koymak zorunda kaldığım bu kararımız, arkadaşlarımızın kanılarına dayanmaktadır. Bu konuya ilişkin sizin de değerli görüşlerinizi bekliyorum.

Kaldırılmış Başkent, İstanbul’a planını sürdürdüğünden, ben de olabildiğince uzun zaman kazanmak ve karargahımı ülke içine sokmak için aynı yöntemde karşılık vererek görüşmekteyim.

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 11 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Değişik olarak doğdukları yere gitmek üzere 29 Mayıs günü Merzifon ilçesinin Mahmutlu köyünden geçmekte olan yedi-sekiz erin anılan köyde yemek yedikleri sırada otuz dolayında rum eşkıyası, köyden Mutranı oğlu Kiryaki ve Vasil Yorika ve Sava oğlu İstikate, Papazoğlu Yorgi ve Hacıpavlioğlu kara vasil'i de eşliklerine alarak, sözünü ettiğiniz kişileri öldürdükleri ve köyün çobanı Konstantin'e gömdürdüklerinin bekçilere haber verildiği, Amasya Mutasarrıflığından bildirilmiş ve kovuşturulmasına başlanmıştı. Bildirilen kovuşturma yazanağında yedi kişi olan bu yolcuların altısının öldürüldüğünü, birininse kaçarak Mecitözü'ne gittiği, öldürülenlerden üçünün ölüsü bulunmuşsa da öteki üçünün nerede gömüldüğü, gece olduğundan; ölüleri eli ile gömen köy çobanı Konstantin açıklamış ve papaz Yorgi ile bekçi İlya da doğrulamıştır. Ama, cinayet olayı her ne denli eşkıyaya yüklenme isteniyorsa da bu acıklı olayı anılan köy halkının ortaklaşa yaptıkları anlaşılıyor. Hükümetin öğreneceğini sezinlemeleri üzerine bu cinayeti işleyen beş kişiyi ortadan uzaklaştırarak, sözde eşkıyaca kaçırıldıkları, köylülerce belirtiliyor. Katılanlar için kovuşturma yapılmaktadır. Pek üzüntülü ve acıklı olan olay, bu yolda bir kötü etki oluşturmuştur. Değişik günlerde sunulan yazanaklarımda Rum komitelerinin ve Rum Hıristiyanlarının İslamları zorlama ve yok etme politikasını arz etmiş ve anlatmıştım. Birçok kanlı olayları Müslümanlara yüklemekten kaçınmıyorlarsa da, bu acıklı Mahmutlu olayı artık bütün ile üzmüştür. Kana susamışlığın bu canlı örneğinin Anlaşık Devletler temsilcilerine duyurularak etkilenmelerinin sağlanmasını dilerim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE

Havza, 11 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

Kosor yakınlarına geldiklerini 24 Mayıs 1919 günü ve 132 sayılı şifre ile sunduğum silahlı üç yüz Ermeni'nin gelişi sınırlarımızı geçmek için olmayıp Oltu Hükümetini kurmak için geldikleri, oysa ki, Oltu Müslüman meclisinin kendilerini şimdilik ve ancak

konuk olarak alabileceklerini bildirmesi üzerine, gelen Ermeni asker ve jandarmasının geriye gittiği ve içlerinden o yörelili olan bir kaçının yerleştirildikleri anlaşılmıştır. Bundan başka on beş subay ve değişik sınıflardan olan beş yüz dolayında bir Ermeni kuvveti Sarıkamış'a gelmiş. Bu kuvvetten ayrılan dördüncü alaya bağlı iki subayla yüz dolayında erin sınır yakınlarındaki Rum köylerinin korunması için Rumların başvurusu üzerine Karaorgan'a geldikleri anlaşılmıştır. Sarıkamış'a ayrıca geriden bir kuvvet gelip gelmediği bilinmiyor.

Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ta on bin asker yığdıkları ve elebaşı Antranik'in de otuz bin kuvvetle Van yönünde ilerlediğine ilişkin Erzurum ilinden doğruluk durumu daha kesinleşmemiş bilgiler almış ve durumun iyice araştırılmasını 15nci kolorduya bildirmiştim. Kolordu komutanlığından gelen son bilgilere göre, İngiliz subaylarınca yönetilen, altı bin kişilik güçte oldukları sanılan Ermeni birliği Nahcivan ve çevresini işgal eyledikleri ve elebaşı Antranik haberinin bundan çıktığı bildirilmiş ve bunlardan, yanlarında top ve makineli tüfek bulunan yüz kişilik bir Ermeni birliğinin de Diyadin bölgesinde, sınırın Kafkas bölümündeki Kürt köylerine saldırmışsa da Mollaömer'de yenilerek çekildikleri ve durumun yüce katınıza bildirildiğinin anlaşıldığı arz olunur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE YAZANAK

Havza, 12 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİBAKANLIĞINA

Erzurum ilinden aldığım bilgide, 05.06.1919 günü, eşliğinde bir Ermeni çevirmeni ile bir İngiliz subayı Iğdır'dan Beyazıt'a gelerek Mutasarrıfa; İngiltere koruyuculuğunda kurulan Ermenistan'a Beyazıt yöresinin de bırakılmış olduğu, ancak konferans kararlarının bildirilmek üzere olduğunu ve bir ayaca on beş bin Ermeni göçmenin, Ermeni askeri birlikleri koruyuculuğunda eski yurtları olan Beyazıt sancağına gönderileceği bildirilmiştir. Mutasarrıf, Hükümetten bu konuda resmi bir bildirim almadığını, eğer göçmenlerin gelmesi kesinleşirse, hükümetçe alınan genel önlemlerin eldeki yönetmelik kapsamında olabileceğini, bununla birlikte Beyazıt sancağı

gömenlerinin on beş bin olmayıp ancak yedi- sekiz bin dolayında olduğunu, silahlı Ermenilerin gelmesine de gerek olmadığı yanıtını vermiş ve İran'a, Ovacık ve Maku'ya gideceğini açıklayan İngiliz subayına iki jandarma arkadaş edilmiştir. Erzurum valisi bugün Beyazıt sancağında seksen bin İslam bulunduğu ve göçten dönen Müslümanlarla bunun yüz bine çıkacağı, bu durum Kürt ve Ermeniler arasında doğu illerinin Ermenistan'a bağlanması gibi derin bir düşmanlık olduğunu, bunun önüne geçilmesinin olanaksızlığını ve ancak hükümetin kabul olabileceğini bildirilmektedir. Gerçekte bu görüşe ilişkin olarak yaptığım resmi ve özel kovuşturmayla göre de, Doğu illerinden bir karış toprağın bile Ermenistan'a bırakılamayacağı, bir tek Ermeni askerinin sınırımızın bu kesimine geçmesinin ateşle karşılık göreceği ve ancak hükümetler arasında kararlaşılabilecek ve hiçbir yerde çoğunluk yapmamak üzere Ermeni göçmenlerinden isteyenlerin hükümetin üstlenmesi ve adalet güvencesi altında ülkeye alınabileceğini benim de yerinde bulunduğumdan, ona göre gereğinin yapılması arz olunur.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

ŞİFRE- YAZANAK

Havza, 12 Haziran 1919

SAVAŞ İŞLERİ BAKANLIĞINA

29.05.19'da Pasinler ilçesinin Isısu köyü yakınların da biri gövdesinden ikiye ayrılmış, öteki altı yerinden süngü ve kurşunla yaralanmış, on- on beş yaşındaki bir çocuğun da burun, ağız ve kulakları kesilmiş olarak vahşice ve acımasızca öldürülmüş üç Müslüman ölüsü bulunmuştur.

Araştırma sonunda bu üç şehidin Narman ilçesinin Noreşin köyünden oldukları anlaşılmış ve Narman ilçe kaymakamlığının bilgilerine göre; öldürme olayının sınır üzerinde bulunan Yeniköy Rumlarınca yapılmış olduğu kuşkusu doğmuştur. On beşinci Kolordu Komutanlığından bu konuda aldığım ek görüşte, olay konusunda Erzurum İngiliz temsilcisinden alınan yazılı yanıtta, bu cinayetin Oltu'nun on sekiz kilometre doğusundaki Pernos köyünün eski Ermenilerce yapılmış olmasının olasılığı, nedeniyse, 1918 de büyük çoğunluğu göçürülen bu köydekilerin sonradan dönüş yaparak Türkiye

sınırına sınırlanan dağlara gelmiş ve Isısu yakınlarında suçsuz Müslümanlardan öç almak istemiş olmaları, bu ölümlerin cesetlerinde görülen vahşilik ve acımasızlık belirtileri de Yeniköy Rumlarından çok Ermeni olduğuna olasılık verdireceği bildirildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen temsilci, 1918 yılında Ermenilerin aile ve güçsüz olanlarını geriye gönderdikten sonra silahlı olan gençlerden oluşturdukları çeteler aracılığı ile özellikle Erzurum ve dolayları halkını acımasızca öldürdükleri Savaş İşleri Bakanlığının bugünkü dosyalarında bulunduğunun bütün dünya önünde doğrulanmış ve bundan dolayı Pernos köyünde yapıldığı bildirilen soy kırımının gerçek olmadığı ve yalnız örtmek için çıkarıldığına kuşku duyulmadığı konusunda yanıt verildiği bildirilmektedir. Gerçekte işlenen cinayet İngiliz temsilcisine bildirildi, diye düşünülürse, Türkiye'ye dönmek üzere sınıra yaklaşan bu Ermenilerin daha vahşilik ve cinayetlerini sürdürecekleri ve Müslümanları birer birer öldürmekten geri durmayacakları konusundaki Doğu İlleri halkının korkularını doğrulamakta ve 11.06.1919 ve 100 sayılı şifre ile Ermenistan ve göçmenler konusunda sunduklarımızın önemi belirlenmektedir.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

Mustafa Kemal

KAYNAKÇA

GAZETELER

Ahali 24 Eylül 1928.

Cumhuriyet 13- 19 Eylül 1928, 17-26 Teşrin-i sani 1930.

Hâkimiyet-i Milliye 21-26 Eylül 1924, 18-25 Teşrin-i sani 1930.

Samsun 21 Kanun-i sani 1932, 19 Mayıs 1938.

Vatan 23- 25 Eylül 1924.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Nehir yayınları, İstanbul 1992.

AKBULUT, Dursun Ali. “Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin Samsun’u İkinci Ziyaretleri (20-24 Eylül 1924)”, **O.M.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun 1999.

AKBULUT, Dursun Ali. “Çöken Devlet”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

AKBULUT, Dursun Ali. **Saltanattan Ulusal Egemenliğe Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet**, Temel Yayıncılık, İstanbul 2006.

ARI, Kemal. “Samsun Demiryolunun Temel Atma Töreni ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Gezisi”, **A.A.M.D.** sayı 21, Temmuz 1991.

ATATÜRK Mustafa Kemal. **NUTUK SÖYLEV**, C.I, 1919-1920, T.T.K Basımevi, Ankara 1989.

ATNUR, İbrahim Ethem. **Reis-i Cumhur’un Doğu İncelemeleri(1924 Erzurum Depremi)**, Ankara 2006.

Atatürk’ün Seyahat Notları, Yay. Hazırlayan Gürbüz Tüfekçi, Kaynak Yay. İstanbul 1998.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, T.T.K. Basımevi, 1997.

AVCI. Fuat. **Atatürk ve Olaylar**, Muhtaç Çocuklara Eğitim Yardımı Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **Tek Adam**, Mustafa Kemal, C.I-, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999.

- BALKAYA, İhsan Sabri. **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara 2005.
- BELEN, Fahri. **Büyük Türk Zaferi**, İstanbul 1970.
- ÇAĞLAYAN, K. Tuncer. “Mustafa Kemal Paşa’nın Havza Günleri”, **19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu**, Samsun 2000.
- ÇANKAYA. Necati. **Atatürk’ün Hayatı**, Konuşmaları ve Yurt gezileri.
- EROĞLU, Hamza. “Atatürk ve Cumhuriyet”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- EVSİLE, Mehmet. **Atatürk, Milli Mücadele, Cumhuriyet Makaleler**, Cem Ofset, Amasya, 1999
- İNAN, Arı. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996.
- İPEK, Nedim. “Samsun Sahil Demiryolu”, **Geçmişten Geleceğe Samsun**, Editör Cevdet Yılmaz, Samsun 2006.
- KILIÇ, Ali. **Kılıç Ali’nin Anıları**, Sel yayıncılık, İstanbul 1955.
- KINROSS, Lord. **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2006
- KOÇAOĞLU, Bünyamin. **Milli Mücadele Yıllarında Samsun 15. Fırkanın Samsun’daki Faaliyetleri (1919-1921)**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2008.
- KOÇAOĞLU, Bünyamin. **Mütarekede İttihatçılık İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması**, Temel Yayıncılık, İstanbul 2006.
- KOCATÜRK, Utkan. **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983.
- KORKMAZ, Zeynep. “Atatürkçü Düşünce Türk Dilinin Yeri”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- KUTAY, Cemal. **Bilinmeyen Tarihimiz**, İstanbul 1974.
- Mekteplilerin İdman Bayramı Ve Samsun Posta Tarihi**, Türkiye Barolar Birliği, Samsun 2010.
- NADİ, Yunus. **Mustafa Kemal Paşa Samsun’da**, Sel yay. İstanbul 1955.
- NUR, Rıza. **Lozan Hatıraları**, İstanbul 1991.

ONAR, Mustafa. **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri.

ÖNAL, Sami. (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2002.

ÖKTE, Ertuğrul Zekai. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)**, C.I, Tarih Araştırmaları Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 2000.

ÖNDER, Mehmet. **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

ÖZKAYA, Yücel. "Mondros Mütarekesi", **Milli Mücadele Tarihi Makaleler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir. **Başöğretmen Atatürk (1918-1928)**, C.I, T.C. M.E.B. Eğitim Araçları ve Donanım D.Başkanlığı, Ankara 1996.

Samsun İl Yıllığı 1973, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974.

SARIHAN, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Açıklamalı Kronoloji**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Anılar**, C.2, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. 50. Yıl Yayınları, İstanbul 1973.

TANSEL, Selahattin. **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, M.E.Basımevi, İstanbul 1991.

TEVETOĞLU, Fethi. **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara 1971.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat. **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1949.

